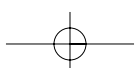
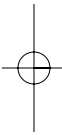
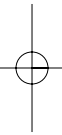

Szvák Gyula

MI AZ OROSZ?

A MAGYAROK (ÉS MÁSOK)
OROSZ-KÉPÉRŐL

Szvák Gyula

MI AZ OROSZ?

A MAGYAROK (ÉS MÁSONK)
OROSZ-KÉPÉRŐL

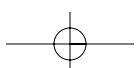
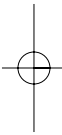
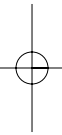
Russica Pannonicana

Tanítványaimnak

© Szvák Gyula, 2016
© Russica Pannonicana, 2016

TARTALOM

BEVEZETÉS A „RUSZOFÓBIA” HISTORIOGRÁFIÁJÁBA	9
AZ ELSŐ „RUSZOFÓBOK”	22
Természeti, gazdasági viszonyok	25
A cári hatalom	30
Az alattvalók	42
A MAGYAR „KONTEXTUS”	50
A MAGYAROK AZ OROSZOKRÓL	59
A magyar lakosság véleménye az oroszokról két országos felmérés (2006, 2012) tükrében	60
Egy 1977-es felmérés a Szovjetunióról	63
Mít gondolnak az egyetemisták az oroszokról?	64
Egyetemisták sztereotípiái	67
ESSZÉ AZ „OROSZÁGRÓL”	86
Jevgenyij Popov véleménye	103
FÜGGELÉK	108
Magyar és amerikai hallgatók kisesszéi az oroszokról	108
JEGYZETEK	141

Évtizedekig tanítottam az orosz közép- és kora újkori történelmet, és mindig irigykedve figyeltem a modernkori szovjet-orosz históriát oktató kollégáimat, mennyien tódulnak óráikra. Tegyük a szívünkre a kezünket: kinek dobogtatja meg a sötét orosz középkor? Igaz, Félelmetes Ivánnal és Nagy Péterrel azért elég hallgatót tudtam magamhoz csábítani, de a vége csak az lett, hogy a múltat összekötöttem a jelennel és eljutottam a *Mi az orosz?* problémáig, ami mindenkit érdekel, de amely kérdésre senki nem tudja a választ. Ezért jobb híján elkezdtem a sztereotípiákról, mítoszokról és előítéletekről órákat tartani. Innentől fogva, annak ellenére, hogy ezek ún. speciális szemináriumok – tehát nem kötelezők – voltak, a tanterembe pótszékeket kellett behozni. A bölcészek fogékonyaknak, nyitottaknak és empátikusaknak bizonyultak a számukra jórészt ismeretlen, távoli, egzotikus világ iránt.

Ez a kis kötet így részint közös munkánk eredménye, bár nyilván nem a 2000-es években kezdtem el az „országról” mint olyanról gondolkodni, ezért megtalálhatók itt korábbi kutatásaim, feltárási kísérleteim eredményei is.

Mi a magyar? Még 1939-ben tette fel a kérdést a nagy történész, Szekfű Gyula és nyomában – mások mellett – a nagy költő, Babits Mihály, és persze nem tudtak érvényes választ adni. Néhány éve ambiciózus utódaik ismét

nekirugaszkodtak: és csoda, ha ismét csak válasz nélkül maradtunk?

Miért gondolom mégis, hogy a *Mi az orosz?* megválaszolása nagyobb sikerrel kecsegtet? Azért, mert az oroszokról elmélkedni mindig érdekes. Mert az oroszok „titkát” kifürkészni mindig izgalmas, mert tisztába jönni az „orosszal”, tetejébe még hasznos is. Ez nem jelenti azt, hogy a kutakodás okvetlenül sikerrel jár, ahogy a nemzet-karakterológiák általában is komoly kívánni valót hagy-nak maguk után és alapvető kétségeket támasztanak a tu-domány emberei számára. A feladat azonban formátumos, a megoldásába még belebukni is szép és kegyes halálnak számít. Egyébként pedig kétséges, hogy egzakt módon, egzakt eszközökkel kell a problémához közelítenünk.

Ez az, amit elvileg már Tyutcsjev óta tudunk. Kezdjük tehát azzal, hogy az „orosz” ésszel felfoghatatlan, rejtélyes, misztikus, kívül esik a ráció tartományán, a racionalizmus fogalomkészletével leírni, megragadni a lényegét lehetetlen, nem segít más, csak az intuíció, az empátia és az érzelem. Ez lenne az első számú sztereotípiá. Maguk az oroszok találták ki, de lelkesen osztják a külföldi turisták és befektetők is. A hatalomtechnikusok, a kremlinológusok és ruszisták viszont cáfolják, de legalábbis úgy gondolják, csak a testükön keresztül lehet a titkok labirintusából kikeveredni.

Próbáljuk meg hát együtt felfejteni a titkokat. Nem ígérhetem, hogy a végére járunk. De közös erőfeszítés-sel – a befogadás katartikus eszközével – sokat megtud-hatunk, ha másról nem, legalább arról, hogy a magya-rokban (és másokban) milyen kép élt és él az oroszokról.

BEVEZETÉS A „RUSZOFÓBIA” HISTORIOGRÁFIÁJÁBA

Az utóbbi évtizedben ismét felerősödtek a világ különböző helyein a ruszofób hangok.¹ Szokás szemérmesen agyonhallgatni ezt a jelenséget, hiszen az oroszok számára – érthetően – kényelmetlen, mert sérti a nemzeti büszkeséget, a haladó Nyugat szintén nem dicsekszik vele, mert nemigen fér a politikailag korrekt, küldetéses önképébe. A történészek azonban nem hagyhatják figyelem nélkül, hiszen egyrészt napjaink nemzeti tudatának egyik jellegzetes torzulását tisztelhetjük benne, másrészt egy igazi történelmi jelenséget, amelynek több évszázadot átívelő fejlődéstörténete amúgy különmemű korokat képes összekötni.

Mit is értünk ruszofóbián? Az alábbiakban megadok néhány definíciót, tudatosan nem az akadémiai tudományosság köréből, ugyanis ahogy a jelenség maga is a közvélekedésben konstruálódik, úgy a meghatározást is onnan a leghasznosabb meríteni:

„Ruszofóbia – kellemetlenség, gyűlölet, ellenségesség vagy más negatív érzések Oroszországgal, az oroszokkal vagy a nyelvükkel szemben. A xenofóbia egy esete. A ruszofóbiának vannak külső (külföldiek által formált negatív vélemények Oroszországról) és belső (maguknak az oroszoknak, Oroszországon belül egyes csoportoknak a véleménye) komponensei.” (*Wikipedia, Russian*)

“Anti-Russian sentiment covers a wide spectrum of

prejudices, dislikes or fears of Russia, Russians, or Russian culture, including Russophobia. In modern international politics the term »Russophobia« is also used more specifically to describe clichés preserved from the times of the Cold War. The most popular russophobe sentiments are, that all Russians are drunkards, Russian mafia or Asiatic barbarians.” (*Wikipedia, English*)

„Rus-so-phobe

One who fears or dislikes Russia or its people or culture.” (*Free on-line dictionary*)

E definíciók a jelenségek igen tág körét ölelik fel, anynyiban azonban közösek, hogy a negatív véleményeknek, kliséknek nagy szerepet tulajdonítanak. És valóban, a világhálón a ruszofób sztereotípiáknak egész toplistája ismeretes. Orosz kutatók külön gyűjtötték a legtöbbször előforduló ruszofób nyomtatott véleményeket, majd ennek alapján felállították az általuk ruszofóbnak minősített nyugati sajtóorgánumok toplistáját.²

Ezen a helyen az első helyet a *Newsday* (USA), a másodikikat a *The Financial Time*, míg a bronzérmes helyet a *The Wall Street Journal* foglalta el. Alig csúszott le a dobogóról a *Le Monde* és a *Time*. Ezen orosz kutatások szerint a vizsgált 500 cikkben az oroszokkal kapcsolatban leggyakrabban előforduló kifejezések a *barbárság*, az *erőszak*, a *vadság*, a *brutalitás* (esetenként a „brutális orosz medve” szóösszetételben).

Ha valaminő kétségünk támadna az orosz kutatók elfogultságával kapcsolatban, akkor azt azonnal eloszlatja és egyben a hevület állandó szinten tartásáról gondoskodik egy amerikai honlap, a *La Russophobe*. Időről időre ugyanis szintén toplistákat közöl a leglényegibb orosz-

ellenes érvekről. Itt 10. helyezést ért el az a ruszofób állítás, hogy pocskék az orosz konyha. Putyin csak az 5., mert a leggonoszabb tulajdonságuk a *La Russophobe* szerint az, hogy utálják a családot és a gyerekeket.

Az ukrajnai „puccs-forradalommal” kezdődően e széles tabló még tovább színesedett és a ruszofóbia új korszakába lépett. De amint ezek az „események” is távol vannak „rendeződésüktől”, úgy a témánk szempontjából szükséges elemzésnek sem jött el még az ideje.

A ruszofób közhelyeknek azonban már sokkal előbb megszületett a jóval szisztematikusabb összefoglalása. Ez Safarevics matematikus nevéhez fűződik. Elhíresült *Ruszofóbia* című könyvéből most csak a legjellegzetesebbnek ítélt megállapításokat idézzük: „Az orosz történelmet a kora középkortól kezdve olyan »archetipikus« orosz jellemvonások határozzák meg, mint a szolgálalkúság, a méltóságtudat, a más véleménnyel szembeni türelem hiánya, rosszakarat az idegen hatalommal szemben, irigység és meghunyászkodás szolgálai elegye... Ám saját szerencsétlenségük okát az oroszok képtelenek felfogni... Minden idegen elleni gyanakvásukban és ellenségességükben valamennyi bajukért hajlamosak bárki más: tatárokat, görögöket, németeket, zsidókat vádolni – csak saját magukat nem”.³

Nálunk hasonló gyűjtemények nem készültek, de a szociál-pszichológusok sztereotípiá vizsgálataiban 1981-ben és 1991-ben is rákérdeztek az iskoláskorúak közül kiválasztott reprezentatív mintán az oroszokkal kapcsolatos vélekedésekre. A Hunyady György professzor által vezetett szociál-pszichológiai kutatások egy nagyobb időtávlatban nem a lakosság oroszellenességét igazolták.⁴ Az

iskolások körében végzett felmérések 1981-ben igen kedvező fényben mutatták az oroszokat, ami, érthetően, 1991-re már jelentősen mérséklődött, ám még mindig nem csapott át az ellenséges sávba. Ami a politikai konjunktúra változásától függetlenül is figyelemre méltó, az éppen az oroszoknak tulajdonított jellemvonások állandósága. A diákok a rendszerváltástól függetlenül is inkább vélték őket hazafiasnak, öntudatosnak, politika iránt érdeklődőnek, mint jó humorúnak, szorgalmasnak vagy műveltnek.

Az igazat megvallva, a magyar történelemben bőven akadt olyan korszak, amikor az oroszokat, enyhén szólva, nem kedvelték – ez így volt a meghatározó nemesi körökben már 1849 előtt is, hiszen a francia ruszofóbia a bécsi kongresszustól kezdve lendületet kap és szépen átgyűrűzik egész Európára az 1830-as lengyel felkelés levetését követően. Leghatásosabb képviselője de Custine báró, az elkényeztetett arisztokrata, aki, ahogy maga írja, „azért ment [1839-ben] Oroszországba, hogy érveket keressen a képviseleti kormányzás ellen, s az alkotmányok híveként tért vissza”.⁵ És ennek ellenére is úgy érezte, hogy nálánál „senki sem lepődött meg jobban nemzetük nagyságán és politikai fontosságán. Ez a nép utolsónak jelent meg a világ öreg színpadán, s nagyra hivatottsága a körében töltött idő alatt soha nem megy ki a fejemből.”⁶

Custine báróról tehát nem állíthatjuk, hogy jó hírét keltette Oroszországnak. Nem véletlenül nem adták ki művét Oroszországban sem a Romanovok, de még a szovjetek idején sem. Utaltunk rá, hogy mindez nem előzmény nélküli a franciaországi orosz-recepció törté-

netében. Ezt Suhajda Szabolcs jól foglalta össze szakdolgozatában: „Franciaországban már a napóleoni háborúk idejében felfigyelnek Oroszországra. A dekabrista felkelésig, I. Miklós trónra lépéséig Oroszország megítélésében ezek a küzdelmek határozzák meg leginkább az Oroszországról kialakított véleményeket francia területen. Már 1815 előtt számos újságcikk, könyv foglalkozik Oroszországgal, aminek a legfőbb célja az volt, hogy ellenállásra buzdítsa a lakosságot az orosz seregekkel szemben.⁷ 1812-ben jelenik meg az első jelentősebb munka Oroszország vonatkozásában Charles Louis Lesur tollából *Az orosz befolyás növekedése Európában* címmel. Ez a munka még Napóleon parancsára készült, és elsődlegesen propaganda célokat szolgált az oroszok elleni háborúhoz.⁸

Lesur szövegének külön érdekessége, hogy tartalmazza Nagy Péter végrendeletének átdolgozott változatát.⁹ A testamentum eredeti szerzője egy lengyel származású tábornok, Michael Sokolvicki volt, aki 1797-ben ismertette munkáját a direktórium előtt. A későbbiek során ez a szöveg Európa számos más országában – többek között Magyarországon is – ismertté vált, majd igen komoly karriert futott be.¹⁰ Mindebből jól látszik, hogy az eredetileg Napóleon propaganda céljait szolgáló szöveg jóval túlmutat a korabeli francia véleményeken.

A testamentum tizennégy pontban összegzi, hogy Oroszországnak lépésről lépésre milyen területeket kell megszereznie világhuralmi terveihez. Szinte minden nemzet megtalálhatta benne a maga félelmeinek az igazolását Nagy-Britanniától kezdve a Török Birodalomig bezárólag. A szövegben nemcsak az orosz előrenyomulás veszélye sejlik fel, hanem a cári birodalom hódításaihoz szük-

séges eszközök ismertetésekor számos, Oroszországgal kapcsolatos egyéb félelem is felbukkan. Többek között az orosz militarizmus. A szöveg szerint az orosz terjeszkedéshez szükséges, hogy a nép mindig harcra kész legyen, a békének a háborúra való felkészülést kell szolgálnia.¹¹

Az orosz befolyás taglalása során megjelenik az ármányos orosz diplomácia fontossága is.¹²

Nem a hamisítás eszközével, hanem eredeti dokumentumokat feldolgozva, közreadva, valamivel később Marx is a mindenkori orosz külpolitikát illetve megsemmisítő bírálattal. Még mostanság is van hajlam ezért arra, hogy Marxt is valamiféle ruszofóbnak kiáltásák ki. Alapvetően egy terjedelmes írása okán, amely annak idején ki is maradt a szovjet és valamennyi kelet-európai Marx–Engelskiadásból. A *Revelations of Diplomatic History of the 18th Century* című mű – eredetileg a krími háború idején írt cikksorozat – később *Secret Diplomatic History of Eighteenth Century* címmel lett szamizdat a marxizmus–leninizmus ideológiájának hivatalos dominanciája idején. Pedig csak a cári rendszert vádolta például azzal, hogy „Oroszország a legkülönbözőbb időpontokban lepte meg Európát befolyása feltartóztathatatlan növekedésével, megijesztve ezzel a Nyugat népeit, akik mint elkerülhetetlen végzetbe törődtek bele, vagy csak egy-egy elszigetelt akcióval szálltak vele szembe”.¹³ Az orosz nacionalisták ma sem bocsátják meg a forradalmár Marxnak az önkényuralmi monarchia elleni támadását és ezért leruszofóbozzák.

Az „orosz medve” ettől fogva többé-kevésbé állandóan riogatja a civilizált Európát, különösen az 1877–78-as orosz–török háború idején, amikor a Balkánt elnyomó

keleti hatalom egészen paradox módon feldicsőül az orosz birodalommal való összevetésben. A magyar közvélemény mozgása ebben a kérdésben megegyezik az európai trenddel, amihez elsősorban az Osztrák–Magyar Monarchia balkáni birodalmi aspirációi biztosítják a megfelelő muníciót.

A nemzetkarakterológiai kutatások Magyarországon 1847-től vették kezdetüket, amikor napvilágot látott a magyar nemzetkarakterológia atyjának, Rónay Jácintnak *Jellemisme* című munkája. Ebben kísérletet tesz az orosz nép jellemző tulajdonságainak csokorba foglalására. Az alábbiakban csak a tíz legjellegzetesebbnek gondolt jellemvonást idézzük:

1. Alázatossága, mely az alantasabb sorsú oroszoknak csallhatatlan ismérve, hamar hunyáskodássá, engedelmessége könnyen szolgasággá fajul.
2. Az orosz többet tud túrni, mint tenni.
3. Túlnyomó szenvedélyei közt áll a fősვნყség, uralgás- és hódításkőr.
4. Ha célját elérte, amely ügyes, használható eszköz volt a porban, oly hajthatatlan, hatalmaskodó úr a polcon.
5. Vallásához, nemzetiségéhez a legtúlzóbb vakbuzgósággal ragaszkodik.
6. Az orosz századokig harcolt Európa mívelt nemzetei ellen, s dacolt az európai míveltséggel.
7. Oroszhonban csak úr és szolga van.
8. Szavára, ígretére nemigen lehet számot tartani.
9. Mindenütt kell lenni pirosítónak és fejéřitőnek – e nélkül szerencsétlen az orosz nő.

10. Árnypoldalai közt áll az alattomoság, hazudozás és
ihkór.¹⁴

Rónay Jácint munkájából nem derül ki olvasmány-
anyaga, ezért csak gyaníthatjuk, hogy bizonyára tanul-
mányozta a 18. század első feléből származó ún. „stájer
néptáblát”, amely hazánkban eléggé ismert volt, s amely
a 18. század első felében minden ottani kocsmában ki volt
téve, útba igazítandó a gyanútlan korcsmárosokat a seré-
tetető idegenek szokásait illetően. És bizony a csaposok-
nak nem volt túl hízelgő a véleménye a „muszkaviták-
ról”. Rosszindulatúaknak, végtelenül durva, tudatlan,
verekedésre hajlamos népségnek tartották és a szamárhoz
hasonlították őket. Más kérdés, hogy – amint az a néptáb-
lán látható – minket, magyarokat sem nagyon szíveltek:
épp csak egy hajszállal voltunk jobb képességűek, de úgy-
szintén vérszomjasok, kegyetlenek és még lázadók is.¹⁵

A „stájer néptábla” összeállítóinak ismeretanyaga már
nagyon sok forrásból táplálkozhatott. A 15–17. századi
Oroszországban, „Moszkóviában” ugyanis számos nyu-
gati utazó, követ, kalmár, katona járt. Nekik köszönhe-
tően, rendkívül értékes feljegyzések sokasága ismert, és
igen jelentős számú egykorú összefoglalás is készült az
oroszokról. Az orosz történetírók érdeklődését már igen
korán felkeltette ez a téma,¹⁶ amelyet jórészt feldolgozott
a szakirodalom is.¹⁷ Ezen a ponton nem lehet feladatunk
ennek a rendkívül érdekes forráscsoportnak még csak a
vázlatos ismertetése, elemzése sem – e tekintetben nyu-
godtan a legújabb feldolgozásokhoz is irányíthatnánk az
érdeklődőket,¹⁸ de a későbbiekben visszatérünk még a
kérdéshez. Jelenleg, témánk szempontjából, csupán az

ezekben a művekben felbukkanó, majd gyakran visszatérő általánosítások: az orosz népre jellemző, legtöbbször előforduló sztereotípiák számbavétele fontos. Későbbi, kiterjedt kutatások bizonnyal majd számszerűsítik is az előfordulásokat, a forráskritika feladata lesz elkülöníteni egymástól az új megfigyeléseket és az átvételeket. Itt mindösszesen egy önkényesen kiragadott sztereotípiá halmazzal illusztrálom a kérdést. Az alább felsorolt jellemvonások kétségtől tipikusnak tekinthetők, lényeges tulajdonságokra utalnak, visszatérően előfordulnak, és bár számukat még jócskán lehetne szaporítani, most csak tízet emeltem ki közülük.

1. Az emberi életnek nincs nagy értéke. (Fletcher)¹⁹
2. Ez a nép nagyobb kedvet lel a szolgaságban, mint a szabadságban. (Herberstein)²⁰
3. Bágyadtak és tétlenek. (Fletcher)²¹
4. Ajándékozással (poszul) mindent el lehet érni. (Olearius)²²
5. Durva, műveletlen, ravasz, hitszegő, udvariatlan. (Margeret)²³
6. Kölcsönös rágalom. (Schlichting)²⁴
7. Barbár nép, despotikus uralom. (Olearius)²⁵
8. Büszkéek és dölyfösek, magukat minden más népénél magasabbra értékelik. (Mayerberg)²⁶
9. A nők pingálják arcukat.²⁷
10. A részegkedés nemzeti gyengeség. (Campense)²⁸

A sorrendnek itt nincs szerepe, hiszen bármely csoportosítás megállná a helyét, és a szerzők kiválasztása is esetleges, ugyanis bármely másnál is megtalálhatóak len-

nének ezek a megfogalmazások. Mondanivalónk szempontjából az a fontos, hogy az Oroszországra vonatkozó nyugati ismeretek kialakulásának és felhalmozódásának időszakában megfogalmazódott népismérvek modern korokat átívelően jellemzőek maradtak és mind a mai napig gyakorlatilag meghatározzák az oroszokra vonatkozó ítéletünket. Másképpen fogalmazva: a ruszofóbia gyökeireit a kora újkorban találhatjuk meg.

Kérdés, persze, hogy a Moszkóviában járt utazók leírásain alapuló egykorú nyugati vélemények alapján okunk van-e ruszofóbiáról beszélni. Tudván, hogy sokan közülük bevallottan nem szerették az oroszokat, és ártani akartak nekik. Mások azonban éppen szövetséget kívántak volna kötni vagy kereskedelmi előjogokat szerezni. Tehát nem eleve és visszavonhatatlanul voltak ruszofóbok. Egyszerűen csak mások voltak: hitükben, szokásaikban, kultúrájukban. Ez az európai felsőbbrendűségi érzés, a „Mi” és „Ők” típusú szembeállítás határozta meg orosz-képüket. Meg a premodern népekre jellemző máság iránti csekély mértékű empátia-készség.²⁹ Az oroszokról kialakult és – nyomon követhettük – igen tartósnak és életképesnek bizonyult alap-sztereotípiáknak ez az oka és forrásvidéke.

Mindehhez nem természetesen párosult ellenségkép, nem volt automatikusan támadó éle és nem eleve irányult az oroszok mint nép ellen, nem uszított háborúra és nem akarta őket leradírozni Európa térképéről. Talán nem is szerencsés ruszofóboknak mondani kora újkori elődeinket.

A ruszofóbia ugyanis jellemzően modern fogalom.

Érvanyagában merít ugyan ezekből a történeti forrásokból, az önmagukban ártalmatlan sztereotípiákból, de a lényege a tudatos, politikai érdekek által vezérelt, ártó szándék. A mai nyugati demokrácia nagyon érzékeny, „politikailag korrekt” szóhasználatában még nem *comme il faut* népeket sértegetni, dehonesztáló jelzőket aggatni rájuk. A premodern vagy „középkori” nemzeti tudat integráns részét képező xenofóbiát, mint történelmileg kialakult és a saját identitáskeresés egy eszközét, a helyén tudjuk kezelni, ám ma már ezek a közhelyek aligha tolerálhatók – most egyszerűen rasszistának minősülnek. Végző soron a ruszofóbia hasonló törvényszerűségek alapján működik, mint az antiszemitizmus.

Az oroszokról szóló régi keletű sztereotípiák és a ruszofóbia közötti határt ezért néha meglehetősen nehéz megvonni. A történész kényelmesen járhat át korokat és vizsgálhat oroszellenes forrásokat, ez nem képezheti nemzeti érzékenység tárgyát. A veszélyt a politikai célú felhasználás jelenti, ami mögött – mint tudjuk – mindig gazdasági és hatalmi konkurencia harc bújik meg. Ezt lenne hivatott a ruszofóbia elleplezni. A régi keletű sztereotípiák így kerülhetnek a „hatalom – média – közvélemény” politikai „Bermuda-háromszögébe” és válhatnak könnyen oroszellenes fegyverré.

A történész számára szerencsés tehát elkülöníteni a kora újkori, premodern előítéleteket a modern kori ruszofóbiától – miközben a szellemi muníció, a „történelmi” érvanyag kísérteties hasonlóságot mutat. Ebben segíthetne a ruszofóbia egy új definíciója, amely hangozhatna a következőképpen is:

„Olyan politikai és hatalmi érdekek által vezérelt sztereotípiák együttese, amely mindent, ami orosz, rossz fénybe állít.”

Ennél is többet segíthetnének azonban az interdiszciplináris kutatások, amelyeknek csak néhány lehetséges területét sorolom fel:

- „Külső” versus „belső” ruszofóbia
- Helye a xenofóbián, nemzeti ideológiákon belül
- A ruszofóbia regionális válfajai
- A germanofóbia, turkofóbia stb. összehasonlítása a ruszofóbiával
- A nemzeti sztereotípiák és a nemzetkarakterológiák kutatása.

A témákat még lehetne sorolni. Egyet nem lehet: agyonhallgatni. Ma új reneszánsza van a nemzeti eszmének. A nemzet önmeghatározására irányuló első erőfeszítések a középkorban egyszersmind a xenofóbia első megnyilvánulásai is voltak. Mintegy ellenreakcióként, a mai „nemzetek feletti”, ám széthulló világrendben is kitüntetett szerepe lett (maradt) az idegengyűlöletnek. Ehhez bőséges muníciót szolgáltat a – paradox módon – az utóbbi időben Oroszországban (is) rendkívül népszerű „civilizációs elmélet”, azzal, hogy a „másság” abszolutizálására nyújt csábító eszmei keretet. Napjaink valóságában, amikor egyre tömegesebben térnek vissza a „Mi” és „Ők” középkori dichotómiájához, amikor egyre nagyobb igény mutatkozik arra, hogy a „másságunkat” valamiféle felsőbbrendűség-tudat nacionalista hagyományába burkoljuk, mások „másságát” pedig ugyanezzel a lendülettel

kirekesszük vagy leküzdjük, akkor nagyon körültekintően kell eljárni minden fegyverre konvertálható történeti elmélettel szemben.

Ebben a szellemi-politikai közegben, mondhatni, szinte természetes módon termelődött ki az „újruszofóbia”. A ruszisták nemzetközi összefogására, közös kutatásokban megnyilvánuló erőfeszítéseikre van szükség ahhoz, hogy e történelmi jelenséggel legalább szakmai szinten elfogulatlanul szembenézzünk.³⁰

AZ ELSŐ „RUSZOFÓBOK”

A fentiekben, midőn a ruszofóbia gyökereit kerestük, röviden kitértünk a Moszkóviában járt kora újkori európai utazókra is. Az alábbiakban részletes beszámolót adunk róluk, amit rendkívüli forrásértékük, egyszersmind a nagyon körültekintő forráskritikai megközelítésük igényel. (A még bővebben tájékozódni kívánók bizvást forgathatják Radnóti Klára *Európa Moszkóvia-képe a XV–XVI. században* című kötetét, Budapest, 2002).

A 15–17. században Oroszországban járt külföldi utazókról már több mint száz esztendővel ezelőtt könyv született a még egyetemista V. O. Kljucsevszkij jóvoltából.³¹ S bár a témához később is hozzányúltak, például M. A. Alpatov,³² a korabeli Nyugat Oroszország-képének összefoglaló értékelésére alig történt kísérlet. E historiográfiai sajátosság különösen a nemzeti felbuzdulás történelmi szakaszaiban még érthető volt, de más periódusokban is igen nagy nehézségeket okozott a különféle útirajzok, emlékiratok, feljegyzések, követi beszámolók forráskritikai értékelése. A legkevesebb ugyanis, amit ezekről a forrásokról megállapíthatunk, hogy zömmel elfogultak – hol azért, mert szerzőjüket méltánytalanság érte Oroszországban (mint Giles Fletchert), hol azért, mert háborús tervezetnek szánták (Staden rá a példa), vagy mert oroszellenes hangulatot akartak vele kelteni, mint Taube és Kruse. A legelfogultabbak, érthetően, a livóniai háború-

ban terjesztett röplapok, amelyekkel Báthory István lengyel király is bőven élt, s amelyek olyan hatást értek el, hogy Andreas Kappeler tulajdonképpen emiatt választotta két részre a nyugati Moszkóvia-kép alakulását a 16. században. Érdeemes hát Kecskeméti Gábor doktorandusz tárgyba vágó megállapításait itt idézni: „A röplapok legtöbbje a livóniai háború alatt (1558–1583)³⁴ jelent meg, ezek általában nyolc oldalas, metszetekkel illusztrált, bulvár jellegű »újságok« voltak, ráadásul a korszakhoz képest nagy számban jelentek meg. A livóniai városok közvetítő szerepüket Moszkóvia és a Nyugat között ügyesen kihasználták a nyugati közvélemény oroszellenes befolyásolására, ezen felül megakadályozták Moszkóviát abban, hogy nyugati kapcsolatait kiépítse. Részben ennek a háborúnak az eredménye a negatív orosz-, illetve Oroszország-kép, mivel a livóniai és lengyel röpiratok célja egy sematikus, nem reális Oroszország-kép kialakítása volt, amivel a német nyelvű közvéleményt kívánták befolyásolni. Ráadásul a kontinens középső és nyugati felén a megerősödő orosz állam nyugati irányú terjeszkedése fontos kérdéssé és az oroszoktól való félelem egy forrásává vált. Szörnyű képeken »mutatták be«, ahogyan orosz íjászok fára akasztott meztelen nőkre lövöldöznek,³⁵ emellett igyekeztek az oroszok barbár, ázsiai jellegét kiemelni (pl. tatárok az orosz seregben), vagy a pogány törökökről szóló kliséket ráhúzták az oroszokra, így a lengyel–litván állam az északi »keresztény védőbástya« szerepében tetszeleghetett. S ha mindez nem lett volna elég, IV. Iván cár bőségesen szolgáltatott mintát egy zsarnok portréjához. Ehhez elsősorban az uralkodása alatt létrehozott opriscsnyina kegyetlenkedése járult hozzá

(emberek megfőzése üstökben, kínzások, kitelepítések, állami terror).”³⁶

A másik körülmény, amely e forráscsoport értékét jelentősen csökkenti, hogy ezek az utazók általában az elvártnál kevesebb információval rendelkeztek, minthogy az esetek többségében megakadályozták szabad mozgásukat. Ráadásul legtöbbjük igyekezett eleget tenni az olvasói elvárásoknak, és hatásvadász, szenzációhajhász beszámolókat írt. És ennek érdekében nem is kellett különösen megerőltetni magukat, hiszen Oroszország számukra valóban egy ismeretlen, idegen világ volt, telve megmagyarázhatatlan furcsaságokkal.

De feljegyzéseiknek éppen ez utóbbi jellegzetessége az, amely különösen megnöveli szemünkben értéküket. A mindennapokról, az orosz hétköznapi életről, tehát arról a szféráról szolgáltatnak számunkra információkat, amelyekről közvetlen élményeik voltak akkor, amikor az orosz források erről, mint a normálistól nem eltérőről, hallgatnak. Ezáltal a történeti kutatás kedvező helyzetbe kerül, mert úgy tudja a megélt történelmet „alulnézetből” szemlélni, hogy egyúttal megőrzi kívülálló pozícióját.

A következőkben ezeket a forrásokat fogjuk vallatóra, mennyiségileg és tematikailag erősen szelektálva, azokat a területeket középpontba állítva, amelyek a leginkább megkönnyíthetik a történész dolgát, mikor egy nép egy bizonyos korszakbeli fejlődésének egyetemes és különös vonásait kívánja megragadni.

Természeti, gazdasági viszonyok

Bizonytalán azért is, mert a messzi felfedezőútra indult nyugati utazó ezzel saját értékét is növelte, de kétségtelenül a valóságos helyzetet szintúgy tükrözve, a korabeli külföldi elbeszélő források szinte kivétel nélkül az orosz föld kimeríthetetlen gazdagságáról beszélnek. Az angol szerint „Oroszország földben és népességben gazdag ország, bőséggel rendelkezik az ottani termékekkel”.³⁷ A német szinte lelkendezve írja: „Moszkvában olyan bőséggel vannak az élet, a kényelem és a pompa számára szükséges áruk – ráadásul megfelelő áron –, hogy egyetlen országot sem kell irigyelnie a világon...” S mindez annak ellenére, folytatja az éles szemű megfigyelő, hogy más helyeken sokkal kedvezőbb az éghajlat, termékenyebbek a földek, gazdagabbak természeti kincsekben és közelebb fekszenek a tengerekhez.³⁸

A földrajzi, éghajlati viszonyok jelzett hátrányai egyetlen utazó számára sem maradhattak rejtve. Hovatovább – szenvedő alanyai lévén – a klímáról értekeznek talán a legtöbbet, de mindenképpen a legnagyobb szubjektív átélés hangján. Ha többségük nem is követi Marco Polót a borzongató mesék birodalmába, egyikük sem sajnálja a tintát az ezzel kapcsolatos viszontagságok ecsetelésékor. Az angol tapasztalatai szerint: „Nemcsak az úton levőket, hanem az embereket a piacokon, utcákon, városokban is próbára teszi a hideg; egyesek teljesen megfagynak, mások összeesnek az utcán; sokakat úgy hoznak be a városba szánon ülve és ilyen testhelyzetben megfagyva; megint másoknak lefagy az orruk, fülük, orcájuk, ujjaik, lábuk stb. Gyakran előfordul, hogy a medvék és a farkasok

(amikor különösen kegyetlen a tél) az éhség által űzve csapatostul jönnek ki az erdőkből, rátámadnak a településekre, és feldúlják őket...” Éppen az erős kontraszt miatt rendkívül fontos, amit a jogtudor ezt követően ír: „Ezzel szemben nyáron minden egészen más arcot ölt: az erdők (zömmel fenyő- és nyírfaerdők) annyira üdítőek, a rétek és a szántóföldek olyan zöldek, és bennük a tarka virágok és a madarak olyan sokasága (leginkább a fülemülék, amelyek itt, úgy látszik, szebben dalolnak és többfélék, mint bárhol másutt), hogy nehéz lenne még egy olyan országot találni, ahol az utazgatás ilyen szívderítő lenne.”³⁹

Moszkóvia tehát egy olyan mesebeli Janus-arcú ország lenne, amely télen a sötétség, nyáron pedig a világosság birodalma? Joggal vonhatnánk le hasonló következtetéseket néhány külföldi visszaemlékezéseit olvasva. Már *Herberstein*nek feltűnt például, hogy erre felé nincsenek járványok – hacsak Novgorodon keresztül be nem hurcoljátok őket –,⁴⁰ később *Mayerberg* is megerősíti, hogy az emberek rendkívül egészségesek.⁴¹ *Margeret* szerint sokan 80, 100, 120 évig is élnek, gabona, kenyér olcsón és bőséggel kapható, a piacon annyi a hús, hogy a marhahúst le sem mérik, hanem csak úgy szemre adják, a folyók halban, az erdők vadban (és mézben), a tengerpart meg sóban gazdag. *Margeret* és *Reutenfels* ehhez még azt is hozzá teszi, hogy a hideg orosz föld mélye nem kevesebb gazdagságot rejt magában.⁴²

Hogy végül a nyári Oroszország sem volt tejjel-mézrel folyó Kánaán, azt az előbbi megfogalmazás feltételes módja is sugallhatja. Hiszen még a 17. század második felében is csak néhány külföldi szerencsevadász próbál-

kozott meg több-kevesebb (inkább kevesebb) sikerrel az ásványi kincsek kiaknázásával. De minden árúbőség ellenére nem volt sokkal kedvezőbb a helyzet az alapvető foglalatosság, a földművelés terén sem. Már *Olearius* észrevette, hogy a parasztok csak a szükségeset termelik meg, felesleget nem hoznak létre, a legelőkkel nem törődnek.⁴³ Több, a 17. század közepe előtt orosz földön járt utazónak az is feltűnik, hogy senki sem foglalkozik zöldségtermesztéssel. Olyan viszonyok között, amelyeket *Margeret* leírt, hogy egy hektár (néha kettő) földet egy 12-15 éves forma fiúcska játszva felszánt egy nap alatt, semmi sem ösztönzött új termelési technikák bevezetésére. Ez viszont súlyos következménnyel járt: 1601–1603-ban bekövetkezett az ún. Nagy Éhség, amelynek *Margeret* tanúja volt. Állítólag saját szemével látta, amikor egy piacról becsalt parasztot a lovával együtt négyen megettek.⁴⁴ És hasonló jelenetek – mondja – napjában többször is megestek. Az éhínség ekkor főként az ország centrális területein tombolt, fél évszázaddal korábban viszont a Volga mentén öltött majdnem hasonló méreteket az ott nomadizálók éhségjárványa. Mindezek ismeretében tehát nincs okunk olyan sűrűn lakottnak tekinteni az orosz földet, mint amilyennek néhány utazó hallo-másból vagy kivételeket általánosítva leírja. Sokkal közelebb járnak az igazsághoz azok a 17. századi utazók, akik pl. Novgorodtól Moszkváig utazva alig-alig találnak településeket.⁴⁵

Az opricsnyina, a „zavaros időszak”, az állandó háborúk pusztításai mellett az alacsony népsűrűségnek eredetileg földrajzi okai voltak. Még a 17. századi utazók szerint is szinte egybefüggő, masszív erdőségeket láthat-

tak orosz földön keresztülhaladva, meg mocsarakat, amelyek néhány kitaposott út kivételével megközelíthetetlené tették nyugat, északnyugat felől Oroszországot, de „szabályos” úton haladva is a szűnyoglégiók állandósult támadásai miatt szinte elviselhetetlen volt ebben az irányban az utazás. Déli és részben keleti irányban pedig a végeláthatatlan sztyeppékbe folytak az orosz határok, amelyek túloldalán mindig ott leselkedtek a zsákmány reményében a tatárok. Aligha volt tehát olyan „szívderítő” itt a külföldi számára az „utazgatás”, amint azt Fletcher állította. Már csak azért sem lehetett ilyen, mert ugyanez az angol követ egyszer sem tehetette ki a lábát engedély és kísérelő nélkül Moszkvában szálláshelyéről.

Egyébként a külföldiek szakadéknyi különbséget láttak az ország fővárosa és a többi, városnak mondott települése között. Moszkvát olykor több százereszes, hatalmas városnak mondták, amely nagyságát tekintve felülmúlta a legtöbb európai várost. De a moszkvai élet szintén meglehetősen városiasnak tűnt számukra. Felvetik ugyan a 16. század második felében, hogy csak 3 főúri ház épült kőből, ám száz év múlva ezek száma, *Neville* szerint, már több mint háromezerre nőtt⁴⁶ – annak ellenére, hogy az oroszok a kőépületeket egészségtelennek tartották, s hogy egy egészen tűrhető emeletes házat fából már 20-30 rubelből is meg lehetett építeni.⁴⁷ A piaci nyüzsgés, az árubőség szinte hasonlatossá tette Moszkvát más fővárosokhoz. A Vörös téren mintegy 40 ezer kisebb-nagyobb üzlet, elárusítóhely kínálta a legkülönfélébb portékákat. Közöttük a legváltozatosabb kézműves termékeket, amelyek elkészítésében, a külföldiek tanúbizonysága szerint, a moszkvai mesterek rendkívüli leleményességet mutat-

tak. A lengyel *Maskiewicz* írja, de *Olearius* is megerősíti, hogy az orosz kézművesek olyan ügyesek, hogy mindent, amit megmutatnak nekik, azonnal el tudnak készíteni.⁴⁸ Mint már ekkor is minden nagyváros, Moszkva sem maradt le nyugati társaitól a bűnözés terén: annak ellenére, hogy éjjelente tulajdonképpen kijárási tilalom volt, nem múlt el éjjel gyilkosság(ok) nélkül.

A fából emelt építmények meghatározó képe mellett a templomok sokasága nyomta rá a bélyegét az orosz főváros arculatára. *Olearius* számításai szerint minden öt épületre jutott egy templom,⁴⁹ amelyek közül, *Possevino* szerint, sok inkább csak dísz volt, mert az év jelentős részében be volt zárva.⁵⁰ Kuriózumnak tűnhetett, de komoly jelentőséggel bírt a városban a „Német” városrész, amely a legtarkább külföldi gyülekezeteknek is otthont adott. (Csak a zsidókat nem tűrték meg.)

Míg Moszkváról meglehetősen elismerő véleménnyel voltak a külföldi utazók, ugyanez nem mondható el más orosz városokról festett képükről. Ezeket nem is tekintették városnak, inkább csak mesterségesen felduzzasztott és megerősített falvaknak. Hasonlóan elítélően nyilatkoztak az orosz kereskedelemről, amelyet még *Jenkinson* igen jelentéktelennek minősített,⁵¹ de később *Margeret* is megerősítette, hogy a kereskedelmi ügyletek soha nem bonyolódnak le kizárólag pénz közvetítésével, tehát alapvetően megőrzi közvetlen árucseré jellegüket. Ez egyebek között – vélekedik a francia katonairó – az orosz birodalom gazdagságának egyik oka, hiszen amíg nagy mennyiségben áramlik be az országba a pénz, addig a cár féltékenyen őrködik felette és megakadályozza kivitelét.⁵²

Összefoglalóan megállapítható, hogy a Moszkvai-

Oroszországban járt nyugati utazók a rendkívül kedvezőtlen, szélsőséges földrajzi viszonyok ellenére az orosz földet terményekben, termékekben és természeti kincsekben igen gazdag országnak tekintették. Még hangsúlyosabban szóltak e terület potenciális gazdagságáról, szinte kimeríthetetlen lehetőségeiről, kiaknázatlan kincseiről. Hogy a lehetőségek miért nem váltak még valóssággá, azért a „természet eleven meghosszabbítását”, a termelő embert hibáztatták. Az orosz emberek ugyanis, így vélekedik Giles *Fletcher*, „ami adottságaikat és életmódjukat illeti, jó szellemi képességekkel rendelkeznek, nincsenek meg azonban azok az eszközeik, amelyekkel – más népekhez hasonlóan – a nevelés és tudomány által fejleszteni tudnák.”⁵³ Nos, hogy mi akadályozza képességeik kibontakozását, erre is felelnek nekünk a korabeli európai utazók.

A cári hatalom

Ugyanez a Giles *Fletcher* a nép tudatlanságának az okát részben abban látja, hogy „nevelésük módját (ami minden komolyabb műveltségtől és polgáriassultságtól mentes) hatáságaik az államuk számára legjobbnak tartják, mivel a nép aligha túrné el a fennálló kormányzati formát, ha valamiféle műveltséget, Istenről és a társadalmi berendezkedésről jobb fogalmakat kapna. Ezért semmisítenek meg a Cárók minden eszközt, ami a fennálló megjavítására szolgálna, és igyekeznek nem engedni olyan ún. idegen elemet, amely képes lenne megváltoztatni a bennszülött szokásokat.”⁵⁴ A fennálló hatalmi struktúra

tehát az, ami megakadályozza az alattvalók képességeinek kibontakozását, de ami nem érheti be ennyivel, és nyílt rabságban tartja az országlakókat. Daniel von *Buchau* szavaiból legalábbis hasonló következtetésre juthatunk: „a legszélsőségesebb szolgaságban élnek, olyan szolgaságban, amelynél súlyosabb aligha lehetséges; ezt a terhet könnyen viselik, mert egyáltalán nem tudják, hogy milyen rendszer honos más cárságokban és államokban.”⁵⁵

A népet olyan elnyomatásban tartó hatalmat, amelyre példát sem találnak a korabeli utazók, mindegyikük kínos részletességgel elemzi. A nyugati követ, amint átlépte a határt, már megérezett valamit a dolgok itteni állásából. Kísérőket és őrzőket állítottak mellé, akik megakadályozták szabad mozgását és a lakossággal való érintkezését, előrehaladása lelassult, mert az útközben felmerült problémák tisztázása csak a Moszkvába menesztett küldöncök visszaérkezése után volt lehetséges, bármilyen kérdést tett fel, sejtelmes hallgatás, vagy „Csak Isten és a Cár a tudhatója” formula volt a válasz. A fővárosba jutva aztán következtek a várakozás idegtépő hetei, hónapjai, amelyek elmélyítették a moszkvai cár mindenhatóságába vetett hitét. Amikor aztán a szobafogság után az uralkodó kegyesen fogadni méltóztatta, majd útjára bocsátotta, pánikszerűen menekült, és hazájába érkezve felnagyította és kiszínezte személyes élményeit, önsajnáltató kirohanásaival mintegy benyújtotta a számlát szenvedéseiért.⁵⁶

De még az oroszokhoz leglojálisabb nyugatiak sem titkolták, hogy európai értelemben szokatlan és ismeretlen teljességű hatalommal találkoztak Oroszországban. *Margaret* szerint az orosz uralkodó hatalma „a legkorlátlanabb minden ismert koronás fő között”.⁵⁷ Egy

1557–58-ban orosz földön járt angol utazó úgy fogalmazott, hogy a cárt „nemcsak istenítik az előkelők és az egyszerű nép, hanem úgy félnék tőle minden birtokán, hogy, gondolom, nincs még egy keresztény uralkodó, akitől annyira félnének és annyira szeretnének, mint őt”.⁵⁸ Míg megállapítása utolsó részével meglehetősen egyedül áll az ismeretlen angol a korabeli külföldiek között, addig első felét meglehetősen érzékletességgel alátámasztják mások is. A német *Staden* ezt írja: „Olyan kegyetlen és szörnyűséges a nagyfejedelem zsarnoksága, hogy sem az egyháziak, sem a világiak nem éreznek rokonszenvet iránta...”⁵⁹ Majd következnek a színesebbnél színesebb beszámolók *Guagnini*,⁶⁰ *Oderborn*,⁶¹ *Taube* és *Kruse* és mások tollából IV. Iván vérszomjas tetteiről. Kétségtelen, hogy a félelmetes cár idején Oroszországban járt külföldiek az ő szélsőséges módszereiből általánosítottak, és az iváni despotizmust tették meg az orosz egyeduralom mintájává. Azóta azonban már tudjuk, hogy IV. Iván esztelen terrorpolitikájával valójában egyedül állt a Péter előtti időszak orosz történelmében.

Éppen a nyugati utazók beszámolóiból válik azonban az is világossá, hogy a korlátlan egyeduralom elve nemcsak IV. Iván, hanem valamennyi elődje és utóda politikáját jellemezte. A visszaemlékezések nem hagynak kétséget afelől, hogy még a demonstratív jámborságra egyébként mindig gondosan ügyelő Borisz Godunov vagy az össznépi megbékélés programjával előálló I. Áldmitrij sem nélkülözte az erőszakos eszközöket. De már IV. Iván apját is tanácsos volt szívvel-lélekkel szolgálni, legalábbis ez derül ki *Herberstein* elbeszéléseiből, akinek egy lóhalálában vágató és verítékben úszó hírnök adta

tudtára, hogy „nálunk (ti. az oroszoknál) nem úgy szokás az uralkodónak szolgálni, mint nálatok”.⁶² És jöhetett később a „zavaros időszak” a cári hatalom presztízsét alaposan megrendítő eseményeivel; az álcárok és álcárevicskek végeláthatatlan sorával, a moszkvai tömeg előtt sírva fakadó, majd lemondatot Vaszilij Sujszkijjal, a lengyel trónörökösre történő felesküdéssel és a svéd királyfival való kokettálással, de később a kozák randalírozások és az egész országon végiggyűrűző városi felkelések sem tudtak változtatni a hatalmi képleten. Ezért jellemezheti az amúgy „jámbornak” mondott Alekszej Mihajlovics cár hatalmát a következőképpen Jakob *Reutenfels*: „A moszkvai Cár hatalma olyan fokig nem korlátozott semmiféle törvények által és olyannyira önkényes, hogy joggal tekinthetjük az ókori asszírok és görögök vagy a mai törökök, perzsák és tatárok cári hatalmához hasonlatosnak, ha nem éppen azt felülmúlónak.”⁶³

Az igazán nyitott szemmel járó külföldiek nem elégedtek meg csupán a tény regisztrálásával avagy a „sztorik” elmesélésével, kísérletet tettek a korlátlan cári hatalom tartalmának vizsgálatára is. A toscanai hercegnek ajánlott, előbb idézett mű meglehetősen pontosan körvonalazza az orosz cárok kompetenciáját: „a cárnak nem csupán teljes joga van törvényeket kiadni és eltörölni, szövetségeket és békeszerződéseket kötni és érvényteleníteni, hivatalnokokat kinevezni és eltávolítani, adókat növelni és csökkenteni, de az alattvaló életével és vagyonával is teljes egészében rendelkezik, tehát, ha akarja, elveheti rangjukat és életüket is anélkül, hogy magyarázatot adna tetteire”.⁶⁴ A pápai legátus, *Possevino* még tovább lép, és a következő szándékot tulajdonítja az uralkodónak: „ő

teljes ura akar lenni alattvalói vagyonának, testének, lelkének, sőt mintegy a gondolatainak is. S minthogy tudni akarja, mit beszélnek egymás között, az következik, hogy senki nem meri kinyitni a száját.⁶⁵ A katolikus főpap tapasztalata szerint az oroszok „gyakran mondják (még ha nem is így gondolják), hogy életük, boldogulásuk és minden más a nagyfejedelem ajándéka... És a botozás alatt, félholtan is azt mondják, hogy a büntetést kegynek tekintik.”⁶⁶

Nem festi meg, természetesen, minden szemtanú a betörődés efféle idillikus képét, hanem érzékelteti, mi minden rejtőzhet az össznépi óvatos hallgatás mögött. A német *Schlichting* a társadalmi közérzet veszedelmes méreteket öltő megromlásáról ír: „fivérek üldözik egymást bőszt gyűlölettel, rágalmaznak, tesznek hamis feljelentéseket a zsarnoknak. Fiú kel fel az apa ellen, és apák ennek megfelelően fiaik ellen. Ritkán hallani náluk baráti beszélgetést, olyan mértékig kerülük a bajtársiasságot, a kapcsolatokat, a barátokat, mindenkit...”⁶⁷ *Schlichting* ugyanennek kapcsán a „moszkoviták rosszakaratáról” ír, amellyel „kölcsonösen megvádolják és megrágalmaznak egymást a despota előtt, gyűlölettel esnek egymásnak, úgyhogy megölik egymást a kölcsönös rágalommal”. Maga is belátja azonban, hogy mindez azért van, mert „a despotának minden kedves, és ő senkit sem hallgat szívesebben, mint besúgókat és rágalmazókat”, ezért aztán ha valakit magához rendel, az elbúcsúzik családjától, barátaitól, nem számítván arra, hogy valaha is viszontlátja őket.⁶⁸ Giles *Fletcher* ezeket a jelenségeket egyenesen úgy ítélte meg, hogy „ez az aljas politika és barbár magatartás... annyira megrázta az egész országot és odáig

fokozta az általános zúgolódást és az engesztelhetetlen gyűlölet, hogy (nyilvánvalóan) nem végződhet másként, mint országos felkeléssel”.⁶⁹

E véleményével a tudós angol jogász persze inkább csak reményeinek adott hangot, könyve más helyein eléggé egyértelműen bizonyította, hogy „milyen nehéz megváltoztatni a kormányzás rendszerét Oroszországban mostani helyzetében”.⁷⁰ Nehéz alapvetően azért, mert a „kormányzás módja náluk egészen olyan, mint a törököknél... teljesen tirannikus: egész működése egyedül a Cár hasznára és előnyére történik, ráadásul a legleplezetelebb és legbarbárabb módon”.⁷¹ Tetejébe pedig a hatalom ügyesen kihasználja az előkelők „kölcsonös acsarkodását” azáltal, hogy „versengést szított köztük a rang- és tisztségbeli elsőségért”.⁷² Ugyanakkor bizonyos területek kormányzásának átengedésével magához láncolja őket, anélkül hogy azok megerősödhetnének, hiszen „hatalmuk és jogaik eléggé felaprózott, s igen korlátozott az az idő, amelyre kinevezik őket”, emellett az alávetett nép is szembefordul velük. Az egyszerű nép viszont „híján van a fegyvereknek és tapasztalatlan a harci dolgokban”,⁷³ a hadsereg pedig kényére-kedvére fosztogathatja a lakosságot, tehát szövetségük elképzelhetetlen. S bár nem kapcsolja össze a hatalom elleni harc esélyeinek taglalásával, alighanem e küzdelmek kilátástalanságának fő okát leli meg, amikor megállapítja: „mindkét osztály, a nemesek és az alsóbb néposztálybeliek is, a saját vagyonukhoz való viszony tekintetében lényegében nem mások, mint a cári jövedelmek őrzői, mert minden, amit szereztek, előbb vagy utóbb a cári kincsesládákba vándorol”.⁷⁴

Ez az ellenállásra alkalmatlan társadalommal konfron-

tálódó hatalom céljainak megfelelő kormányzati formákat alakított ki. *Fletcher* szerint a cárt „tekinthetjük mind a legfőbb törvényhozónak, mind magának a végrehajtónak is minden számba jöhető tárgyban. Minden az államot érintő új törvény vagy rendelkezés mindig előbb lép életbe, mint ahogy valamilyen közös gyűlés vagy tanács ebből az alkalomból összeülne”.⁷⁵ Igaz, az angol jogász megemlékezik a zemszkij szobornak nevezett országos gyűlésről, ám élesen szembeállítva az angliai parlamenttel, jellemzésében e tanácskozási forma a tirannikus rendszer adta keretek között valójában a demokratikus intézmény paródiájaként jelenik meg. A gyűlésre ugyanis csak azok hivatalosak, akik megjelenését a cár jónak találja, az előterjesztés a cár emberének a dolga, a vélemények pedig „mindig egyformák, és különösebb önálló megjegyzés nélkül hangzanak el, mint egy betanult lecke”, és a cári akarat elfogadása is mindig egyöntetű.⁷⁶

Bár *Fletcher* a zemszkij szoborral ellentétben a bojár dumának elismeri tanácsadó funkcióját, mások még e szűk testületnek is elvitatják érdemi szerepét. *Mayerberg* szerint pl. a nagyfejedelmeknek „mindig van Dumája, de sokak közülük csak a látszat kedvéért kérték ki véleményét, hogy az általuk okozott igazságtalanság miatt érzett gyűlöletet áthárítsák rá... Így a Cár, megőrizvén a cári hatalmat a maga teljességében, azt a látszatot kelti, hogy bizonyos részét átadja Dumájának...”⁷⁷ A külföldiek voltak természetesen az utolsók, akik nehezményezték a bojár tanácsadók háttérbe szorítását, ugyanis nem a legjobb véleménnyel nyilatkoztak róluk. *Possevino* igen furcsállotta, hogy tárgyalópartnerei egyetlen kérdésben

sem mertek önálló választ adni, és ha valami új probléma merült fel, mindig leállították a megbeszélést, és a cárhoz szaladtak utasításért.⁷⁸ *Massa* szerint ennek az volt az oka, hogy minél magasabb pozícióba kerültek, „annál kevesebb nyugalmuk volt, és annál nagyobb rettegésben éltek”.⁷⁹ *Niemojewski* – nyilván IV. Iván uralkodásának történéseiből általánosítva –, valószínűleg helytelenül, egyenesen bevett szokásnak tartja, hogy azt a bojárt, aki rossz fát tett a tűzre, a cár kétszer szájon vágja, majd a főhivatalnok kitépdesi szakállát.⁸⁰ Ilyen és ehhez hasonló esetek időnként azonban feltétlenül megestek, ezért vonhatja le *Isaac Massa* azt a következtetést, hogy „senkit nem lehet addig udvari embernek nevezni, amíg meg nem korbácsolták.”⁸¹ Ha pedig az előkelőségek „ilyen megaláztatásban és rettegésben nevelkedtek és nőttek fel”, nincs mit csodálkozni, fejtegeti *Margeret*, hogy „a cár előtt felszólítás nélkül egy szót sem mertek kiejteni a szájukon”. Ezekhez a „tanácsadókhöz” képest, mondja a francia zsoldoskapitány, a cár valóban olyan volt, mint egy iskola-mester a nebulók között.⁸² Nagyon tanulságos, mi volt erről a helyzetről a bojárok véleménye, vagy legalábbis mit tartottak fontosnak közölni a „zavaros időszakban” őket a nemesi szabadsággal átpártolásra csábítgató lengyel nemesekkel: „Nektek a ti szabadságotok kedves, nekünk a rabságunk. Nálatok nem szabadság van, hanem szabadság: az erős kirabolja a gyengét, elveheti birtokát, vagy akár az életét. Igazságszolgáltatásra várni, a ti törvényeitekkel, sokáig tart: az ügy néhány évig elhúzódik... Nálunk, ellenkezőleg, a legelőkelőbb bojárnak sincs hatalma megsérteni a legutolsó egyszerű embert: az első panaszra

a cár törvényt ül és ítélkezik. Ha pedig a cár maga törvényellenesen jár el, hatalmában van: akár Isten, büntet és kegyelmez.”⁸³

Így vetették össze 17. század eleji oroszok saját viszonyait a lengyelekével. Érdekes, hogy némely nyugati utazó is értékelní tudta a szabadság „szélsőséges megnyilvánulási formáival” szemben az ebben a szisztémában rejlő előnyöket. *Reutenfels* ezt az ő korában közkeletű szólással világította meg, hogy tudniillik Moszkóvia szerencséjére máig sem ismeri azt a jelenséget, hogy „a gazdaság, az élet és a hit azoknak a kezében van, akikre sohasem kellett volna rábízni”. Tehát a „moszkák” nem bízzák magukat kuruzslókra, nem vesztegetik idejüket holmi hit ürügyén történő üres szócséplésre, és a legbonyolultabb peres ügyeket is azonnal elintézik.⁸⁴ Ez pedig annak köszönhető – lelkesedik az opricsnyinai zavarosban meglehetősen ügyességgel halászó *Staden* –, hogy a „nagyfejedelem elérte azt, hogy az egész orosz földön, egész birodalmában – egy hit, egy elbírálás, egy mérték!”⁸⁵ De az angol *Chancellor* is azon a véleményen van, hogy „az orosz igazságszolgáltatás egy vonatkozásban elismerést érdemel. Nincsenek jogász-specialisták...”, illetve, dicséret az uralkodónak, hogy magára veszi az ítélkezés gondját.⁸⁶ „Bárcsak a mi merész lázadóink – sóhajt fel a kiérdemesült tengerészkapitány – ilyen alávetettségben lennének, és így tudnák kötelességüket az uralkodóval szemben, mint az oroszok!”⁸⁷ A hatalom pozíciójából nézve tehát nyugat felől sem volt olyan előnytelen az orosz berendezkedés.

Ugyanez a *Chancellor* mutat rá, hogy legyen bármennyire is centralizált a hatalom, „meglepő visszaélések történnek, és a nagyfejedelmet sokszor becsapják”.⁸⁸ Az

Oroszországban járt külföldi utazók feljegyzéseiből jószerivel az derül ki, hogy az erős központi irányítás és a közigazgatási anarchia ugyanannak a rendszernek egymást feltételező oldalai, vagyis a piramis csúcsán ülő önkénye önkényt szül a helyi hatalmasságok körében is. Hiába ugyanis az „egy elbírálás, egy mérték”, ha az ítéletek adás-vétel tárgyai: annak a félnek a javára döntenek, „aki többet ad”.⁸⁹ A korrupció, a hivatali hatalommal való visszaélés hovatovább a központi és helyi közigazgatás fő működési elvévé vált, ez derül ki – összhangban a korabeli orosz forrásokkal – a külföldi utazók által leírt élményekből. Az itáliai *Barberini* a 16. század közepén így fakad ki e jelenség ellen: „A pénzsóvárság olyan mértékig terjed, hogy ha nem ajándékozunk nekik semmit, semmit nem is kaphatunk tőlük, semmilyen ügylet nem jöhet velük létre... Magánál a kancellárnál elfogadott szabály, hogy amennyiben valaki felkeresi, hogy valaminő ügyben az uralkodó kezéhez járulhasson... az első szava: »És hoztál valamit, amivel kiérdemled, hogy az uralkodó fényességes tekintete elé járulj?«”⁹⁰ Száz esztendő elteltével e helyzet nem változik, és Patrick Gordon generális a hagyományos módon olajozza meg a bürokrácia csikorgó fogaskerekeit, amikor 100 rubellel „megkeni” Miloszlavszkij bojárát.⁹¹

A hivatalnoki apparátus megvesztegethetőségét nem zárta ki (legfeljebb felsrőfolta az árait), hogy a „kenőpénzek” elfogadását igen szigorúan tiltották. A leleplezett hivatalnokra teljes vagyonekobbzás és nyilvános megkorbácsoltatás vár – derül ki *Margeret* beszámolójából, aki rögtön szükségesnek érzi hozzátenni, hogy „mind ezek ellenére a megvesztegetést nem tudják felszámolni”,

mert a hivatalnokok a legkülönbélebb trükkökhöz folyamodnak.⁹² „A fontos hivatalos személyek és egyéb eljárók velük [ti. a néppel] szembeni durva és kegyetlen cselekedetei” végül azzal a következménnyel járnak *Fletcher* szerint, hogy „ők [ti. a nép] éppoly embertelenül bánnak egymással, különösen a nekik alávetettekkel és a legelső rendűekkel, úgyhogy a legutolsó és legnyomortabb paraszt is..., aki megalázkodik és csúszik-mászik a nemes előtt, mint a kutya, és lenyalja a port annak lábáról, elviselhetetlen zsarnokká válik, mihelyt valaki fölébe jut. Emiatt van itt rengeteg rablás és gyilkosság. Az emberi életnek nincs nagy értéke.”⁹³

Nagyobb értéke volt viszont a hadseregnek. *Mayerberg* egy szakadéknak nevezi, amely elnyeli az állam szinte egész évi bevételeit.⁹⁴ Pedig azok nem voltak csekélyek. *Fletcher* a tiszta pénzjövedelmet évi 1 millió 430 ezer rubelben jelölte meg, amihez még hozzájöttek a különféle kereskedelmi monopóliumokból, konfiskációkból, rendkívüli adókból stb. származó hozamok, olyan mennyiségben, hogy az angol utazó szerint a nép elvesztette érdekelttségét a meggazdagodásban, hiszen tudta, vagyona előbb-utóbb úgyis a kincstárba vándorol.⁹⁵ Ezt a fajta állami adópolitikát emelte ideológiai rangra a *Fletcher* által IV. Ivánnak tulajdonított hasonlat: a nép olyan, mint a szakáll: rendszeresen nyírni kell, hogy sűrűbb legyen, vagy olyan mint a birka, amit évente legalább egyszer meg kell szabadítani a gyapjától.⁹⁶

Az állami bevételek a 17. században jelentősen növekedtek, az állam a legkülönbélebb pótlólagos jövedelemforrásokat agyalta ki, de még így sem volt képes fedezni a rohamosan gyarapodó hadsereg költségeit. Ennek lét-

számáról egyébként erősen megoszlanak a külföldiek érte-
sítései. Adam *Kliment* 900 ezer főre taksálja, ám közelebb
járhat az igazsághoz honfitársa, *Chancellor*, aki 2-300
ezer harcosról ír. Későbbi, 17. századi források ezt az ada-
tot valószínűsítik: amikor békeidőben az uralkodó 100
ezer embert tartott fegyverben, míg háború esetén 300
ezer katonát tudott mozgósítani, nem számítva a fegy-
veres szolgálókat és a kisegítő személyzetet.⁹⁷ A hadsereg
zömét a lovasság, szolgáló nemesek tették ki, ám a „zava-
ros időszak” kínos katonai vereségeit követően megnöve-
kedett a gyalogság és az idegen zsoldosok létszáma és
jelentősége. A katonai kiadásokat szaporította ugyanak-
kor a Nyugatról átvett haditechnika is. Ilyen körülmé-
nyek között a háborúzás kellékei között még mindig az
ember volt a legolcsóbb. A nyugati utazók amennyire
lesújtóan nyilatkoztak az orosz hadsereg felszereltségéről,
fegyelméről és hadvezéri hadművészetéről,⁹⁸ olyannyira
kiemelték az orosz katona kiváló személyes tulajdonsá-
gait. *Chancellor* leírja, hogy a harcosok a háborúban vízzel
kevert zabliszten éltek, majd így folytatja: „Ennek ellené-
re az orosz nagyon jól dolgozik és szolgál. Nem ismerek
egyetlen olyan országot sem körülöttünk, amely ilyen
emberekkel... dicsekedhetne. Most mi mindent véghez
lehetne vinni ezekkel az emberekkel, ha a civilizált had-
seregeket jellemző rendre és tudásra megtanítanák őket.
Ha ez a fejedelem rendelkezne az országban olyan em-
berekkel, akik kiokítanák őket a fentebb említett dolgok-
ra, akkor úgy gondolom, hogy a két legjobb és legerő-
sebb keresztény uralkodó sem versenyezhetne velük az ő
hatalmassága és népe, valamint állatai keménysége és szí-
vóssága miatt...”⁹⁹

Visszaérkeztünk hát kiindulópontunkhoz, a hatalom és nép viszonyához. A hatalmat ebben a kapcsolatrendszerben már megvizsgáltuk, hátramaradt annak ismertetése, hogyan látta a korabeli nyugati az orosz embereket és azok összességét, az orosz népet.

Az alattvalók

Szinte valamennyi emlékiratíró megkísérli a lehetetlent: szabatos, fogalmi keretek közé szorítani mindazon benyomásokat, amelyekre az orosz emberekkel való érintkezéseik során tettek szert. Ezenközben nem fukarkodnak a népkarakterológiai, néplélektani általánosításokkal; hajlamosak egy-két odavetett jellemvonással minősíteni az egész népet, „megfejtani” a számukra szinte egy más bolygón élő orosz ember „rejtélyét”. Ezek a sommás megállapítások legnagyobbbrészt dehonesztálók, de legalábbis leereszkedéssel kezelik az orosz népet, amin kevéssé csodálkozhatunk, hiszen a reneszánsz, a humanizmus és reformáció alakította nyugati műveltség nevében vonják mintegy felelősségre a magába forduló és valóságos megújulásra képtelennek bizonyuló pravoszláv vallási-kulturális közeg kitermelte egyént. Az elutasítás, az intolerancia pozíciójából azonban nem kísérhette siker valóság-megfejtő próbálkozásaikat. Számunkra mégis rendkívül tanulságosak megfigyeléseik: felerészt a lejegyzett konkrét részizgáságok, felerészt az ellenőrizhetetlen általánosítások kínálta módszertani csapda okán.

A hatalomról idézett fenti vélemények után nem tűnik váratlannak, hogy igen sokan a nép megkülönböztető

„személyiségjegyet” a hatalomhoz való viszonyában lelik meg. *Possevino* szerint ezek a népek az uralkodójukkal szembeni „hajbókolást és szolgálkúséget az anyatejjel együtt szívták magukba”.¹⁰⁰ *Fletcher* meg úgy fogalmaz, hogy „nincsen olyan szolga vagy rab, aki jobban félne urától, vagy aki nagyobb rabságban élne, mint az itteni egyszerű nép”.¹⁰¹ Ugyanez képi megfogalmazásban: az itteni lakosok „mint egy kalitkába zártan” élnek saját országukban.¹⁰²

Az utóbb idézett *Buchau* felteszi ugyanakkor a kérdést: az uralkodó kegyetlenségének oka annak természetében avagy a nép álnokságában keresendő?¹⁰³ A válaszok a lehető legeltérőbbek. *Possevino* inkább a néphez lojális: „Úgy tűnhetne, hogy ez a nép sokkal inkább szolgálásra született, mint azzá lett, ha nagy többsége nem ismerte volna fel a szolgálást, és nem tudná, hogy gyermekei és mindene, ami van, elpusztulna és megsemmisülne, ha valahová átszökne.”¹⁰⁴ Másként vélekedik viszont az angol kereskedő kalandor, *Jerome Horsey*, aki szerint „ennek a népnek veleszületett hajlandóságai olyan gonoszak és bűnösök, hogy a cárt [IV. Ivánt] csak keménykezű politikája tarthatta annyi időn át a trónon.”¹⁰⁵ Hovatovább „Istennek kedves dolog volt megengedni, hogy ez a bűnös nép, amely a legmélyebb züllöttségben és szodomai bűnökben élt és elmerült, elszenvedje egy ilyen vérszomjas cár [ti. IV. Iván] zsarnokságának jogos büntetését és kínjait.”¹⁰⁶ Iván cár kedvelt angol követének más helyütt kissé megenyhül a véleménye az orosz népről, ám végső ítélete továbbra is szigorú: „Gyönyörű ez az ország, mézben és tejben úszik, az élet minden kényelmével teli, semmiben nem szenved hiányt; gyönyörűek itt a nők,

nem volt a világon még egy ilyen vendégszerető nép, ám átadta magát a büszkeségnek, a kéjelgésnek, a semmittevésnek és az élvezeteknek; és ezekért a bűneikért Isten lesújtott... erre a népre.”¹⁰⁷

A pápai legátusnak az államhatalom zsarnokságával szemben tanúsított kevés megértése, illetve az angol kereskedőnek a túlzott keménykéz politikát is elfogadó rendszerete mögött nyilvánvalóan kétfajta politikai ideál húzódik meg, ám Horsey patetikusan megfogalmazott kifogásai legmélyebb tartalmukat tekintve mégsem a felső hatalom pozíciójából szemlélendők. Szemrehányásai a polgáriásodás útjára lépett Nyugat üzletemberének egy más minőségű munkamorál nevében szóvá tett kritikai megjegyzései. A hasonló alapokon álló és a népjellemet illetően nagyjából azonos következtetésre jutó *Fletcher* megint csak megpróbálkozik a felszín alá hatolni: „Ami testalkatukat illeti, inkább magas termetűek és nagyon teltek, szépnek tartják ugyanis a kövérséget és a testeséget... Többnyire azonban bágyadtak és tétlenek, ami feltehetően részben az éghajlattól és a téli hideg okozta álmatlanságtól van, részben a tápláléktól, ami főleg gyökerekből, hagymából, fokhagymából és hasonló kellemetlen nedveket termelő növényekből áll...”¹⁰⁸ Bizonytalán voltak közvetlen földrajzi-éghajlati okai is az angol követek által észrevételezett sajátosságoknak, ám azok alapvetően a természetes mezőgazdaság keretei közé zárt egyén jellegzetes életfelfogásával, habitusával voltak összefüggésben. A nyugati utazó szemszögéből nézett pozitív személyiségjegyek csakúgy, mint a negatívak.

Margaret megállapítja: „Az oroszok nem szeretnek belemélni a szavakba: nagyon egyszerűek a másokkal való

érintkezésben, és mindenki tegeződik...”¹⁰⁹ Ilyen és ehhez hasonló megfigyelések (mondjuk, hogy nem lehet valakit kihívni párbajra) alapján viszont arra a következtetésre jut, hogy „a nép durva és műveletlen, nagyon udvariatlan, ravasz, hitszegő, nem tiszteli sem a törvényt, sem a lelkiismeretet...”¹¹⁰ hogy az orosz nép „a legbizalmatlanabb és leggyanakvóbb a világon”.¹¹¹ *Massa* ehhez hozzáteszi, hogy makacsságban még a zsidókat is felülmúlják,¹¹² *Fletcher* moralizáló filippikája pedig arról tudósít, hogy „ami az adott szóhoz való hűséget illeti... többnyire semmibe veszik”.¹¹³ A mi *Zalánkeményi Kakas Istvánunk* az étkezési szokásaikból von le messzemenő következtetéseket: „Ami pedig az evésnél és ivásnál követett szokásaikat illeti, a muszkák állatias, durva, műveletlen emberek, tányér és kés nélkül esznek, az ételt pusztán kézzel fogják meg...”¹¹⁴ Az ilyen feljegyzéseket szintetizálja aztán az orosz földön soha nem járt *John Milton* a következőképpen: „Ők tudatlanok... a legnagyobb fecsegők, hazugok, hízelkedők és képmutatók, különösen szeretik a durva ételt és a bűzös halat, az italuk valamivel jobb...”¹¹⁵

Nos, a nagy *John Milton* minden művészete kevés volt ahhoz, hogy ennél a megmosolyogtatóan naiv jellemzésnél mélyebb értékelést adjon. A magyarázat egyszerű: erre tellett a 16–17. században járt angol utazók megfigyeléseire támaszkodva. Ennyi lenne egy nép? Hazugok és törleszkedők gyülekezete, amely kiváltképp lelkesedik a bűdös halakért? Meglehetősen kritikával kell tehát kezelnünk az ilyesfajta általánosításokat, hiszen gyakran szűkös információkra alapozva, több áttételen keresztül fogalmazták meg őket, és mindig egyoldalúak

maradtak abban az értelemben, hogy figyelmüket a furcsaságokra koncentrálták, illetve személyes indulataik vezérelték őket élményeik rögzítésekor.

Mármost mindezeket figyelembe véve is kirajzolódik néhány olyan vonás, amely meglehetősen egyöntetűséggel szerepel a legkülönbélebb céllal, legkülönbélebb országokból, más-más időben Oroszországba érkező külföldiek visszaemlékezéseiben. Ilyen esetekben nincs jogunk kétségbe vonni információik hitelét, legfeljebb pontosítanunk kell azokat a korabeli orosz forrásokkal, valamint az orosz társadalmi-történeti fejlődés sajátosságaival történő összevetés segítségével. Ezt a módszertant követve aligha fogunk osztozni a „tisztességes” kereskedés játékszabályai megtartását követelő angol gyarmatosító felháborodásában, és nem fogjuk a tatárokkal való árucseréhez szokott oroszokra az „álnok, csalo, hitszegő” bélyegét sütni.

Vannak azonban olyan esetek, amikor az egyes visszáságokat észrevételező külföldi nem vádolható meg semmilyen előjelű elfogultsággal. Az úti beszámolók állandóan szereplő toposza az egyetemes részegség. Már a kevés számú 15. századi külföldi elbeszélő forrás is megemlékezik róla. Ambrogio *Contarini* írja: „Ők a legnagyobb részegeskedők és ezzel igen dicsekednek, miközben a nem iszákosokat lenézik.”¹¹⁶ Majd az ugyancsak itáliai *Barberini* szintén úgy véli a következő század közepén, hogy „igen hajlamosak az ivászatra”.¹¹⁷ E helyzet nem változik a 17. században sem, sőt, ha lehet, még az addiginál is drámaibb képet festenek róla a külországbeli utazók. Szerintük különösen a 40 napos nagybőjtöt meg-

előző és követő héten játszódnak le épületes jelenetek, amikor a „moszkvaiak elvesztik értelmük utolsó megmaradt cseppjét is”.¹¹⁸ *Korb és Olearius* külön kiemeli, hogy ebben a nagy kicsapongásban a nők nem maradnak el a férfiak mögött.¹¹⁹ Alkalom pedig bőven akad az efféle időtöltésre, hiszen, jegyzi meg *Korb*, „itt minél több az ünnep, annál erősebb az ürügy az általános lerészegedésre”.¹²⁰ A leírások nem szűkölködnek a naturalista részletekben, ám ismertetésüktől bizvást megkímélhetjük a jelenség előtt aligha értetlenül álló modern kori olvasót.

Megint csak Giles *Fletcher* az, aki megkísérel a jelenség mélyére ásni, és kifejti, hogy azért „adja a fejét lustaságra és ivászatra a nép (bár általában minden munkát képes elviselni)”, mert állandó létbizonytalanságban él.¹²¹ Ugyanennek a Fletchernek van lelkierije minden személyes sérelem, elfogultság és előítélet ellenére, hogy példát mutasson a tárgyilagosságra: „Őszintén szólva mégsem lehet azt mondani, hogy túlsúlyban lenne ebben az országban a kegyetlenség...”, és észre tudja venni, hogy az emberek „jó szellemi képességekkel rendelkeznek”, észrevehető bennük bizonyos tehetség a művészetekben „(amint azt a felnőtt emberek és gyerekek egészséges, józan esze alapján meg lehet ítélni)”.¹²² Számos, köztük a harctéren az oroszokkal szemben álló külföldi megemlékezik személyes bátorságukról, önfeláldozásukról, hitük megalkuvás nélküli védelmezéséről. Ebben a tekintetben mindennél többet árul el nekünk a lengyel zsoldos, *Maskiewicz* által leírt eset, amely tipikus jelenséggé avatja a legendaszerű Ivan Szuszanyin-i történetet,

amely szerint a kozstromai paraszt az erdőbe csalta a lengyel sereget, csakhogy az ifjú uralkodót – az első Romanov- cárt – megmentse.¹²³ Igen fontos népkarakterológiai vonásra utal *Reutenfels* is, aki kiemeli, milyen bőkezűek az emberek a nincstelenekkel szemben.¹²⁴

Tagadhatatlan természetesen, hogy a szegények iránti lojalitás oka a szociális lelkiismeret megnyugtatásán kívül az egyházi tanításból eredt. Akármilyen jelentősek voltak is ekkorra már az eltérések a nyugati és a keleti kereszténység között, és akármennyire irtózott is a pravoszlávia a katolicizmustól, az Oroszországba látogató nyugatiak számára mégis az egykor közös és reményeik szerint egyszer ismét azzá váló hit volt a kapocs Európa és Oroszország között. Ezért bár legtöbbször – így Kakas István is – tiltakoznak az ellen, hogy a „muszkák... legjobb keresztényeknek tartják magukat”, hiszen ez azzal jár, hogy „nem tűrik, hogy valamely más országot vagy népet többre becsüljenek”,¹²⁵ a keresztény Európa részének tartják Oroszországot. Sajátságos módon *Posse-vino* pl. az oroszokat a szkíták és tatárok keveredéséből eredezteti, s ennek ellenére úgy véli, hogy „létezik valami közös, ami rokonítja [velük] a mi embereinket... az egyszerűségre, önmegtartóztatásra, engedelmességre, az istenkáromlástól való irtózásra gondolok...”¹²⁶

Manapság más szempontjaink, frazeológiánk, szemléletünk van egyes népek és országok fejlődése közötti hasonlóságok és különbségek érzékeltetésére. Aligha lenne azonban helyénvaló a modern kori történettudós önhiittségével megismételni – ahogy IV. Henrik francia királynak ajánlott művében *Margeret* írja – „sok ember eltévelyedését, akik a keresztény világ határának Magyar-

országot tekintik: én állíthatom, hogy az általam leírt Oroszország... a kereszténységnek hű támasza...”¹²⁷
Ehelyett inkább a korabeli szemlélő azon módszertani alapállása az átörökítendő, amely a mély különbségek ellenére is igyekszik modus vivendit találni a kölcsönös toleranciának.

A MAGYAR „KONTEXTUS”

Mielőtt ezek után rátérnénk a magyar sztereotípiák bemutatására, érdemes megvizsgálni azokat a kereteket, amelyekbe illeszkednek, tehát a magyar–oroszl kapcsolatok egész történetét. Itt, természetesen, csak egy vázlatos összefoglalóra vállalkozhatunk.

A magyarok és az oroszok az írott források tanúsága szerint mintegy tizenkét százada élnek egymás szomszédságában – hol közelebbi, hol távolabbi viszonyban. Igaz, az etelközi magyarokat inkább még ugoroknak ismerték a környező népek, a mai oroszok elődei pedig a poljánok, szeverjánok, drevljánok és más keleti szláv törzsek voltak. A kezdetek jórészt a legendák homályába burkolóznak, mégis már korai időktől fogva összekapcsolta e törzsszövetségeket a későn jött európai népek közös sorsa: a külső fenyegetettség és a belső megosztottság kikényszerítette, hogy államokká szerveződjenek. Mindkettő egy akkori nagyhatalom árnyékában élt, ami magyarázza, hogy függetlenségük záloga az erősek vallása, a kereszténység felvétele lett. Ismeretes, hogy a magyarok a nyugati, az oroszok a keleti kereszténységet „választották”, ám ez az előző ezredfordulón még nem húzott választó vonalat a Kijevi Nagyfejedelemség és a Magyar Királyság közé – épp elég tanúbizonyságot adnak a két állam közötti dinasztikus kapcsolatok, amelyek két bő évszázadon át hol házasságokban, hol háborúkban öltöttek formát. A kö-

zép kori hadviselés azonban nem ismerte még „az igazságos háború” fogalmát, ezért történelmietlen lenne a magyar királyok beavatkozását a kijevi belügyekbe, majd a vehemens halicsi területszerző politikát „oroszellenesnek” minősíteni. A viszonyok bonyolultabbak lehetnek, ha az évkönyv elbeszélése szerint Izjaszlav ekként szólt róluk II. Géza királynak: „Te úgy segítettél nekünk, ahogy csak egy édestestvér tud a testvérének, vagy ahogy a fiú az apjának tud segíteni. Mi pedig ismét mondjuk, testvérem, adja Isten, hogy mi semmi által szét nem választhatóan veled legyünk.”¹²⁸ Az önzetlen rokoni segítség később hódítási szándékká válik, amely akkoriban az államok természetes létformája – más kérdés, hogy semmi jó nem származott belőle sem a magyaroknak, sem az oroszoknak.

A halicsi vitát aztán a viszálykodó felek helyett lezárták a tatárok, nemcsak azért, hogy elfoglalták a fejedelemséget – és majdnem Magyarországot is –, hanem elsősorban azzal, hogy két és fél évszázadon át uralmuk alatt tartották Orosz Földet, s ezzel mintegy elzárták Kelet-Európa két régióját egymástól. Ezáltal nem csak az érintkezés szűnt meg szinte teljesen a két ország között, de a fejlődésük is más-más irányt vett. A Magyar Királyság a 13. század elejétől válaszolni tudott a nyugati kihívásra és megkezdte gyors felzárkózását az európai „centrumhoz”, míg az orosz földek ezt a történelmi esélyt nem kapták meg. Az azonban mindenképpen említésre érdemes – bár a történelemkönyvek alig-alig emlékeznek meg róla –, hogy az Árpád-házi királyok közül négyen félig, öten pedig negyedrészen óoroszok voltak – köszönhetően a három Rurikida magyar királynénak. A pravoszláv egyház

pedig szentként tiszteli a három magyar testvért, Efrémet, Mózes és az uráért, Boriszért mártírhalált halt György vitézt.

Nem véletlen tehát, hogy a történelmi kapcsolatok egy újabb jelentős állomása a Moszkvai Oroszország, az északkeleten egységesülő orosz állam tulajdonképpeni megalapítója, III. Iván és Mátyás király uralkodásának idejére tehető csak. A diplomáciai kapcsolatfelvételt a Jagello-dinasztiával szembeni közös érdekek vezérelték, de a gyorsan változó külpolitika nem bizonyulhatott tartós alapnak az igazi szövetséghez. Ezután több mint két évszázad telik el. A Magyar Királyság a Habsburg-birodalom fennhatósága alá kerül, az oroszok pedig bezárkóznak saját világukba, a katolicizmust elutasító pravoszláv kultúrkörbe. Egy-egy mesterember, orvos vagy zsoldos elvetődik ugyan, mondjuk, Borisz Godunov, udvarába, vagy I. ál-Dmitrij esküvői lakomáján tokaji bort iszik a vendégsereg, sőt, bécsi udvari követségben Zalánkeményi Kakas István még terjedelmes úti beszámolót is készít Perzsia felé menet.

Mint oly sok minden az orosz történelemben, a változás itt is I. Péter nevéhez fűződik. Nem azért, mintha annyira szerette volna a magyarokat, de ha már a Habsburgok nem álltak szóba vele, II. Rákóczi Ferencet nézte ki közvetítőnek a Napkirállyal történő kapcsolatfelvételben, és a lengyel királyságot ajánlgatta neki. A mi erdélyi fejedelmünk viszont inkább fegyveres segítséget várt volna cserébe, végül egyikük sem érte el célját, megszületett azonban 1707-ben a „varsói szerződés”. Ez a magyar szabadságharc nemzetközi elszigeteltségében komoly gesztusnak számított. Az utókorra csak egy síremlék maradt

belőle mementóként Egerben. Ukraincev követé, aki behalt a diplomáciai csatározásokba, mert igen öreg volt már hozzá.

1711 után a magyar–orosz diplomáciai kapcsolatok története a Habsburg-monarchia és az Orosz Császárság közötti külkapcsolatok históriája. Két nép érintkezésének azonban számos egyéb formája lehetséges. Már I. Pétert is erős kötelékek fűzték a magyarsághoz a tokaji bor szenvedélyes szeretete okán. A következő évtizedekben az életvidám természetű cárnők korában, ha lehet, ez a kapocs még szorosabbá vált. Évtizedekig működött pl. hazánkban a tokaji Orosz Borvásárló Bizottság, amelynek ittléte ugyan nem nélkülözte a konkurens borfelvásárlókkal való szüntelen küzdelmet, ám egyúttal a bor termelői és élvezői közötti megbonthatatlan érdekazonosságot példázta. A felvilágosodás százada ugyanakkor az Európára nyitó orosz kultúrával és tudománnyal való ismerkedés kora is. A magyar tudósok ismerték a pétervári Tudományos Akadémia tevékenységét, nagyra értékelték Lomonoszov munkásságát, és néhányan (leghatékonyabban az orvostudomány képviselői) maguk is feladatot vállaltak az oroszországi tudományosság szolgálatában.

A következő szívet melengető epizód közös történelmünkben Alekszandra Pavlovna és József főherceg románca. Egyszerű dinasztikus házasságnak indult, lángoló szerelem lett belőle. 1799-ben a boldogtalan emlékezetű I. Pál, Nagy Katalin mostoha sorsú fia kívánta így szorosabbra fűzni a viszonyt a franciáktól való félelmében a Habsburg-házzal. Lánya, Alekszandra azonban alig egy év múlva súlyosan megbetegedett és meghalt. A vi-

gasztalhatatlan férj Ürömön kápolnát emeltetett emlékére, amely a mai napig áll és egyfajta zarándokhelye a Magyarországra látogató és az itt élő oroszoknak.

Ha végigtekintünk a 19. századi magyar–orosz kapcsolatok történetén, az messze nem olyan idillikus, mint ahogy indult. Valójában már az 1830-as lengyel felkelés leverése kiváltotta a magyar – nemesi – közvélemény rosszallását, ami ebben az összefüggésben 1849 önbeteljesítő prófécijává vált. A dualizmus korában egyszerre aggasztották a magyarokat a „nihilistákról” és a cári önkényuralmi rendszerről érkező hírek, de az igazi fóbíát a pánszlávizmustól való félelem váltotta ki. Így kerülhet sor arra, hogy az 1877–78-as orosz–török háborúban a közvélemény szinte hisztérikusan áll a „szegény” törökök mellé, könnyedén megfedkezve a 150 esztendőről, amelyet a „rabigájukban” töltöttünk.

Az eset megismétlődik az 1904–1905-ös orosz–japán háború idején, amikor még japán–magyar rokonságot „bizonyító” teóriák is széles nyilvánosságot kapnak, csupán csak azért, hogy megnyerjék a magyar népet a japánok „igaz” ügyének. Ez azonban már az a korszak, amikor a Monarchia geopolitikailag látványosan ütközik Oroszországgal a Balkánon, tehát a manipuláló sajtó torz „nemzeti” mezbe öltöztetve, de legalább értelmezhető hatalmi érdekeket szolgált.

A világnak a marakodó európai hatalmak közötti újrafelosztásáról szóló I. világháború logikus folytatása ennek a történetnek, amely azonban váratlan fordulatot vesz. Több szempontból is. Először is, magyar hadifoglyok tömegei kerülnek Szibériába, majd találják magukat a bol-

sevikok oldalán. Ugyanez történik a rövidéletű Tanácsköztársasággal. A Leninnel találkozó Szamuely Tibor és bőrdzsekis Lenin-fiúi aztán hivatkozásul szolgálnak az ezt követő Horthy-korszakban kreált szovjet-képhez. A dühödt antikommunizmus a rezsim hivatalos ideológiájává válik, a szovjet pedig első számú közellenségévé. Persze, az eszmei, propagandisztikus elvakultságot mindig felül tudják írni az érdekek. Ez egy egész sor váratlannak tetsző mozzanatot produkál a két háború közötti időszakban. Már az 1920-as évek elején megindul a diplomáciai tapogatózás a gyűlölt ellenség irányában, ugyanis a két országot közelebb hozza egymáshoz a kölcsönös kirekesztettség érzés. Így is egy évtizednek kell eltelnie a diplomáciai kapcsolatok felvételéig, amit végül a remélt kereskedelmi előnyök csikarnak ki 1934-ben a világgazdasági válságból lassan eszmélő magyar uralkodó elitből.

Egész abszurd fejezete nyílik a kapcsolatoknak a Molotov–Ribbentrop-paktum aláírását, de még inkább a szovjet–finn háború lezárását követő bő egy évben. Ekkor még csábítóbb mézesmadzagot húz el a szovjet vezetés a revansista magyar kormány előtt: a revízió delejes erejű ígéretét. Támogatják Észak-Erdély visszacsatolását, sőt 1941. március 24-én ünnepélyes külsőségek között még az 1849-es zászlók is visszakerülnek. A Szovjetunió részt vesz a Budapesti Nemzetközi Vásáron, a szovjet pavilont tömegek keresik fel, köztük május 2-án őfőméltósága Horthy Miklós.

Majd kevesebb, mint két hónap múlva Magyarország hadat üzen a Szovjetuniónak, amivel története egyik leg-

nagyobb bűnét követi el a magyar uralkodó osztály: mert semmilyen mentség nincs a magyar lakosság mintegy 8%-a pusztulását eredményező kalandor tette.

Ezt követi a „felszabadulás”, amelynek annyi színönimáját fedezte fel az e tekintetben nagyon leleményes rendszerváltás utáni magyar történetírás, hogy lassan-lassan az is vitakérdéssé kezd válni, hogy a háborúért és annak minden következményéért a történelmi felelősség a Horthy-rendszert illeti. Ehelyett a Vörös Hadsereg által elkövetett atrocitások tematizálják gyakran már a történelmi közbeszédet is – amiről, természetesen, van mit beszélni, csak éppen a világtörténelmi jelentőségű tett, a náci Németország és csatlósai legyőzése margóján. (És persze, lenne mit beszélni a magyar megszálló hadsereg Szovjetunióban elkövetett rémtetteiről is, ám ilyen vonatkozásban a legutóbbi időkig igen szemérmes volt a magyar historiográfia, s a mainstream ma is inkább ki-sebbiti a bűnököt, mintsem szembenézne velük.¹²⁹)

A Rákosi által lekopírozott sztálini rendszer addig soha nem látott módon intenzifikálta a magyar–szovjet viszonyt. Volt ennek pozitív hozadéka is – elsősorban az emberek és kultúrák közötti kapcsolatok terén. E tekintetben szimptomatikus a Magyar–Szovjet Művelődési Társaság (majd 1950 és 1956 között Magyar–Szovjet Társaság) története, amely, mint cseppben a tenger mutatja meg, hogy adminisztratív eszközökkel se nyelvet, se idegen kultúrát nem lehet rákényszeríteni egy népre, mert az inkább passzív ellenállást vált ki. A valóságos értékek hiteles közvetítése azonban eredményeket (is) produkálhat.¹³⁰ Egy biztos: a diktatórikus modell ránk kény-

szerítése, enyhén szólva, nem mélyítette el „a két nép közötti történelmi barátságot”. E tekintetben 1956 tragédiája logikusan zár le egy fejezetet.

Kádárnak tehát volt miért félnie a szovjetektől: hivatalos lojalitását és az ideológiai összetartozás tudatát ezért mindvégig megőrizte – és megőriztette az általa vezetett országgal is. Cserébe szép lassan – a szovjet csapatok állandósult jelenlétében – kiharcolt egy sajátos autonómiát, amely a lakosságnak viszonylagos jólétet és a többi „szocialista” országhoz képest nagyobb szabadságot biztosított. Magyarország a KGST-nek összességében nem kárvallottja, hanem kedvezményezettje lett, és az emberek ezt a maguk pragmatikus módján honorálták. Nemcsak Kádárnak, de a szovjeteknek is. Brezsnyevet ugyan kinevették (kinevethették), de pl. Gagarinnak valóságos kultusza volt nálunk (is).

Jelcint Kádár már nem érte meg (előtte nemigen találta meg a hangot a fiatal, dinamikus Gorbacsovval sem), aki aztán látványosan bocsánatot kér a magyar néptől. Nem is volt ez idő alatt konfliktus a két ország között – csak éppen, ahogy a szovjet csapatok kivonultak hazánkból, úgy vonultak/szorultak ki a magyar konzervek, autóbuszok is az orosz piacról.

A jó viszony tehát valójában a semmiben, egy légiures térben valósult meg, és ez így is maradt a 2000-es évek elejéig. Akkor történt ugyan magyar részről egy látványos kísérlet arra – és ebben az új orosz vezetés is partnernek bizonyult –, hogy a semmit a valami váltsa fel, de végül nyugati elkötelezettségünk (és az atlantista lobb) erősebbnek bizonyult. Valójában, persze, geopolitikai hely-

zetünk (jelentéktelenségünk) jelölte ki a kereteket – nemcsak akkor, de mostanság is a kétoldalú kapcsolatokban.

A 2014-től újra kiéleződött „ukrán-kérdés”, valamint az Iszlám Állam felbukkanása és térdnyerése azonban napjainkra új geostratégiai szituációt teremtett. A nagyhatalmak pozíciós harcának függvényében változhatnak a magyar–oroszl viszonyok is.¹³¹

A MAGYAROK AZ OROSZOKRÓL

A magyar–oroszl (keleti szláv) állami kapcsolatok rövid történetének felvillantása után adódna a kérdés: hogyan viszonyul ma a magyar lakosság Oroszországhoz, az oroszokhoz, vagy más oldalról megközelítve, az orosz specifikumokat – amelyek a közfelfogásban gyakran egyszerűen sztereotípiákként fogalmazódnak meg – hogyan látják a magyarok? Még egyértelműbben: milyen kép él bennük az oroszokról napjainkban?

E kérdéskört az elmúlt években több szempontból is vizsgáltam, vizsgáltuk. Éppen azért, mert e problémához annyi előítélet, téveszme, félreértés, szándékos vagy tudatlan manipuláció kapcsolódott, már egy évtizede megfogalmazódott, hogy a mai lehetőségeink szerinti legegzaktabb módon, egy reprezentatív közvélemény-kutatás keretében mérjük fel a magyar lakosság viszonyát az oroszokhoz. Ezt a TÁRKI Zrt. által elvégzett 2006-os kutatást aztán 2012-ben megismételtettük. A következő eredményekkel szembesülünk.

***A magyar lakosság véleménye az oroszokról
két országos felmérés (2006, 2012) tükrében***

2006

Az ELTE Ruszisztikai Központ által megrendelt, a TÁRKI Zrt. által végzett első kutatás az ún. OMNIBUSZ-vizsgálat keretében, 1033 fős, reprezentatív mintán készült, amely nemi, életkori, iskolai végzettségi és település-típusú metszetekben az országos arányokat követte. A megkérdezésre 2006. szeptember közepén került sor, a helyhatósági választások miatti kampányban már egy politikailag eléggé felbolydult országban, de még éppen a Magyar Televízió ostroma előtt.

1. Első kérdésünk közvetlenül az oroszokkal kapcsolatos lakossági attitűdre irányult – más népekkel való összehasonlítás keretében. Az ötös skálán a következő sorrend alakult ki: 1. svéd (3,87), 2. német (3,40), 3. amerikai (3,18), 4. orosz (2,77), 5. román (2,37).

2. A második kérdésben azokat a népeket kellett megnevezni, amelyek a legkedvezőtlenebbül hatottak a magyar történelemre. A végeredmény szimbolikusra sikeredett: a válaszok 56%-a az oroszokat említette, míg 50%-a a törököket. A történelmi-politikai közelség okán az oroszok lettek az első számú történelmi kártevők, a mintegy 150 éven át Magyarország jelentős részét megszállva tartó törökök helyébe lépve. A fasizmus és náci megszállás a maga 38%-os említésével így szinte relativizálódott, a Habsburg-uralom pedig kifejezetten felértékelődött a közlemlekezetben (24%).

3. A következő két kérdés az orosz nyelv helyét és fontosságát kutatta a világban. Arra a kérdésre, hogy mely

nyelveket érdemes megtanulni, magasan az angol vitte el a pálmát: az összes megkérdezett 80%-a első helyen jelölte. Az említések sorrendjét is figyelembe vevő ún. erőssorrend a következőképpen alakult: 1. angol (35%), 2. német (27%), 3. francia (13%), 4. olasz (8%), 5. spanyol (7%), 6. orosz (5%).

4. Arra a kérdésre pedig, hogy az iskolában választható nyelvként szélesebb körben is lehetne-e tanítani az orosz, a lakosság igen megengedő volt. 46% válaszolt úgy, hogy aki akarja, az tanulhassa, 14% gondolta úgy, hogy jó lenne, ha minél többen ismernék az orosz nyelvet hazánkban.

5. Az ötödik kérdésben meg kellett nevezni három olyan orosz személyiséget, aki a legjelentősebb az egyetemes kultúra szempontjából. A megkérdezettek 42%-a egyetlen egy nevet sem tudott felidézni emlékezetében. Egyébként az ún. erőssorrend a következő: 1. Tolsztoj (18%), 2. Puskin (12%), 3. Lenin (10%), 4. Csajkovszkij (8%), 5. (holtversenyben) Dosztojevszkij és Gorbacsov. De Putyin sincs nagyon lemaradva – ő a 8., míg Sztálin éppen csak kicsúszott a top 10-ből (11.).

6. A hatodik kérdés a magyar–orosz kapcsolatokat firtatta. A magyar lakosság 65%-a növelni szeretné a gazdasági kapcsolatokat, szemben a csökkentést kívánó 5%-kal. A kulturális-tudományos kapcsolatok esetében szinte ugyanez a helyzet (61%, illetve 2%). A politikai kapcsolatok területén már érezhetően visszafogottabbak az emberek: csak a megkérdezettek 38%-a akarja őket növelni, míg 8% kifejezetten csökkenteni szeretné.

Milyen általános következtetéseket vonhatunk hát le a

fenti felmérésből? A magyar lakosságnak a közepesnél alig valamivel rosszabb a véleménye az oroszokról, és 56%-a (különösen a fiatalabb, a 18–39 év közötti generáció) gondolja úgy, hogy az oroszok nagyon kedvezőtlen hatással voltak a magyar történelemre. A kultúrájukról ugyan döbbenetesen keveset tudnak, de a rossz emlékek ellenére fontosnak tartják nyelvüket és megengedők annak tanítását illetően. A magyar–orosz gazdasági, kulturális-tudományos kapcsolatok további fejlődését a döntő többség akarja, a politikai kapcsolatok akkori szintjét pedig csak elenyésző kisebbségük fejlesztené vissza.

2012

2012 szeptemberében az ELTE Ruszisztikai Központ megbízásából a TÁRKI megismételte a kutatást – hasonló vizsgálat keretében, hasonló mintán.

Melyek a változások? A meghatározó, hogy gyakorlatilag változatlanok az eredmények, ami az első felmérés által megállapított tendenciák viszonylag hosszú távú érvényességéről, stabilitásáról árulkodik.

A konkrét kérdések sorrendjében:

1. 1. svéd 3,57, 2. német 3,31, 3. amerikai 3,11, 4. orosz 2, 64, 5. román 2,27

2. 1. török 51%, 2. orosz 47%, 3. német 38%, 4. tatár 32%, 5. Habsburg (osztrák) 26%

3. 1. angol: 34%, 2. német 26%, 3. francia 10%, 4.–5. spanyol, orosz 6%, 6. olasz 5%

4. szélesebb körben is lehetne-e tanítani az oroszot: 22%, aki akarja, az tanulhassa: 36%

5. 1. Tolsztoj 17%, 2. Puskin 13%, 3. Lenin 10%,
4. Gorkij 6%, 5. Gorbacsov 6%.

Putyin a 9., Sztálin a 10. helyen 4-4%-kal.

6. Gazdasági kapcsolatok	növelése:	csökkentése:
	68%	5%
Politikai kapcsolatok	44%	10%
Kulturális-tudományos kapcsolatok	57%	5%

Szignifikáns változás a 2. kérdés kapcsán figyelhető meg, nem kevesebb jelentőséggel, mint hogy Oroszország megszűnt első számú történelmi közellenség lenni; a 4. kérdésnél, ahol 8%-kal nőtt azok száma, akik minél szélesebb körben tanítanak az orosz nyelvet, valamint a 6. kérdésre adott válaszokkal a kapcsolatok támogatottságának amúgy is magas szintjét még tovább növelték a válaszadók. (A kulturális kapcsolatok esetében ugyan ellentétes a tendencia, ám az vélhetőleg a kultúra társadalmi pozíciójának általános gyengülésével hozható összefüggésbe.)

Egy 1977-es felmérés a Szovjetunióról

Mielőtt még túlzó következtetéseket vonnánk le a mai magyar lakosság tudatlanságáról az orosz kultúrát illetően, érdemes felidézni egy szintén OMNIBUSZ-kutatást, amelyet az Ifjúsági Lapkiadó Vállalat Sajtó- és Közvéleménykutató Osztálya végeztetett 1977-ben a 14–30 év közötti magyar populáció körében. Az eredményeket „belső használatra” Szabó Ildikó publikálta *Ismeretek a Szovjetunióról* címmel 1978-ban. Kiemelendő, hogy a

felmérésre az 1917-es forradalmak „kerek” évfordulóján került sor, amikor a média, az iskolák, az üzemek különféle módon, de mindenképpen nagy számban emlékeztek meg 1917-ről. Ehhez képest pl. a februári eseményekről a megkérdezettek 70, az októberiről 35%-a semmit vagy rosszat tudott,¹³² és 13, illetve 12%-uk abban a hitben élt, hogy Marx, illetve Engels volt a NOSZF vezetője.¹³³ A szovjet írókra és költőkre vonatkozó kérdésre 31% téves válasz érkezett. A legtöbben (42%) Gorkijt ismerték, Lev Tolsztojt pedig 27% vélte szovjetnek.¹³⁴

Mit gondolnak az egyetemisták az oroszokról?

Visszatérve napjaink felméréseire, az általános kép mellett, természetesen, még nagyobb érdeklődésre tarthatnak számot a száraz statisztika „mögötti” tartalmak: konkrét emberek konkrét véleményei. Ilyen irányú reprezentatív kutatásokra ugyan nem volt lehetőségünk, de ennek a témának szentelt két órám kb. ötven hallgatóját meginterjúvoltam. Olyképpen, hogy a „Régi és új mítoszok és sztereotípiák az oroszokról” című speciális kollégiumomat azzal kezdtem, hogy kis kérdőívet osztottam szét hallgatóimnak. A kérdések adva voltak, ugyanis Hunyady György professzor 1981-ben és 1991-ben egy nagyobb kutatás keretében iskolások körében már végzett egy felmérést. Egy héttagú skálán kellett egyes népeket besorolni, majd ugyanilyen értékekkel tíz jellemvonásukat, úgymond, leosztályozni.

Egymás mellé rakva a három felmérést, a következő eredmény született:

A magyarok és oroszok jellemző tulajdonságai

	1981		1991		2010	
	<i>magyarok</i>	<i>oroszok</i>	<i>magyarok</i>	<i>oroszok</i>	<i>magyarok</i>	<i>oroszok</i>
becsületes	5,42	6,02	4,36	4,17	3,83	4,02
értelmes	5,73	5,63	4,91	4,14	5,02	4,51
hazafias	5,92	6,57	5,12	5,18	4,78	5,68
művelt	5,42	5,17	4,72	3,95	4,37	3,95
népszerű	5,26	4,97	4,5	3,5	3,00	3,15
öntudatos	5,57	6,03	5,04	4,64	4,71	5,44
politika iránt érdeklődő	5,27	5,98	4,8	4,87	4,39	4,50
barátságos	5,99	5,74	5,28	4,45	4,34	4,71
szorgalmas	4,49	5,62	4,08	3,9	3,90	4,24
jó humorú	5,82	4,25	5,47	3,87	4,98	4,54

Nemzetértékelések egy héttagú skálán

	1981	1991	2010
amerikaiak	5,3	4,9	4,05
angolok	5,6	5,2	5,17
franciák	5,5	4,9	4,37
kínaiak	4	4,4	3,54
magyarok	5,5	4,7	4,51
németek	5,2	4,9	4,76
oroszok	5,6	4,2	4,54
románok	4	3,6	2,90

Milyen következtetéseket lehet mindebből levonni? Óvakodnék a tudományosság látszatától. Ez csupán egy tanulságos játék volt, hiszen az almát a körtével eléggé nehéz összemérni azon az alapon, hogy mindkettő gyümölcs.

De mégis. Hogy van ez? Az 1991-es felméréshez képest – amikor a megkérdezett diákoknak még jóval kedvezőbb véleménye volt a magyarokról, mint az oroszokról –, a megítélés most megváltozott: gyakorlatilag visszaállt arra a szintre, amikor még kötelező volt jó véleményrel lenni az oroszokról. Mindösszesen a humor, a műveltség és az értelmesség terén előzzük meg őket, és sokkal népszerűtlenebbeknek tartjuk náluk magunkat. Végző soron ezt tükrözi a nemzetskála is: itt is megelőznek minket az oroszok – saját besorolásunk szerint is.

A 2006-os reprezentatív felmérésben még magasan ők voltak az a náció, amely a legtöbb kárt okozta a magyaroknak. Annyi minden megváltozott volna 2006 óta? Egy, az oroszokat nem különösebben kedvelő nép tanulói 2010-ben hirtelen szeretni kezdik őket? Vagy csak az én tanítványaim – egy kivétellel mindegyikőjük magyar – lettek volna kivételek? De a 2006-os hallgatóim még nem osztották ezt a lelkesültséget.

Vagy magunkról változott meg ilyen drámaian a véleményünk?

Kérdések, amelyek válaszra várnak. Megpróbáljuk kibontani a kérdéskört és a továbbiakban szöveges (a képmellékletben pedig vizuális) értékeléseket is közlünk a hallgatóktól arról, hogyan is látják az oroszokat.

Egyetemisták sztereotípiái

Mivel az oroszokról alkotott képről tartott órák a sztereotípiák felől közelítették a kérdést, érthető, ha a hallgatók is ezt helyezték középpontba, egyszersmind utalva tudásuk, ismereteik igencsak viszonylagos voltára.

Boda Kitti ezt igen lényegre törően foglalja össze: „Véleményem szerint a sztereotípia a legkártékonyabb dolgok egyike, ami meghatározhatja, vagyis pontosabban fogalmazva, beskatulyázhatja az emberi gondolkodást azáltal, hogy olyan keretek közé szorítja az egyéni véleményt, amely beláthatatlan következményeket idézhet elő egy adott dolog megítélésében, mert képes elhitetni velünk, hogy tartalmilag kritikán felül áll és ezáltal örökérvényű.

Ugyanakkor az is megdöbbentő, hogy bár törekszünk ezeket kirekeszteni saját életünkéből, még sincs rá lehetőség, hiszen mindenhol ott van, mivel mi, emberek tápláljuk és általunk terjed...

Tehát, ha konkrétan az oroszokról kialakult sztereotípiákat veszem alapul, sajnos nem tudok elvonatkoztatni attól a hosszú évek óta belém sulykolt képtől, ami akár a médiából, akár más emberek, családtagjaim irányából érkezett hozzám, beépülve ezáltal saját értékrendembe, megítélésembe.” (Ez az írás, amint az ezt követők is az oroszvilag.hu portálon, annak 2010., 2011. és 2013. évfolyamában jelentek meg.)

Németh Marcell a fentiek okait is kutatja:

„A magyar emberek többsége valószínűleg nem találkozik túl sok oroszral élete során, és sajnos arról vagyunk leginkább hajlamosak sztereotípiákat alkotni, amit nem

ismerünk. Az előítéletek kialakulásának mindig van valamilyen valós alapja, de az Oroszországról kialakult képünk ma már revízióra szorulna, és mindenképpen idejé múltnak tekintendő. Az emberek többségének alig van némi fogalma az Oroszországban a rendszerváltás óta lezajlott kulturális, politikai és gazdasági változásokról. Többségükben a kommunizmus időszakából itt ragadt, máig élő sztereotípa szerint az oroszokat nem érdekli a jövőjük, több évszázados múltjuk pedig még említésre sem méltó.”

A hallgatók kísérletet tesznek az előítéletek csokorba foglalására is – *Szerencsés Éva* például így: „Kevés olyan ország van a világon, amely kapcsán annyi sztereotípa és negatív előkép lenne, mint Oroszország esetében. Hiszen az emberek többsége szerint az oroszok civilizálatlanok, részegesek, a vodkához kaviárt esznek minden mennyiségben, ráadásul maffiózók; és talán a leghatásosabb: minden orosz kommunista.” *Becze Dániel*: „Nagyjából ennyi jutott eszembe így elsőre, ha röviden összegeznem kellene, akkor csak ennyit mondanék: vodka, pezsgő és kaviár!”

Berka Szvetlána osztályozásra is vállalkozik: „Milyenek hát az oroszok a sztereotípiák szintjén?

Azoknak, akik szeretik őket: OKOSAK, BARÁTSÁGOSAK, NAGYLELKŰEK, SEGÍTŐKÉSZEK, MEGBÍZHATÓAK, VIDÁMAK, BÁTRAK, ÖNFELÁLDOZÓK, ERŐSEK/SZÉPEK, KIVÁLÓ SPORTOLÓK, JÓ KATONÁK.

Azok szerint, akik nem kedvelik őket: EGYÜGYŰEK, DURVÁK, RÉSZEGESEK, PRIMITÍVEK, KEGYETLENEK, RAVASZOK, HASZONLESŐK, SPORTEREDMÉNYEIKET CSALÁSSAL, DOPPINGGAL, HADISIKEREIKET CSAK TÚLERŐVEL ÉRIK EL.

Megfigyelésem szerint minél kevesebb orosz embert ismer valaki, annál inkább hajlik a negatív sztereotípiák befogadására és továbbadására, ezzel szemben minél több konkrét orosz kapcsolata van valakinek, annál inkább a pozitív sztereotípiák hordozójává válik! (Ebből egyenesen következik az én sztereotíp véleményem, mely szerint az oroszok inkább jók, mint rosszak!) Persze egy bölcsész-hallgató nem a sztereotípiák szintjén alkot véleményt, ezért tudom, hogy az oroszok – ugyanúgy, mint bármely más náció – ilyenek is meg olyanok is, »embere és helyzete válogatja«, hogy mikor milyenek!!!”

A nem-ismeret, persze, önmagában még nem ok a nem-szeretetre. Vannak ellenpéldák is. *Horváth Kata*: „Oroszországról az első két szó, ami eszembe jut: egzotikus, ismeretlen. Ezen gondolkodva arra jutottam, nyilván ez abból adódik, hogy semmi közvetlen, direkt kapcsolatom nincs orosz emberekkel vagy Oroszországgal úgy általában. Csupán a történelemórán hallottakból vagy a sztereotípiákról tanultakból bevillanó pár szóból, illetve a médiából táplálkozik a tudásom. Ezt viszont pont a közvetettsége miatt nem érzem magaménak, ezért csupán halvány benyomásom alakult ki, de kész, kialakult véleményem nem. Érdekes, hogy ennek ellenére – vagy éppen ezért – Oroszország az a hely, ahová, ha szabadon választhatnék egy helyet, elutaznék.”

Van, aki láthatólag küzd – az adott esetben, akár a saját – sztereotípiákkal, mint pl. *Hegedűs Nikoletta*: „Azt hittem, az oroszokat övező legendákat helyre tettem magamban, amikor végre kijutottam Moszkvába. Korábban (most is) mindenkitől azt hallottam (az iskolai jelentésen kívül), amit az orosz könyvemben én is láttam. Zsiguli,

vodka, lajtos kocsiból mért kvász. Az orosz asszony kendőt hord, matrjoska baba alakja van és csókosra rúzsozza a száját, a férfi szőke, kék szemű, Iván vagy Szása, usánkát visel nyáron is. A repülőn öltönyös urak ültek, a városban nagy-fekete autókat láttam. Meg kellett szokni, hogy minden sarkon emlékmű (hagyomány) + felhőkarcoló (Nyugat), se Szása, se Iván, így-úgy követik a divatot, designer boltok, McDonald's, rengeteg bevándorló.”

Olyan hallgató is akad, aki kritikailag közelít, és helyt ad a legtöbb sztereotípiának: „Az oroszok erőszakosak, iszákosak, az államukat a maffia irányítja, és még sorolhatnánk. Akármennyire is felszínes dolog a sztereotípia, az ember úgy van vele, mint azzal a bizonyos harasztal, mely nem rezeg, ha a szél nem fújja...

...Az oroszok szélsőségesek. És itt most a politikai radikalizmusra gondolok. Adott egy kelet-európai ország, ahol a törvény laza, a rendőrség béna és korrupt, a fiatalok helyzete jórészt kilátástalan, értékrendje instabil. Ha ehhez hozzáadjuk még azt a két dolgot, hogy ez a nemzet egy nagyon büszke és mélyen nacionalista nemzet, és azt is, hogy a Szovjetunió összeomlása óta milliók települtek be a volt közép-ázsiai és jelenlegi kaukázusi területekről, akkor megvan a tökéletes bomba: szabadon tevékenykedő, brutális fasiszta csoportok, akik minden rosszért az idegeneket vádolják... Hogy valami pozitívumot is mondjak: az orosz lányok gyönyörűek. Eddig akárhány képet láttam vagy beszámolót hallottam róluk, mindenki csak megerősített ebben a nézetemben. A nyelvük pedig szintén szép, legalábbis számomra van valami báj abban az oroszos zsiszegésben... Az országban farkastörvények uralkodnak, és ez a tény az orosz embereknek

olyasfajta mentalitást kölcsönöz, mely számunkra szinte felfoghatatlan.” (*Bicsák László András*)

A kifejtésben gyakran szerepel és hangsúlyt kap a kommunizmus:

„Nem tartva a fontossági vagy legalábbis népszerűségi sorrendet, most beszélnék a talán legjellemzőbb vonásokról, mely lassan kezd kikopni, átalakulni, vagyis, hogy a ruszok kommunisták. Hűek az államhoz, a fennálló hatalomhoz, patrioták, és hatnak rájuk a szép szavak, a demagógia... Épp ezért a kommunizmus bukása után új hős, ikon Putyin. Putyin, az erős politikus, a „terminátor”, a vezér, aki rendet tesz, az emberek pedig féltékenként tekintenek rá. Ehhez a körhöz kapcsolódhat még az is, hogy Oroszország katonai nagyhatalom, Amerika ősi ellensége, mikor nyíltabb (hidegháború), mikor háttérben működő (manapság, NATO–Oroszország) konfliktusokkal. Egy vélemény, amit hallottam: »Mint egy bomba, ami egyszer felrobban, és mindent letarol«...

És még hadd következzen egy felsorolás, a teljesség minimális igényével, kiegészítendő a korábbiakat. Balett, sakk, kaviár, Kalasnyikov, Molotov, Puskin és Tolsztoj és barátai, Szibéria, szibériai hideg, orosz medve, az orosz ipar minősége (gyenge), Marx, Lenin, Sztálin, alkoholista politikusok, és persze, hogy sokan vannak (mint az oroszok – ami azt illeti, pont annyian).” (*Szabolcs István Gergely*)

Egyesek – legjellemzőbben *Domanovszky Dorottya* – az iróniát sem nélkülözve, szkeptikusan viszonyulnak a jellemző sztereotípiákhoz: „»Az oroszok lopnak.« A háború után, miután a magyaroknak bővebben volt alkalmuk megismerkedni az oroszok egy speciális rétegével, »a

hazánkban ideiglenesen állomásozó szovjet katonákkal«, ez volt az egyik legelterjedtebb sztereotívia, különös tekintettel az órákra. A mai napig él, és úgy látszik teljesen beivódott a társadalomba az a nézet, hogy az oroszok leküzdhetetlen vonzalmat éreznek a karórák iránt, és ezeket szenvedélyesen gyűjtik is.

Ugyanebből a korszakból származik »az oroszok mindent elvisznek és mindenkit kifosztanak« tétel, állítólag még mosdókagylókat, sőt piszoárokat is kitéptek a falból és elvittek, noha nem volt világos, hogy mit kezdenek velük.

»Az oroszok megerőszakolnak minden nőt, korra és vonzerőre való tekintet nélkül.« Személyesen is ismerek ezen átesett asszonyokat. Természetesen ez nyilván nem csak az orosz katonákra jellemző, mégis úgy tűnik, hogy a magyar nép kevésbé tekinti a német katonák jellemzőjének a nemi erőszakot, ahogy a fosztogatást is.

»Az oroszok rengetegen vannak. Annyian vannak, mint az oroszok.« Felmerülhet a kérdés, hogy mihez képest. Persze, ha a magyarok úgy érezték viszonylag sokáig, hogy nem kívánják az oroszok jelenlétét, akkor egy orosz is sok...«

Hasonló szellemben ír *Szótér Krisztina* is:

„Véleményem szerint az »orosz lélek« gerince a »Ti menyja uvazsajes?« – Tisztelsz engem? kérdés köré csoportosul.

Ez általában férfiak közötti rangsort, illetve a további vodka-fizetési sorrendet hivatott eldönteni. Mindezt átható hagyma, hal és kovászos uborka szag kíséri. Amikor a férfiak között eldől a vita, akkor általában elkezdődik az igazi mulatság, amely eszméletvesztésig tart.”

A hallgatói okfejtésekből nem hiányzik a strukturális összehasonlítás, a történelmi okok és hagyományok számba vétele sem. Az alábbiakban néhány ilyen véleményt idézünk:

Pázmándi Ágnes:

„Véleményem szerint, az emberek többsége meglehetősen negatív képet alkot az oroszokról, ami például a magyarok esetében, a 20. századi eseményeket figyelembe véve, jogosnak is tekinthető. Ha jobban belegondolok, nem sok olyan nemzetet tudnék felsorolni, amelyről több negatív sztereotípiát él a köztudatban, mint az oroszokról – például hogy iszákosak, primitívek, maffiózók, vagy hogy egytől egyig kommunisták. Szerintem a legfőbb problémát az okozza, hogy az emberek többsége bele sem gondol, hogy valójában mi a véleménye az oroszokról, mert először mindenkinek ezek a negatív előképek jutnak eszébe. Az iszákosságot például egyáltalán nem tartom meglepőnek, ugyanis az orosz nép nagymértékben ki van téve az időjárás viszontagságainak, és az az európai, aki még életében nem járt Oroszországban, szerintem el sem tudja képzelni, hogy milyen körülmények között kell – vagyis inkább kellett – élniük, dolgozniuk...

Személy szerint a mai Oroszországot túlzottan militaristának tartom, jóval többet költenek a katonai-hatalmi reprezentációra, mint amennyi indokolt lenne. A különböző sztereotípiák kialakulásában valószínűleg nagy szerepet játszott a történelem során az orosz expanziótól való félelem, ami valamilyen szinten, szerintem, a mai napig meghatározó. Ami véleményem szerint még szerepet játszott a negatív előképek kialakulásában,

hogy a nyugat-európai ember nem érti Oroszországot, nem látja a belső struktúrákat, a politikai szféra és a társadalom viszonyát. Jelentős probléma továbbá az is, hogy Oroszország nem tekinthető sem európai, sem ázsiai országnak, valahol a kettő között lavíroz. Akármennyire is próbálták Nagy Péter óta a nyugat-európai modellt követni, a különböző földrajzi és társadalmi tényezők miatt az ország olyannyira más struktúrák szerint szerveződött, hogy ez a fejlődési modell nem bizonyult életképesnek...”

Balogh Márton: „A sztereotípiák kialakulásánál, ha a felsoroláson túli eredményt akarunk kapni, fontos, hogy megnézzük kialakulásának okát, és amennyiben léteznek, azokat az érdekeket, amelyek a kialakulásához fűződnek. Természetesen a magyarokban lévő (?) sztereotípiák is az oroszokról kétféleképpen jelentkeznek. Egy bizonyos hányaduk pozitívan tekint az oroszokra és/vagy Oroszországra, míg egy másik réteg, s talán ez a népesebb, negatívan.

A sztereotípiák között fellelhető a politikai változat is, melynek léte kifejezetten annak köszönhető, hogy egy hatalomnak célja a létezése. Miután az államszocializmus korszaka – nevezzük így – véget ért, a hivatalos álláspont is az orosz néppel kapcsolatban megváltozott. Ez persze nem jelenti azt, hogy 1990 után hirtelen a testvéri népből ellenség lett, de a nyugathoz való fordulás, majd az EU-tagság után az oroszok – de itt főleg Oroszországra kell gondolni – egy olyan valami lett, amitől távol kell maradni, nem szabad tőle függeni. Ez persze indirekt módon megjelent a társadalomban is egyfajta tudatalatti sztereotípiaként. Ezért sem véletlen, hogy a szélsőjobb-

oldali erők oroszbarátsága ennyire markánsan tud megjelenni. Ez az oroszbarátság nem valami kétoldalú, kölcsönös rokonszenv, hanem a kormánypártokkal és a hagyományos ellenzékkel szembeni értékfelmutatás... A jelicini mélyaltatásból felébredő Orosz Birodalom sokaknak imponáló ma Magyarországon; és a nyitás kelet felé programjának Oroszország a képzelt befogadó országa. (Természetesen, a meglehetősen antidemokratikus Irán mellett.)

Azonban a társadalmilag markáns vélekedés az oroszok kapcsán a politikai szinten túl ennél ösztönösebb. Ami tény, hogy az 1848 utánihoz hasonló az oroszok megítélése ma is Magyarországon. De a »függetlenség elvevője« és a »forradalom leverője« toposzok mellé még a szovjet hadsereg által 1944–45 során elkövetett erőszak is újabbakat tesz... Ami még ezen is ront, hogy az oroszokat és Oroszországot valamiféle kapcsolattal a magyar lakosság összeköti a kommunizmussal. Tehát az orosz vagy Oroszország hívószavak után első asszociációk közt hamar megjelenik a kommunizmus és Sztálin. Még ha az egykori diktátor származását tekintve nem is volt orosz. Azt azonban nem tudom, mennyiben járul hozzá a szélsőjobboldal grúz-ellenességéhez ezen tény.”

Tóth Viktória: „Szibéria, medve, vodka, usanka, kommunizmus... egy átlagember ezekkel a szavakkal egyszerűsítene le egy olyan gazdag kultúrával rendelkező államot, mint amivé az elmúlt évszázadokban nőtte ki magát Oroszország. Pedig mennyivel szebb lenne inkább azt mondani: Kijevi Rusz; szamovár, matrjoska baba, Mojszejev Táncegyüttes, mint az orosz kultúra átörökítői; Csajkovszkij, mint a világ egyik legismertebb zeneszerző-

je; vagy akár a műkorcsolya, mint a kimagasló orosz sport egyik vezéréja.

Oroszország a civilizált világ peremén, elmaradott térségként él a nyugati ember elképzeléseiben, ahol még a demokrácia sem tud kialakulni, nagy a korrupció és a kosz, fejletlen a technika, télen fűtetlenek a tömegközlekedési eszközök, az átlag háztartásból hiányoznak a korszerű gépek, lakói pedig durva, agresszív emberek, akik ráadásul iszákosak és primitív gondolkodásúak... Valljuk be, az orosz nép elég sok félreértésre adott okot, ezek alapozták meg rossz hírnevüket... A magyarok történelmi ellenszenva az oroszokkal szemben az 1849-es, de leginkább az 1956-os közismert eseményekre vezethető vissza, ugyanakkor a közelmúltban történt gázeltárasos mizéria sem öregbítette a jó viszonyt az oroszok és a magyarok között. Élénken él még a magyar köztudatban, hogy a szovjet katonák megerősakolták a nőket, elhajtották a lovakat, kifosztották a falvakat, ránk uszították a titkos rendőrséget, és a Vörös Hadsereg is évtizedekre a nyakunkon ragadt. A hódoltság idején 150 évre itt ragadt törökökkel azonban mégsem szitkozódunk annyit, pláne nem az osztrák sógorokkal, tehát ebből az irányelvből kiinduló vagdalkozást alaptalannak tartom. Ugyanakkor a gulágok – vagy »csak« a recski kényszer-munkatábor –, a rettegett fekete autó, avagy az Andrássy út 60. baljós árnyéka vetődött a szovjetek megítélésére, s ezt csak tetézte az orosz nyelvtanulás kényszerű kötelezettsége.”

Persze, ezeknek a fejtegetéseknek némi pikantériát kölcsönöz, hogy lejegyzőik többsége nem ismer (sőt, van, hogy nem is látott még) oroszokat. Ettől még nem ér-

dektelen a véleményük, mint pl. *Manzák Krisztinát*. „A róluk kialakult vélemény nem közvetlen tapasztalás eredményeként jött létre; elbeszélések, olvasott élmények alakították ki bennem ezt a képet. Nagyon szörnyű negatív kép nem alakult ki bennem erről a nemzetről. De van olyan történet is, mely nagyban lerontotta azt a szép képet, melyet megalkottam.

Először is a kevésbé jó történeteket vegyük számba. Kiskoromban hallottam a nagymamámtól a háborús történeteit, bár neki nőként nem hiszem, hogy sok front-élménye lehetett, de elég sokat mesélt »azokról az időkről«. Elmesélte, hogy miután az oroszok bejöttek, megjelentek azon a tanyán is, ahol abban az időben a nagyiek is éltek. És kis híján ő is áldozatául esett a tragikus megerőszkolásoknak, amik az orosz katonák nevéhez voltak köthetőek. Ehhez persze hozzá kell tennünk, hogy a nő megerőszkolása bármely nemzetiségű embertől elfogadhatatlan, de abban az időben, úgy gondolom, mindenki elvesztette a józan ítélőképességét, hiszen azok a szörnyűségek a legállatibb ösztönöket hozhatták, hozták ki az emberből. Így ezek alapján bármilyen negatív képet levonni az oroszokról talán igazságtalanság lenne, de ennek ellenére ennek a dolognak a helytelenségét nem kérdőjelezhetjük meg.

Emellett persze számos pozitív dolog van, amit az oroszok javára írhatok. Például az orosz komolyzene... De nem csak a kulturális értékek miatt lehet kedvelni, szeretni az orosz embereket vagy az orosz kultúrát. Az orosz emberek érdekessége és különlegessége is hozzájárul ahhoz, hogy nem lehet csak úgy »elmenni mellettük«. Nem lehet róluk nem tudomást venni. Van az orosz em-

berek mentalitásában, az élethez való hozzáállásában valami érdekes szikra, ami szintén nagyon figyelemre méltó. Az a különös kultúra, amiben ezek az emberek élnek, megerősít, hogy csodálattal és érdeklődéssel figyeljem ezt a keleti népet.

És végül a vallás az, ami még inkább csodálhatóbbá teszi számomra ezt a kultúrát. A vallási életben használatos ikonok is emelik az orosz kultúrát. Magam görög katolikus családból származom, aminek köszönhetően gyerekkorom óta fontos szerepet játszanak életünkben a különböző ikonok, nagyon sok orosz mintára elkészített ikon kísért végig eddig életutamon, amikhez sokszor fájdalmas, de olykor örömteli pillanatok kötődtek.”

Természetesen olyanok is akadtak, akiknek személyes élményeik is vannak: „Örömmel tölt el az, hogy elég orosz embert, öregeket és fiatalokat ismerek ahhoz, hogy egyenként döntsem le ezeket a tévképzeteket. Az évek alatt megtanultam, hogy az oroszok se nem jobbak, se nem rosszabbak nálunk. Vannak hibáik, mint nekünk. Vannak furcsa szokásaik, mint nekünk. Éppúgy van náluk Túró Rudi, mint nálunk (szirok néven fut arrafelé ez a hungarikumnak tartott csemege).” (*Metlesits Dávid László*)

Szintén szinte személyes élményeknek számítanak szülők, nagyszülők által közvetített emlékek is: „Érdekes volt megfigyelni, hogy kinek milyen volt a reakciója, mikor megtudta, hogy orosz szakos vagyok. Idősebb ismerőseimről többször kiderült, hogy régebben ők is orosz szakosok voltak, de a legtöbben legalábbis emlékeznek még néhány dologra az oroszórákról, van, aki egy mesére vagy dalra, néhányan csak szavakra. Ezeket el is mondták

nekem, többen pedig nevetve beszéltek arról, mennyire utálták tanulni a nyelvet, hiszen kötelező volt.

Az oroszokról alkotott képünket nagymértékben befolyásolja az, hogy mit hallottunk róluk a nagyszüleinktől és a szüleinktől. Ezek alapján bennem mindig pozitív kép élt róluk. A nagymamám azt mesélte, hogy gyermekkorában orosz katonákat szállásoltak el náluk, akik szívesen játszottak a gyerekekkel, és a konyhában aludtak, mert nem akarták elfoglalni a családtagok fekhelyeit. Anyukám pedig sokat mesélt arról az időszakról, amit huszonévesen a Szovjetunióban töltött, ekkor életre szóló barátságokat kötött.” (*Juhász Blanka*)

Akadtt olyan hallgató is, aki szintén rögtönzött közvélemény-kutatást végzett annak érdekében, hogy személyes véleményét megalapozza:

„Köztudott, hogy a magyarok az oroszokról többnyire negatív véleménnyel vannak. Ehhez a történelmi tényezők, az írott média hatása és a filmek is hozzájárultak. A Szovjetunió összeomlása óta a világ médiumai kimondatlanul ugyan, de folyamatosan azt az érzést keltik közönségükben, hogy Oroszország és a kelet-európai régió teljesen elveszítette jelentőségét...

A megkérdezett 8 ember véleményéből (melyek között volt 20 éves fiatal, 45 éves apa, és 80 éves nagymama is) azt a következtetést vonhatjuk le, hogy az oroszokról kialakított negatív kép az elmúlt évtizedekben semmit se változott. Rosszak, mert rossznak akarjuk őket látni. Azt hallhattuk szüleinktől, hogy ránk erőltették a nyelvüket, a kultúrájukat és a politikai berendezkedésüket. Sokat ártottak nekünk, ezért inkább »ne szeressük őket«.

Úgy vélem, itt lenne az ideje, hogy átlépjünk előítéleteinken és közelebről próbáljuk megismerni ennek a rettegett népnek a valódi mivoltát. Ám ehhez nagyon sok víznek kell lefolynia a Dunán.” (*Nagy Szilvia*)

Figyelemre méltó szempontot fogalmaz meg – valójában csoportosít – a jelentős „terepismerettel” rendelkező *Péter Nóra*: „Érdekes megfigyelni, hogy mennyire különböző »orosz kép« él a fiatalokban, valamint az idősebb korosztályban. Bár mindkét korosztályon belül vannak ellentmondásos vélemények, eddigi tapasztalataim alapján a fiatalok körében mégis inkább pozitív képet vélek felfedezni az oroszokról. Baráti társaságomon belül mindenki irigykedve hallja, hogy orosz szakos hallgató vagyok. Azt mondják, jól döntöttem, mert úgy gondolják, hogy a jövőre nézve Oroszország és az orosz nyelvtudás nagy lehetőségekkel kecsegtet. Ami az idősebb korosztályt illeti, a vélemények megoszlanak. Másként emlékezik vissza egyik nagyszülőm, akinek a családját az orosz katonák kizsákmányolták és ugyancsak másképp a másik nagyszülőm, akinek családjánál olyan orosz katonák szálltak meg, akik csak meleg ételt szerettek volna kapni és egy helyet, ahol éjszakára lehajthatták fejüket. Sőt, az utóbbi azt is elmesélte, hogy a katonák mindenféle finom orosz csokikkal kínálták őket, gyerekeket, és játszottak is velük. Azt is megfigyelhetjük, hogy a szocializmus idején a kötelező orosz nyelvtanulás milyen negatív hozzáállást produkált, ami nemcsak magára a nyelvtanulásra korlátozódott. Abban az időben a magyarok nagy része ellenősen viszonyult az orosz néphez, hajlamosak voltak kizárólag negatív dolgokat kapcsolni hozzá. Ezért is tartom érdekesnek azt, hogy míg régen a magyarok teljesen

elutasítóak voltak az oroszokkal szemben, most már a lehetőségeket látják bennük... Az a tapasztalatom, hogy általában azok az emberek tartoznak a negatív sztereotípiák megalkotóinak táborába, akik közvetlenül nincsenek kapcsolatban az orosz emberekkel. Azok az emberek azonban, akik életük folyamán egyre több és több oroszral ismerkednek meg, kezdenek átpártolni a pozitív sztereotípiák megalkotóinak táborába. Sőt, ezen emberek többsége egyre nyitottabbá válik az orosz nép iránt, szívesen ismeri meg nemcsak nyelvüket, hanem kultúrájukat, szokásaikat, hogy milyen emberek is ők valójában.”

A „kétféleség” motívuma határozza meg *Kiss Krisztina* gondolatmenetét is: „Azt hiszem, manapság Magyarországon az emberek általában kétféleképpen éreznek Oroszországgal kapcsolatban. Az egyik a pozitív előítélet, amely szimpátiából vagy nosztalgiából fakad, a másik egészen egyszerűen mindenféle vonzalom és szimpátia hiánya. A nyitottság, az őszinte érdeklődés, a kíváncsiság és az előítélet-mentes gondolkodás nem jellemzi ezeket az embereket, de szerencsére Magyarországon is vannak jócskán, akik ezeket az értékeket képviselik.

Ami Oroszországgal és az oroszokkal kapcsolatban számomra meghatározó, az a félelem. Saját érzéseimet szeretném most egy kicsit összefoglalni. Úgy érzem, a megismerhetetlenség, a rejtély, a hatalom és a félelem azok a szavak, amelyek ezt az érzésvilágot valamennyire leírhatják. Oroszország területének nagysága miatt is megismerhetetlennek tűnik, és úgy gondolom, sokan érzik úgy, hogy meg sem akarják ismerni. Manapság mindenki nyugat felé orientálódik, sokan készülnek külföldön szerencsét próbálni, de opcióként csak nyugat-euró-

pai országok merülnek fel. Egy manapság divatosná váló, hideg racionalításra épülő életutat akarnak követni; külföldön pénzt keresni, vagy egy külföldön jól bevált ötletet itthon elsőként megvalósítani, fiatalon és gazdagon nyugdíjba vonulni... – ezek lehetnek egy átlagos mai fiatal tervei, amelyeket az öröndetes európai uniós tagság lehetővé tesz számukra. De mi az, ami Oroszország felé irányít? Csupán a szimpátia, és elképzelhető az, hogy nincs benne semmi racionalitás?”

A nem-tudáson alapuló ismeretek meghaladásának igényét ismeri fel *Hernek Mónika*, aki – nagyon szimpatikusan – ezt a feladatot saját generációjának jelöli ki:

„Én nagyon kevés oroszot ismerek személyesen, és a velük való ismeretségem nem támasztja alá a népükről kialakult képet, miszerint mogorva, hideghez-éhezéshez szokott, durva, ostoba és igénytelen emberek volnának. Úgy gondolom, a kelet-európai rendszerváltások óta eltelt idő még nem volt elég arra, hogy a sztereotípiák negatív aspektusai puhuljanak, és egy realisabb kép alakuljon ki bennünk és a nyugati országok lakóiban. Az oroszok megismerése, mintegy »újradefiniálása« a mi generációnk feladata lesz.”

A fentebb megismert hallgatói vélemények után eltelt újabb három év. 2013-ban egy BA-csoportot kérdeztem meg ugyanerről, de a közben beindult ruszisztikai szak hallgatói sem maradtak érzéketlenek a probléma iránt. Egyikük – *Ackermann Sándor* –, kihasználva a Ruszisztikai Napok biztosította nyilvánosságát, az eseménysoro-

zat látogatóinak szegezte a *Mi az első három szó, ami eszedbe jut Oroszországról?* című kérdést.

150-en válaszoltak írásban a feltett kérdésre. A szavak előtti szám azt jelzi, hogy hányan említették. A végeredmény:

69: vodka

25: Putyin

24: Moszkva

18: hideg

13: Szibéria

12: matrjoska

10: Szentpétervár, kommunizmus

9: szamovár

8: medve, Lenin

6: Dosztojevszkij, usanka,

5: Sztálin, Kreml, hó, cirill, Szovjetunió

4: pirog, ortodoxia, tél, irodalom, kőolaj, nagy, balett

3: vörös csillag, tea, földgáz, Mása, kaviár, bábuska, tél, jégkorong

2: Vörös tér, Tolsztoj, muzsik, Anasztázia, Tatyjana, Anna Karenina, Nagy Péter, realizmus, szocializmus, férfiak, cseburáska, sztyeppe, kultúra, önkényuralom, barátság, szakáll, szél, nyelv, cár, trojka, pelmenyi, vonat, nyersanyag

1: kvasz, milliomosok, rubel, szlavisztika, barátok, kabát, hidegháború, impozáns, feltörekvő, Mester és Margarita, gyémánt, davaj, Dima Bilan, Natasa Rosztova, Jekatyerinburg, Tatjana levele, fekete, Julija, Dása, pezs-gő, néptánc, nihilizmus, építészet, Gagarin, Lukjanyenko, Szolzsenyicin, Arsavin, Sztálingrád, tengeraltjáró,

Csehov, Misa, gazdaság, gazdagság, ital, szlávok, Anton, Makszim, nyugalom, hatalom, nagyhatalom, hatalmas, barátnő, örültség, tőzegáfonya, blincsiki, furcsa, szirok, nagyság, bátorság, Kamcsatka, utazás, Szibériai borbély, anyácska, AK-47, krokodil, Muszorgszkij, gyévuska, fantasztikus, szép, metró, Kizsi, Pussy Riot, Katyusa, Novoszibirszk, nyírfa, dolgozat, Volga, tajga, Kaukázus, állam, cékla, végtelen, szirnyiki, peresztrojka, Romanov, vendégszeretet, kontraszt, ikon, szputnyik, ló, csinovnyik, tank, szovjet, felszabadulás, tompa, Anyegin, Don, bunda, maffia, hagymakupola, Zsiguli, lelkület, orosz lélek, népmese, kalinka, Szvák Gyula, fehér éjszaka, Julja, Sarapova, Gogol, Vaszilij-székesegyház, troli, háború

Szavak száma összesen: 450 (150 megkérdezett).

E játékos felmérés valójában megismételte az addig is ismert sztereotípiákat. Ám a BA-s hallgatók ennél jóval alaposabb mélyfúrára is hajlandók voltak. A legsikerültebb írásokból a *Függelék*ben nyújtunk ízelítőt, minden kommentár nélkül. Meglepően érett, kiegyensúlyozott, igazán felnőtt, esetenként szép megfogalmazásokat olvashatunk, amelyek önmagukban is megállják a helyüket és örömteli meglepetést jelentettek a tanár számára. Úgy írták le a sztereotípiákat, hogy igyekeztek végezni mindenféle előítélettel. Természetesen, ezek a vállaltan szubjektív írások nem pótolhatják az igazi kutatásokat. Szerencsére ezen a téren is megvan az utánpótlás: a Ruszisztikai Doktori Programban jelenleg négy doktorandusz foglalkozik a magyarországi orosz-kép tudományos feltárásával, a 17. század kezdetétől a 20. század közepéig.¹³⁵

A hallgatói esszék után, legvégül – a populáris megközelítést mintegy lezárandó – említést érdemel, hogy Magyarországon a 2000-es évek legelején a Pannonica kiadásában megjelent a „Miért nem bírjuk...?” című sorozatban az eredetileg az angol Oval Kiadó „The Xenofobs’s Guide to...” projektjének oroszokkal foglalkozó darabja, a *Miért nem bírjuk a ruszkikat?*. Az egyébként legkevésbé sem ruszofób kötet valójában az oroszokkal kapcsolatos sztereotípiák népszerű kis enciklopédiája, amelyben visszaköszönnek a fentiekben bőven idézett jellemvonások. Legyen elég csak egy ilyen – tán a legjellemzőbbet – idézni a könyvből: „Ha valakinek vagy valaminek van lelke, az a szerencse fia náluk. Jelcinnek zsákszámra van dusája, míg Gorbacsovnak mákszemnyi sincsen. A dusával megáldott emberek hajlamosak túl sokat védelni, sírni, szerelembe esni vagy folyókba ugrálni – cimborákkal átmulatott éjszaka után hazafelé menet. Ezek az oroszok szemében megnyugtató tulajdonságok.”¹³⁶

ESSZÉ AZ „OROSZSÁGRÓL”

A fentiekben sorra vettük az oroszokról szóló közkeletű vélekedéseket itthon és külföldön, régen és ma, s mind-
ezt mintegy bekereteztük a magyar–oroszl kapcsolatok
rövid összefoglalásával. Persze, a kérdés továbbra is kér-
dés maradt. Mi tehát az orosz? Az alábbiakban kísérletet
teszek arra, hogy a magam sztereotípiáit is bemutassam –
mint egy gondolat-kísérletet a sok közül.

Csak rációt ne! – harsogták a szlavofilok annak idején,
hisz az az átkos Nyugatról jön, végső soron pedig az eret-
nek „latinhitből”, tehát a katolicizmusból ered, s mint
ilyen, az ördögtől való. Valami igazuk lehetett, ugyanis
az orosz történelem 3 nagy racionalistája (I. Péter, Lenin,
Jelcin) után nagy történelmi traumák következtek. A rab-
szolgatartó államfeudalizmus, a sztálini államszocializ-
mus és a liberális rablókapitalizmus. A radikális európai-
zálás tehát nem hozta meg az eredményt, pontosabban:
nem a kívánt eredményt hozta. Hanem az elképzelt, a
vágyott vagy utólag optimálisnak ítélt fejlődés karika-
túráját. És nem azért, mert ezek a történelmi személyisé-
gek maguk sem nélkülözték a karikatúraszerű vonásokat.
Mai szemmel nézve, van valami megmosolyogtató a
nagytestű, ám kisfejű ácsár hiperaktivitásában, a forra-
dalom vezérének antihősi aurájában vagy az expárttitkár
rendszerváltó állandó kápatosságában. Ám a lényeg nem
ez, hanem éppen az, hogy nem ők kölcsönözték e hősi

korszakoknak a történelmi komikumot, hanem Oroszország színpadán vált a dráma tragikomédiává.

Túlságosan sok ember pusztult bele azonban a pétervári nagy álomba, került a GULAG-ra és túlságosan sok minden pusztult el a „zavaros időszak” második, jelicini kiadásának idején ahhoz, hogy az orosz lét groteszk és suta vonásaira tegyük a hangsúlyt. A nyugati ember mindig akkor követi el a legnagyobb hibát, amikor elkezd megmosolyogni vagy, ami még rosszabb, lesajnálni az oroszokat. Merthogy vicceskedésre lenne elég ok. Még 1963 telén, amikor először jártam Moszkvában, apám is viccnek hitte, hogy nem lehet kinyitni az Osztankino szálló ablakát. Végül addig feszegette, amíg az egész ablakkeret rá nem szakadt. Pedig csak a fortocska rendeltetésszerű használatát kellett volna ismernie. Ahhoz, persze, illett volna valamit tudnia az orosz térről is, amit egyébként Marco Polótól kezdve a nyugati utazók már évszázadok óta megénekeltek.

A velencei mesemondó kalmár az első, egyszersmind legjobb példája annak, hogy a messziről jött ember bármit mondhat Oroszországról. Mi sem természetesebb annál, hogy ő is egy, úgymond, „megtörtént esettel” ecseteli az orosz hideget. Eszerint „mikor egyszer a dorbézolásból egy férfi hazafelé ment a feleségével, az asszony leguggolt vizelni. Ám olyan szörnyű hideg volt, hogy a lába közötti szőrzet összefagyott az út fűvével. Szegény asszony nem tudott mozdulni a fájdalomtól, és segítségért kiáltott. A férj igen részeg volt ugyan, de mégis szívére hatott felesége szerencsétlensége, úgyhogy négykézlábra állt, és odalehelgetett. Lehelete azonban szintén jéggé vált...”¹³⁷ Itt már nem folytatnám a szürreálisnak

tetsző leírást, kinek-kinek vizuális fantáziájára bízom annak a duális szoborcsoportnak elképzelését, amely egyszerre két örökérvényű moszkovita toposz allegorikus ábrázolása: az északi hideg és az egyetemleges részegség. Az európai ember efféle „igaz történetekkel” kezdte a 13. században – és ugyanott folytatta még a 19. században is. Nem ok nélkül fakad ki minden idők legnagyobb orosz történésze, Vaszilij Oszipovics Kljucsevszkij 1865-ben emígyen: „Az orosz népnek hosszú évszázadokon keresztül az a szerencsétlenség jutott osztályrészül, hogy mindenki az összes lehetséges sületlenséget világgá kürtölhette róla, anélkül, hogy félnie kellett volna a cáfo-lattól.”¹³⁸

És ma sincs ez másképp. Torzítunk, mert nem értjük. Akár a premodern ember. Az európai felsőbbrendűségi érzés, a „Mi” és „Ők” típusú szembeállítás határozza meg orosz-képünket. A keleti szlávok az idegen népeket összefoglaló néven „németeknek” (nyemci), vagyis „némáknak” nevezték, hiszen nem értették őket. Századok, lassan évezredek telnek, és még mindig azt hisszük, hogy mindenki barbár, aki nem mi vagyunk.

Barbárság, az erőszak, a vadság, a brutalitás – láthatuk, ezek voltak a nyugati sajtó leggyakrabban használt kifejezései az oroszokkal kapcsolatban. Meg aztán a könnyed eufemizmusok (ld. „orosz medve”) vagy a szinonimaként használt „KGB” és „maffia”.

A színvonal a 18. századi stájer néptábláéval vetekszik, amely, tudjuk, minket, magyarokat sem szívelt jobban.

Mindebből az a kézenfekvő igazság következik, hogy mi mindannyian, istenhez egyformán közel vagy távol álló népek, fajok, nemek és hitek egyként vagyunk prédái

a klán-sovinizmusnak, a törzsi barbarizmusnak, az etnicizáló imperializmusnak. Most az oroszok kerültek a célkeresztbe, holnap ránk vadásznak. Itt őket gyalázzák, néhány száz kilométerrel arrébb minket szidalmaznak. Ideje lett a toleranciának.

Kétségtelen ugyanis, hogy mások vagyunk. Nem jobbak vagy rosszabbak, hanem mások. Az oroszok például többet olvasnak, de jobban is lökdösődnek a metrón, nem öltöznek ki, ha színházba mennek, a vécéik pedig egyenesen katasztrófálisak. A hallgatónak az óráimon időnként felteszek két talalós kérdést. Aki tudja a megfejtést, az már nem kezdő az orosz stúdiók terén. Az egyik: milyen célt szolgált a leningrádi kollégiumomban a WC-fülkéket elválasztó falba, kb. szemmagasságban fúrt két lyuk? Válasz: a kagylóra felállók, majd visszagugolók számára a kapaszkodást segítette elő. A második: miért árultak öreg nénik a metró kijáratok környékén kiégett villanykörtéket a 90-es évek elején? Válasz: mert a vevők a munkahelyükön kicsavarták a működő körtéket, majd a használtakat tették a helyükre.

Az első kérdést még senki nem fejtette meg (ha nem számítjuk, természetesen, a helyismerettel rendelkezőket), míg a másodikat évekkel ezelőtt még viszonylag sokan megválaszolták. Aminek komoly oka van. Az árnyékszék-kultúra terén ugyanis közelebb állunk a nyugati „water closet”-hez, mint az ázsiai „pottyantóshoz”. A létező szocializmus idején felnövekedett generáció ugyanakkor nálunk is pont úgy lopta a gyárból a közvagyon, mint orosz sorstársa. Még csak nem is ragaszkodtak a villanyégőhöz, vitték, viszik haza a WC-papírt is a mai napig.

E röpké művelődéstörténeti exkurzusból az sejlik tehát fel, hogy másságunkat egyáltalán nem kell abszolutizálni. Vannak dolgok, amiben jobban hasonlítunk rájuk, mint a művelt Nyugatra. Az Egyesült Államokban például, amikor annak idején részt vettem egy kisvárosi piknik ping-pong versenyén, mindenki résztvevően mosolygott a lúzerségemen, mert én minden beütött csusza után kényszeresen elnézést kértem. Sok évvel később a Balatonon teniszeztam egy orosz akadémikussal. Korosabb lévén, gyakran rontott, de minden egyes alkalommal hangos „én hibáztam!” felkiáltással exkuzálta magát.

E történetet nem az amerikaiak javára meséltem el. Csak érzékeltetni akartam, hogy az alkalmazott mércéink nagyon szubjektívek és viszonylagosak. Mi európaiak szükségképpen a zsidó–keresztény kultúra által ihletett, a görög–római antikvitás és a barbárság szimbiózisából kinőtt feudalizmus és azt leromboló kapitalizmus lineáris fejlődését tekintjük etalonnak.

*

Nos, ha így nézzük, akkor az oroszok előtörténete sem különbözik más, későn jött európai népek történetétől. Legfeljebb a keleti szlávok eredetileg nem voltak annyira harciasak, mint a germánok, de ugyanolyan barbár fejedelemségekben éltek. Hosszan vitatkozhatnánk arról, hogy mindebben mi volt a skandináv varégek szerepe, de bármilyen jelentőséget tulajdonítsunk is nekik, az biztos, hogy a 9–10. századi Kijevi Rusz története kísértetiesen hasonlít a korai magyar történetre. Azzal a különbséggel, hogy a mi kalandozó eleink szilaj paripáikon inkább az Atlanti-óceánt és a Földközi-tengert vették célba, ők har-

ci dereglyéiken a Fekete-tengerig portyáztak. Az eltérő földrajzi orientáció csakhamar vallási-kulturális téren is érvényre juttatta hatását: a mi őseink Nyugatról, a keleti szlávok Délről, Bizáncból választották vallásukat. Ez sok mindent megmagyaráz majd a későbbiekben, de amilyen vontatottan ment az új uralmi viszonyok, az új társadalmi-gazdasági rend kialakulása, olyan lassú volt a krisztianizáció is. A fiatal állam élén patrimoniális uralkodó állt, akinek kíséretéből kialakul a privilegizáltak rétege, amely a társadalom zömét alkotó szabad harcosokat letelepült életmódra kényszeríti. A keleti szlávoknál ez a folyamat lassabban megy végbe amiatt, hogy a kedvezőbb geopolitikai helyzetük következtében tovább élhettek a könnyű bevételi forrást jelentő hadizsákmányból, mint a fáradtságos földművelésből. Lassan-lassan azonban itt is kialakultak a világi és egyházi nagybirtokok, és ugyan kezdetben ezeket zömmel rabszolgák művelték meg, de fokozatosan a fegyverforgató parasztok is függésbe kényszerültek. Így ment ez a Kijevi Rusztól nyugatra eső területeken is, nem véletlenül tekintették az uralkodók a már ekkor a keresztény világ periferiájának számító Kelet-Európában kollégáknak egymást. Ki-ki bőszen háborúzott és házasodott egymás familiájával, ahogy az a középkorban illett. Bölcs Jarosláv egyik lánya így jutott el egész Sárospatakig és Tihanyig. És ezzel lett András királyunk egyszerre a francia és a norvég királynak is sógora.

A dolgok akkor kezdtek megváltozni a keleti szlávok kárára, amikor a tatárok Európa felé vették útjukat. A geopolitika itt az oroszok elődeit sújtotta: kihasználva a korai államfejlődés szükségszerű velejáróját, a széttagoltsá-

got, a Kijevi Rusz jelentős részét fennhatóságuk alá vonták és 250 hosszú éven át ott is tartották. Ezenközben tőlük nyugatra megjelentek a jobb életfeltételeket remélő külföldi (zömmel német) paraszttelepeselek és kézművesek, akik új, korszerűbb munkakultúrát és technikát honosítottak meg, mintegy exportálva a feudális-lódásban élenjáró európai országok vívmányait. Ezeken a területeken kialakul az egységes jobbágyság és kialakulnak a nyugati értelemben vett városok. Ettől kezdve okunk van Közép-Kelet-Európaként nevezni őket és tekinteni rájuk.

Az egykor volt Kijevi Rusz ebből a nyugati hatásból már kimaradt és ezzel, mondhatni, megmaradt a tulajdonképpeni Kelet-Európának, ahol ügyeik történelmileg igen kedvezőtlen fordulatot vettek. Ez már a Moszkvai-Oroszország kora, amikor is a moszkvai fejedelmek a tatárokkal kollaborálva gyűjtögetni kezdik az egykori keleti szláv földeket, hogy a 16. század elejére majd hárommillió, a század közepére kb. 5,5 millió km²-t gyűjtsenek össze belőlük. Ahogy Marx írja *A XVIII. századi titkos diplomácia történetében*: „Moszkva a mongol rabszolgaság förtelmes és siralmas iskoláján nőtt fel és vált naggyá.” Nincs mit szépitnünk ezen a történeten: Marxnak megint igaza van, legfeljebb nem kell szeretnünk ezért. És ha belegondolunk abba, hogy az orosz elítelt Sztolipin és Sztálin „szorításában” nemrég azt az Alekszandr Nyevszkijt hozták be „Oroszország nevének”, tehát minden idők legnagyobb oroszának, aki maga is a tatároknak köszönhette nagyfejedelemségét, akkor kicsit illetlennek tartjuk magunkat, hogy egyáltalán szóba hoztuk ezt a témát.

Node a tatárokat és általában a keleti hatások kérdését nem lehet megkerülni, ha a Moszkvai-Oroszországról beszélünk. Az orosz nyelvben alig találunk skandináv eredetű szavakat, mongol viszont annál több van, elsősorban az államszervezetet, az igazgatást, a hadászatot érintő lexikában. Nézzünk meg egy bojár-ábrázolást a 16. századból: szakasztott olyan, mint a bibliai háromkirályok. A Vörös téri fő turista szimbólum, a Vaszilij Blazsennij székesegyház pedig egy keleti mézeskalács házikó. A mongol-tatár hatás elementáris erejű az orosz történelemben, az igazi történelmi talány ezért az, hogy miért nem tudta átstrukturálni, új pályára állítani az orosz fejlődést? Miért nem lett belőle kínai fajta keleti despotizmus?

Az orosz nagyfejedelmek, majd a cárok márpedig igyekeztek. Buzgón alkalmazták a tatároktól ellesett hatalmi titkokat, praktikákat, eszméket és intézményeket. Igénybe vették hozzá a szintén keleti fogantatású bizánci egyházi ideológiát is, és létrehozták az évszázadokon keresztül diadalmas autokratikus rendszerüket. Mindez azonban csak azért maradhatott életképes, mert szervesen illeszkedett a kora feudális – tehát európai típusú – berendezkedésükhöz, a „fejedelemségem a magánbirtoikom” uralmi elvhez. Ezzel azonban egy archaikus szisztéma erősödött meg, konzerválódott – és prolongálódott. Az orosz társadalmi-gazdasági rend egészen a 17. század közepéig megrekedt a majd' ezer évvel azelőtti nyugati szinten. A világtörténelmi kora újkorban itt még kora középkori időszámítás szerint éltek.

Csoda, ha Oroszország nem tudta eredményesen felvenni a harcot még a lengyelekkel sem? Ez a magyaráza-

ta az izolacionizmus hosszú évszázadai után az első Romanovok óvatos, majd I. Péter drasztikus „európaizálásának”, ami az orosz lét újabb alapellentmondásait segítette életre. Közben azonban az orosz földek kimaradtak a skolasztikából, a humanizusból, a reneszánszból, a reformációból, a barokk is csak amolyan hagymakupolás „Nariskin-barokk” volt. Hasonlítson valaki össze egy 17. századi végi orosz templomot a római Szent Péter bazilikával, mindjárt érzéklni kezdi a különbséget. Oroszországban az első – udvari – színház nagyjából Molière halálának évében alakult.

I. Péter tehát „hozott anyagból” dolgozott. Nem újat hozott létre, a régit erősítette meg. Nem modernizálta, hanem konzerválta az országot. Oroszország európai tényező lett – amelynek tudta nélkül, ahogy a korabeliek ezt dicsekvően mondogatták, egyetlen ágyú sem dördülhetett el Európában –, de nem lett európai ország. Európában a harmadik rend már vígan ásta a feudalizmus sírját, amikor I. Péter egyetemleges szolgálatra kötelezte a nemességet, rabszolga státuszba döntötte a parasztságot és kényszermunkaerőre alapozta az állami megrendelésre dolgozó manufaktúráit. Eredeti állami tőkefelhalmozás folyt, a katonai monarchia totálissá kiépítése. A liberális 20. század eleji történész, Pavel Miljukov szerint a reformok a lakosság legkevesebb egyötödének pusztulása árán valósultak meg. E felülről történő erőszakos beavatkozás mintát adott minden későbbi „utolérő modernizációnak”, amely a polgári társadalom nélkül, annak hiányában valósult meg.

Innentől kezdve a Pétervári-Oroszország birodalom és nagyhatalom, európai elittel és ázsiai néppel. Egy nagy

csatahajóra hasonlít, amelyet tunyán visz előre a nehézkedési erő, s amelynek akár milliméternyi irányváltása is roppant sok energiába kerül. Az egyre többet kárhozottatott jobbágyrendszer azonban eltartja a szalonokban gyülekező nemesi aranyifjakat, akik jófajta dohányt füstölve és pezsgőt hörpintgetve világmegváltó terveket szövegetnek, és saját emelkedettségüktől megrészegülten nemesebbnél nemesebb eszméket hirdetnek. Nem történik ugyan semmi, de ez a semmi iszonyú intellektuális-érzelmi erőfeszítések eredménye. Mellékterméke viszont az orosz bölcsélet és a világirodalmi rangú klasszikus orosz irodalom.

Ki az, aki Puskind, Gogolt, Turgenyevet, Dosztojevszkijt, Tolsztojt, Csehovot olvasva megkérdőjelezné európaiságukat? Kinek jutna eszébe Ázsia Muszorgszkij, Csajkovszkij, Rimszkij-Korszakov dallamait hallgatva, Repin, Szerov, Verescsagin képei előtt állva? Ki merné elvitatni, hogy Mengyelejev, Lobacsevszkij, Pavlov munkássága az európai tudományosság része? Vagy lehetséges lenne, hogy európai kultúra nő az ázsiai ugaron?

Persze, ez az Oroszország, amelynek ilyen első rangú magas kultúrája volt, még olyanabb anakronizmussá vált fokozatosan a 19. században. Csak azért nem érdemelte ki az „Európa beteg embere” címet, mert azt már lefoglalták a törökök. És ezt csak ideig-óráig tudta leplezni külső és belső agressziójával, mert a krími háború idején kiderült, hogy a király meztelen, a japánok erre már csak ráerősítettek a századelőn, és az I. világháború maga alá is temette a retrográd, megújulni képtelen önkényuralmi rendszert.

Az ezt követő szovjet rezsim bő hetven évéből én a

folytonosságot emelném ki. Kétségtelen rendszerváltozás ment végbe, de az minden erőszakossága ellenére megmaradt az „oroszművelődés paradigmán” belül. Nem egy összeesküvő csoport puccsa buktatta meg a cári Oroszországot, és nem Sztálinnak, ennek a IV. Ivánba oltott I. Péternek személyes bűne a terror, a kollektivizálás, a büntető munkatábor-rendszer. Amint nem személyes érdeme a német fasizmus feletti győzelem sem. Az orosz társadalom olyan választ adott az I. világháborúra és a centrum országok világhatalmi ambícióira, amelyet egy félféldáris-félféldáris periféria adhat. Visszatérést az autarkista földrajzi determinációkhoz, az obszcina-hagyományokhoz és a tekintélyelvű uralmi rendhez. A szlogenek, a terminusok megváltoztak, a „Moszkva – harmadik Róma”-teóriát, a pravoszláv messianizmust felváltotta a világforradalmi, internacionalista küldetésű eszméje. A birodalom és a birodalmi (ön)tudat azonban maradt.

Ezért nincs igazán nehéz dolguk a mai rendteremtőknek. Egykori becsületes párt- és komszomol-tagokként buzgón hányják a keresztet, a szellem dolgaiban jobb híján hagyják érvényesülni a pátriárkát, gond nélkül levedlették tehát a marxizmus-leninizmust. A szovjet himnusz azonban megmaradt, Lenin békésen nyugszik mauzóleumában, és folynak a viták arról, hogy Sztálingrád is visszakapja nevét. A Nagy Honvédő Háború emléke hovatovább a társadalom legstabilabb kohéziós erejévé vált. „Irányított”, „szuverén” demokráciáról beszélnek, de mi a „szocialista” demokrácia, humanizmus, realizmus stb. után pontosan tudjuk, hogy a különféle izmusok előtti jelzők a valóságban mindig zárójelbe teszik a jelzett szá-

vakat. Mindebből pedig az következik, hogy az orosz múltból – annak ellenére, hogy időről időre valóban nehezen megjósolható – tényleg érteni lehet a jelent.

*

De definiálni is tudjuk azt, hogy mi az „orosz” a történelem segítségével? Történész vagyok, nehéz kimondani, de félek, hogy nem tudjuk. A historikus hagyományos eszközeivel azt lehet megállapítani például, hogy az orosz középkor nem ismerte a rendeket, a rendi-képviselési országgyűléseket, ezért az újkorban sem alakult ki a nyugati értelemben vett polgárság, a parlamenti demokrácia. Ezért adottságnak vesszük, hogy a jelenkorban sincs civil társadalom, csak „imitálják” az igazi parlamenti pártokat, és állandó demokrácia deficittel küzd a társadalom. Vagy ma is meghatározó feltétel, amit a kiváló orosz történész, Szergej Szolovjov még a 19. század közepén írt: „A természet Nyugat-Európának édes-, Oroszországnak viszont mostohaanya.” Hatalmas, északi fekvésű, nagy folyók szabdalta, sík ország. A sovány termőföld alig-alig bizonyult alkalmasnak a művelésre. A kimeríthetetlen természeti kincsek ugyanakkor a puszta felélésre csábítottak, csábítanak a mai napig. De ebből következett az is, hogy a nyitott határok az egész orosz történelem folyamán előtérbe állították az emiatt kórosan megnagyobbodott állam külső (védekező/támadó) funkcióit. Az ország ezért egy katonai tábor képét öltötte és állandóan háborúzott. Így a birodalom egyre nőtt, a benne lakó alattvalók azonban egyre rosszabbul érezték benne magukat.

Ezek a történelmi-földrajzi feltételek az évszázadok

során speciális lenyomatot hagytak az orosz emberen. A muzsik iszonyú erőfeszítések árán hódította el az erdtől szántóját, de a művelésre a zord éghajlat kevés időt hagyott neki. Az év nagyobbik felében ezért halászott, vadászott, gyűjtögetett. Szabad volt, mert egészen 1649-ig szabadon költözhetett, de még inkább szabad volt a lelke. Eggyé vált a természettel: szemlélődő, meditatív lelki alkatú, sok tekintetben természeti ember maradt. A nemes szintén nem volt rászorítva a gazdaságra. Ha becsülettel szolgált az államnak, akkor az becsülettel eltartotta. Ezért inkább bízott a cári kegyben (adományban), mint soványka birtokában. A nemesi szabadság ethoszát így alig éli/érti meg, annál pontosabban igazodik el az állami szolgálat útvesztőiben. Vonatkozik ez a bürokráciára is, amelynek korruptsága csak a törökökével hasonlítható. Az orosz pópa talán a legszánalmasabb mindegyikőjük közül. Szegény, tudatlan, bárdolatlan, a hatalom talpnyalója. I. Péter még a gyónási titkot sem hagyja meg neki. A pravoszláv alattvalók ezért inkább hisznek a remetéknak, a szent félkegyelműeknek, önpusztító szektáknak és a hivatalos egyháztól elszakadt óhitűeknek. A felsőbb-séghez való viszonyát tekintve nem különbözik ettől a soványka parvenü értelmiség sem: boldogan kiszolgálja a hatalmat, hiszen úgy éli meg, hogy neki köszönheti viszonylagos kivételezettségét. A piramis csúcsán a cárok, főtitkárok álltak. Volt néhány tehetséges közülük, felfedezhető bizonyos mértékben a „jó” és „rossz” uralkodók váltógazdasága az orosz-szovjet történelemben, de összességében mégiscsak igaz, hogy a nép olyan vezetőket kapott, amilyeneket megérdemelt.

Ez az, ami nagy tömegben, a derékhadra áll és igaz.

Mindig, minden társadalmi rétegben akadtak azonban a „normálistól” eltérő, az adott körülmények között deviánsnak minősíthető, rendkívüli emberek. Voltak egyfelől a béketűrő parasztok, és voltak másfelől békétlen sorstársaik, a kozákok. Egyszerre helytálló tehát a szolgálalelkűség, a mindenbe zokszó nélküli beletörődés és a mértéket nem ismerő, pusztító „népakarat” mítosza. Az is kétségtelen továbbá, hogy az orosz nemes „felesleges” ember, de nemesnek született például Puskin is. Egyszerre, egymás mellett és ellen léteztek a Raszputyin-féle egzaltált kocsmatöltelek és az igaz hit tűzhalált is vállaló mártírjai. A „pravoszlávia, önkényuralom, népiség” szentháromságát hirdető kultúr hivatalnokok és cárt robbantó „nihilista” egyetemisták. Tengernyi szovjet párttörténet professzor az egyik oldalon, Andrej Szaharov, Alekszandr Szolzsenyicin, Dmitrij Lihacsov a másikon.

A standardtól mégis leginkább egy cár tért el. I. Péter. Aki azonban a tipikust is legtípikusabban képviseli Oroszországban. Az orosz szokásokat, erkölcsi normákat látványosan felrúgó, a „maradiságot” tűzzel-vassal irtó Péter, akinek bizony meggyűlt a baja étkezés közben a késsel és villával, belepirult, ha német hercegkisasszonyokkal kellett társalognia, és merő atyai jóindulatból azonnal nyakon vágta még a legelőkelőbb bojár is, ha pedagógiailag azt indokoltak találta. Aki fővárost álmodott a birodalom egy mocsaras zugában, selyemhernyót akart a hideg északon termesztetni, levágott kaftánt, szakállt, fejeket. Nem kímélt senkit – szimpatikus, hogy saját magát sem. Ahogy Lenin mondta (Kljucsevszkij nyomán): „erőszakkal harcolt az erőszak ellen”. Birodalmat szervezett despotikus alapon – hosszú időre száműzve a

polgári társadalom illúzióját. A rendelkezésére álló eszközökkel a lehető legnagyobb hatásokkal valósított meg egy országa előtt álló reális célt. Az emberi életekért azonban minden korban kár, különösen, ha áldozatok hiábavaló volt. Péter azt tette, amit tennie kellett és lehetett. Fogcsikorgatva „európaizált”, mert az autokratikus birodalomnak arra volt szüksége. Az orosz nagyhatalomnak minden oka megvan a dicsőítésére, az alattvalónak pedig a megátkozására.

*

A 80-as évek elején gyakran jártam a Szovjetunióban. Akkortájt gyors egymásutánban mentek el a pártfőtitkárok. Egyikük temetésének napján éppen az akkor negyvenes éveiben járó dékán – egyébként első rangú történész – szobájában ültem. A hangulat nem annyira gyászos, mint inkább feszült volt, ugyanis a közintézményekben kötelezően nézni kellett a szertartást és az egyetemi készülék csak hangot adott, képet nem. Végül nagy nehezen bejött a kép is, ekkor a hangot levettük és beszélgetni kezdtünk közös dolgainkról. Beszélgettünk *volna*, ha nem toppan be a szobába egy idős, ősz szakállú professzor, aki hosszasan exkuzálta magát amiatt, hogy betegsége miatt nem tudott részt venni a legutóbbi értekezleten. „Rendben – rivallt rá beszélgetőtársam –, de többé ez ne forduljon elő!” Bevallom, engem meglepett a jelenet, ugyanis Magyarországon már 35 évvel ezelőtt sem volt divat öreg tudósokat sarokba térdepeltetni. Kérdőn néztem tehát rá. „Ezekkel csak Sztálin furkósbotjával lehet bánni” – mondta és a maga részéről lezárta a kérdést.

Pár év telt csak el, amikor az Európai Kulturális Fő-

rum alkalmából a gorbacsovi idők emblematikus orosz értelmiségijével, Dmitrij Lihacsov akadémikussal beszélgethettem. Kiról másról, mint I. Péterről folyt a diskurzus, amelyet aztán levélváltás követett (nagy öröömre Dmitrij Szergejevics levelét aztán publikálta is), aminek kapcsán kifejtette, hogy az orosz történelem természetes kerete az abszolutizmus. Szóban még hozzátette: „és egy orosz értelmiséginek nem marad más választása, mint hogy drukkoljon annak, hogy ne egy despota, hanem egy felvilágosult uralkodó álljon az ország élén.”

Így lenne ez? Ma már bizonytalanabb a nemleges válaszom. A történelem kétségtelenül azt bizonyítja, hogy az „oroszhoz” hozzátartozik, annak egy meghatározó sajátossága, a tekintélyuralmi rend, de – hozzátartozik a szabadság is. Tajga, amíg a szem ellát, a hömpölygő folyók, az áradó zene szabadsága. Az orosz lélek, a „ruszka-ja dusa” túlárado dominanciája, amely mindig felülírja, ha kell, a józan számításokat, a rideg törvényszerűségeket, a történelmi fátumokat. Oroszországban a rend és rendetlenség, erőszak és könnyorületesség, jámbor bele-törődés és féktelen lázadás, anyagelvűség és spiritualizmus, profithajza és jótékonyosság párban jár, békében és állandó békétlenségben egymással.

Igen, talán ez a kettősség ez, amely az oroszot leginkább jellemzi. Hogy Európa is és Ázsia is, hogy hívő is és ateista is, hogy keresztény, de keleti, hogy lelketlen és mégis emberi, hogy hatalmas – és mégis oly esendő.

Én nem gondolom, hogy meg- és kiismerhetetlen. Az oroszok se gondolják ezt magukról. Sőt, értetlenül fogadják, ha az ember nem érti őket. Nekem például a mai napig rejtély, hogy az oroszok mikor váltanak át tege-

ződésre a magázódásból, miért került annak idején kopjékára ugyanannyiba az előkelő italnak számító pezsgő és a népi ital vodka, vagy hogy a „szicsasz” egészen pontosan mennyi időt jelent. De igyekszem mindent befogadni, törekszem arra, hogy mindent megértsek. Nyitottságot, előítélet mentességet, egy kis empátiát javaslok mindenkinek, aki nemcsak megértésre törekszik, de megérintve lenni is szeretne. Nem nagy dolgok ezek. Nekik is csak annyi bizalmat kell megszavazni, amennyit magunknak is megadnánk.

Hogy mi végül az orosz? Az orosz egy hosszú szőke hajú lány, aki megbabonázva, elhomályosodó szemmel hallgatja Bulat Okudzava *Imáját*. Haja a végtelen orosz róna, szeme a folyók kéke, arca Andrej Rubljov harmóniája, lelke egyház és világ szimfóniája. De orosz Félelmetes Iván, Nagy Péter és Sztálin is. Sose hagyjuk azonban ezzel megteveszteni magunkat! Nagy 19. századi írónk, Jókai Mór máig érvényes módon mutatja fel az igazi értéket: „Az orosz kormánynak van kancsukája, vannak szibériai ólombányái, vannak vérrel írt ukázai, de az orosz nemzetnek van szabadság utáni vágya, mit demokrata egyletei fenyegetve hirdetnek a világnak, van hatalmas literatúrája, melynek magas lelkű bajnokai az általános szellemi jobblétért, a nagy koreszmékért küzdenek...”

Az „orosz” tehát ember. Kicsit más, mint a magyar. Nem különb és nem alávalóbb, nem tehetségesebb és nem tehetségtelenebb. Néha rosszkedvű, fáradtan kel és morcosan megy a munkába. Máskor viszont rásüt a nap, és keblére öleli a világot. Ilyenkor bizony gyakran felönt

a garatra, de ugyanúgy szereti gyerekeit és oltalmazza családját. Neki is megvannak a vágyai, céljai, hobbijai. Náluk kicsit később kel fel a nap és mintha hamarabb nyugodna le. Hidegebb van, mint nálunk, szélesebbek az útjaik és nagyobbak a távolságaik. Minden nagyobb. Több náluk a magas, szőke ember. Jobban hokiznak és kosárlabdáznak. Mi viszont gyakran megverjük őket vízilabdában. A futballjuk momentán jobb, de ők sincsenek igazán megelégedve vele. Kicsit több Nobel-díjas írójuk van, de mi sem panaszkodhatunk Amerikába szakadt atomtudósainkra. Turistáik „annyian vannak, mint az oroszok”. Jó vendégek: sokat isznak, sok borravalót adnak. Ránk meg azt mondják, hogy igen vendégszerető nép vagyunk.

Azalatt a tizenkét század alatt, amióta dolgozunk van velük a kelet-európai síkságon, amikor nem szólt közbe a politika, tulajdonképpen egész jól elvöltünk velük.

Jevgenyij Popov véleménye

Esszémmel nem akartam lezárni a vitát, megoldani az „orosz rejtélyt”, csupán egy gondolat kísérletet igyekeztem felvázolni, ami mögött, természetesen, több évtizedes tapasztalat, kutatás, élmények állnak. Érthető hát, ha hiszek a saját orosz-képemben. De azt is tudom, hogy léteznek más olvasatok is – láttunk belőlük jó néhányat.¹³⁹ Mint például, egyfelől, a posztszovjet Oroszország önképéről kritikus elemzést adó Irina Glebova történész-politológusé, másfelől a publicista (jelenleg kulturá-

lis miniszter), Vlagyimir Megyinszkijé, aki az önreflexióra való képtelenséget testesíti meg a sztereotípiák elleni könyvsorozatával. A téma lezárásaként – minden „viszontválasz” nélkül – én mégis inkább egy harmadik véleményt közlök, a kiváló, nemzetközileg is jól ismert orosz író levelét, aki megtisztelt azzal, hogy írásomra közvetlenül reagált:

Kedves Gyula!

Szívesen emlékezem vissza az Önöknél tett látogatásomra. Nagyon kellemesen és jól éreztem magam, olyan érzésem volt, mintha BARÁTI körben lennék. Fenntartások nélkül meg tudtam osztani a gondolataimat, az ismereteimet és a megfigyeléseimet. Még egyszer köszönök mindent.

Ami a cikkét illeti, a konkrét tévedéseket már az Öntől Budapesten kapott példányban megjelöltem (amit szükségesnek láttam, azt javítottam – Sz. Gy.), mint például hogy a nemesi származású „aranyifjak” aligha „iszogathattak” vodkát.

Egészében véve rendkívül pozitívan viszonyulok a cikkéhez, amely nagyfokú hozzáértésről, a kérdés mély ismeretéről és jó szándékról tesz tanúbizonytságot. Sok gondolatával és megfigyelésével tökéletesen egyetértetek. Például azzal, hogy az oroszok MÁSOK.

Néhány állítással ugyanakkor vitába szállnék, bár ezek véleményem szerint „az oroszokról” alkotott vélekedéseknek azon sorába tartoznak, amelyek számomra kissé elnagyoltak és pontatlannak tűnnek.

Amikor megemlíti, hogy Oroszországban az első udvari

színházat körülbelül Molière halálának évében hozták létre, akkor Ön, sok orosz kollégájával együtt, elfeledkezik arról, hogy Oroszországban a hivatalos, nemesi mellett mindig is létezett a népi művészet. Ezt a témát mindezidáig kevésbé tanulmányozták, mert sértette az álszenteskedő szovjet tabukat.

Véleményem szerint, ezért nem lehet úgy beszélni MAGAS ERKÖLCSISÉGŰ OROSZ MŰVÉSZETRŐL, hogy csak Turgenyev, Tolsztoj, Dosztojevszkij NEMESI műveire, Puskin kanonizált verseire és a peredvizsnyikok képeire támaszkodunk.

Létezett népművészet is, amelyet Afanaszjev meséi képviselnek, énekek és csasztuskák, amelyek tele voltak fekete humorral, nyíltan ábrázolt szexualitással, olyan népi ábrázolások, amelyek cáfolják a híres orosz LELKISÉGRŐL keringő triviális elképzeléseket. A 20. század avantgárd művészete felé pedig innen vezetett egyenes út, és részben ide nyúlnak vissza egyes abszurd írók, az OBERIU csoport tagjainak a gyökerei is, mint pl. Danyiil Harmsz, Dobicsin, Zoscsenko vagy Akszjonov. Létezett népi színház is, amelyet a vándorkomédiások, különféle rituálék, balaganok (vásári komédiák) képviseltek, és amelyre professzionális dramaturgia volt jellemző. Vegyük csak például a „Maximilian cár” vagy a „Csónak” című darabokat. Arra szeretnék tehát rámutatni, hogy az orosz művészet a tisztán európaítól nem elszigetelve létezett, hiszen François Villonnal is találhatunk analógiákat Oroszországban. Bár lehet, hogy ők névtelenek maradtak.

Létezik olyan vélemény is, amely szerint folytonosság figyelhető meg a cári önkényuralom és a szovjet rezsim kö-

zött, és emellett Alekszandr Szolzsenyicin is elegendő érvet sorakoztatott fel. A szovjet örület a 20. században teljesen a hatalmába kerített egymástól a szó minden értelmében távoli országokat, olyanokat, mint Oroszország, Kína, Korea, Kuba vagy a keleti blokk országai. Magyarországon és Bajországon rövid ideig tanácsköztársaságok alakultak, Finnországban polgárháború zajlott, amely a „fehérek” győzelmével ért véget. A „világforradalmi, nemzetekre kiterjedő messianizmus” gondolata sem orosz találmány.

Cikkének abban a részében, ahol Szergej Szolovjovra utal, ír a természetnek az orosz mentalitásra gyakorolt hatásáról. Ezzel kapcsolatban érdemes lenne megemlíteni, hogy Finnországban a természet még zordabb, mint Oroszországban, ugyanakkor a finn mentalitásból nem csinált orosz.

„A piramis csúcsán álltak a cárok és a főtitkárok” – írja. Feltételezem, hogy a „főtitkárok” éppúgy különböztek a cároktól, ahogy az önkényuralom és az autoriter rendszer különbözik a konstruktív változásokra képtelen totalitarizmustól. Érdekes lenne az a kérdés, hogy a jelenlegi orosz hatalom és a szovjet között milyen a folytonosság. Azt írja, hogy a szovjet himnusz megőrizték. Azonban ennél minden összetettebb és zavarosabb. A szovjet himnusz zenéjéhez új szöveget írtak, és ez, véleményem szerint, modern életünk metaforája is. Ahol mindenki dönt a maga kedve szerint, hogy mi a fontosabb a számára, a szöveg vagy a zene.

Még egy utolsó apró megjegyzés. Azt írja, hogy az oroszok között több a magas, világos hajú ember. Én a hazámban mást tapasztalok. A magas, világos hajú emberek inkább karélliaiak és komik, nem oroszok. Ma az oroszok többsége

keverék, főleg az én szülőföldemen, Szibériában, ami a híres orosz dal szerint is „orosz föld”.¹⁴⁰ Vessen egy pillantást a pocsvennyik Valentyin Raszputyin portréjára és egyet fóg érteni velem.

Újra hangsúlyozom, hogy mindez vita tárgya lehet és nem a priori kijelentés. Az élet mindig több a sémáknál, és ez így van jól.

*Jevgenyij Popov”
(2010. 03. 12.)*

FÜGGELÉK

***Magyar és amerikai hallgatók kisesszéi
az oroszokról***

Az alábbiakban közreadom a „Mítoszok és sztereotípiák az oroszokról” címmel, a 2012/13-as tanév II. félévében alap- (zömmel történelem-) szakos hallgatóknak meghirdetett órák legfrappánsabbnak vélt rövid esszéit, valamint Nyina Filippovának, a Szentpétervári Egyetem tanárának az orosz civilizációról szóló nyelvi szemináriumát 2007-ben látogató, az Egyesült Államokban már végzett hallgatóinak kis szösszeneteit. Fontos megjegyezni, hogy a magyar diákok döntő többsége még nem járt Oroszországban és nem találkozott orosz emberekkel, míg az amerikaiak többhónapos részképzésen vettek részt Oroszországban (utóbbiak dolgozataiból csak részleteket közlök, keresztnévük megjelenésével). Az írások messze nem csupán az orosz, hanem a magyar, valamint az amerikai mentalitásról is sokat elárulnak. Az összehasonlítás ingoványos talaján való eligazodás intellektuális élményét meghagyom az Olvasónak.

MAGYAROK

Sabján Márton:

„A ruszofóbia elsődleges forrása a történelem során az országot megjáró történetírók által készített leírások Oroszországról, az ott élő jobbágyokról, nemesekről, cárokról, papokról, természeti és társadalmi viszonyokról. Ezeket a leírásokat, melyek felölelik az elmúlt 1000 évet, vizsgáltuk a félév során, és az órákon újra meg újra szinte ugyanazok a jelzők kerültek elő az oroszokkal kapcsolatban. A leggyakoribbak: sivár, sík, ritkán lakott pusztaság; hideg, hosszú, zord tél; faragatlan, hitetlen, alkoholista, asszonyverő, állatként viselkedő emberek; elnyomó, kegyetlen cárok, illetve nemesek; nincstelen, elnyomott jobbágyok; elmaradott, autokrata társadalom.

Véleményem szerint, ezek közül számos jelző, vagy talán mind is jellemző lehetett, vagy most is jellemző Oroszországra. Viszont azt is szem előtt kell tartani, hogy a leírásokat készítő emberek maximum egy-két évet töltöttek ott, akkor is többnyire nem egy helyen, és ennyi idő alatt nem lehet egy ország társadalmát mélyrehatóan megvizsgálni. Valószínűleg ők azt írták le, amit láttak, azaz egyedi eseteket, amelyekből általánosítottak. Persze az sem biztos, hogy ezt helytelenül tették.

A másik szempont, amit figyelembe kell venni, az a politika. Tehát azt, hogy Oroszország kétségtelenül nagy, erős, tartalékokkal rendelkező ország már elég régen. Ez félelmet válthatott ki Európa uralkodóiból, akik az úti leírásokat készítő utazókat támogatták, amiért cserébe azt

várták el pártfogoltjaiktól, hogy növeljék az ellenszenvet az alattvalóik közt a potenciális ellenséggel szemben.

Az elmaradottság kérdése megint egy külön szempont lehet Oroszország vizsgálata kapcsán. Azt tudjuk nem csak a kevésbé hiteles forrásokból, de a hitelesnek elfogadott történelemkönyvekből is, hogy Oroszország valóban elmaradott volt és még mindig az Nyugat-Európához képest. Elsősorban a demokrácia bevezetésével maradtak le nagyon az oroszok, amit gyakorlatilag csak a rendszer-váltást követően valósítottak meg többé-kevésbé. Más nézőpontból megvizsgálva az oroszok elmaradottságát, viszont fel kell tennünk a kérdést, hogy valóban mindenkinek, a Föld minden országának ugyanazt a fejlődést kell-e követnie, mely a nyugati világnak viszonylag jól bevált, vagy létezik más fejlődési út is egy adott társadalom számára. Ezzel csak arra akarok utalni, hogy Oroszország nem fejletlen, csak más fejlődési utat jár be, amivel talán nem ugyanoda ér el, ahová az összes többi ország, de szerintem az se törvényszerű, hogy mindenkinek ugyanaz a jó, ergo ugyanoda akar vagy kellene eljutnia. A napi híradásokat látva ezt jelenleg Magyarországon is aktuális kérdésnek tartom.

A ruszofóbia egy másik aspektusa pedig az előítélet, mely olyan szörnyű ideológiák megalkotására sarkallta az emberiséget, mint a fajelmélet, rasszizmus, antiszemitizmus és még sorolhatnánk. Szerintem az előítélet az emberek életében természetes dolog, mivel a világ legtöbb dolgát nem megtapasztaljuk, hanem elődeinktől vagy könyvekből tanulunk róla, és ha így tapasztalatok nélkül elhiszünk valamit, az már előítélet. A gond akkor van, ha ezek az előítéletek negatívak, és akkor még inkább, ha

erőszakot is kiváltanak. Nem kell mindenkinek mindenkit szeretni. Utálhatják előítéletek vagy tapasztalatok alapján egymást az emberek. Baj csak akkor van, ha valaki az utált ember viselkedését nem tudja tolerálni. Tehát nyugodtan lehetünk ruszofóbbok, amíg ezzel nem bántunk senkit. Ez persze csak az én véleményem.”

Nagy Péter Gergely:

„Írásomban az oroszokról kialakult sztereotípiák egy jelentős okozójával szeretnék foglalkozni, ami a jelenlegi sztereotípiáinkra az egyik legnagyobb hatást gyakorolta. A megszálló Vörös Hadsereg bevonulása máig is élénken él a közemlékezetben, és jelentős hatással volt az orosz-képünkre. A közkép alakulásának a jellege is figyelemre méltó: a sztereotípiákat megalapozó tapasztalatok nem valamilyen médiumon keresztül jutottak el a tömegekhez, hanem a helyi lakosok közvetlenül tapasztalták ugyanazt a Vörös Hadsereg részéről országszerte. Ennek az egységességnek az oka az, hogy az ország megszállása közvetlen kapcsolatteremtés volt két kultúra között.

Fontos megjegyezni, hogy az embertömegek, akikről szó van, nem csak kulturálisan különböztek, egy másik lényeges szempont is létezett. Az ország lakossága egy teljes társadalom volt, az „oroszok” alatt a Vörös Hadsereget kell érteni. A VH nem az egész ország vagy annak képviselője volt, hanem egy hadsereg – nélkülöző, túlélésért küzdő, otthonuktól távol harcoló embercsapat, amelyeknek a java még Moszkvában sem járt, nemhogy külföldiekkel érintkezett volna. Természetesen nem is csupán oroszok voltak, a teljes Szovjetuniót képviselték annak sokszínűségében. A megszállt területek lakossága

vegyesen találkozhatott a sokféle keleti szláv nép képviselőivel, akiket együttesen hívtak oroszoknak. Természetesen a tapasztalatok nyomán levont következtetések ki lettek terjesztve az egész orosz társadalomra, nagyban rontva annak reputációját.

A kulturális különbségek voltak a legmeghatározóbbak. Míg a magyarság történelme során végig a nyugati kereszténységhez, a nyugati kultúrkörhöz tartozott, a tőlünk keletebbre élő népek más fejlődési utat jártak be. Az Orosz Birodalom kevésbé volt nyitott az újításokra, például az ipari forradalom is utoljára érte el a területet Európa államai közül. A társadalmi változások is lényegesen lassabban haladtak, a feudális viszonyok nemhogy megszűntek volna, de második jobbágyság kezdődött. A népesség átlagos műveltsége is sokkal alacsonyabb volt, a műveltség tradicionálisan a kevés gazdag ember kiváltsága volt, akik egyben a hatalmat is birtokolták. A kommunista hatalomátvétel sem változtatott a társadalom fő tulajdonságain. Például a hadsereget ugyan modernizálták, de a közembereknek nem jutott több. Nem változott az uralkodó osztály viszonya sem az alárendeltekhez, továbbra is hatalmasak maradtak a különbségek. A hadsereg szervezése sem hasonlított a nyugaton megszokott reguláris hadseregére. Az alacsonyabb rangú tisztek nem tűntek ki a közlegények közül, a hadvezetés magasabb szintjein pedig a politikai hűség szempontjai érvényesültek a szakértelem helyett.

A második világháború alakulása is szerepet játszott a megszállók viselkedésében. A külföldi államok a náci Németország utolsó szövetségését látták Magyarorszában, és ekképpen is viszonyultak hozzá. Továbbá Ung-

váry Krisztián felhívja a figyelmet egy másik tényezőre is, ami nem a nagypolitika, hanem az emberek szintjén játszott szerepet, de ugyanolyan mértékben rontotta a magyarok megítélését a megszállók szemében: Budapest volt az első nyugati mintát követő nagyváros, amiben a szovjet katonák kedvükre érintkezhettek a nyugati kultúrával (Bukarestet és Belgrádot nem kellett ostromolni, Varsó szinte teljesen elpusztulva került szovjet kézre). Ráadásul a politikai propaganda által a katonák bőven informálva voltak az ellenfeleik különféle rémtetteiről, így nem csoda, ha a „felszabadulás” nem sok jót hozott.

A Vörös Hadsereg nem viszonyult egységesen a kiszolgáltatott lakossághoz, de a történeteket összességében nem túlzás rémtetteknek nevezni. A tömeges megerőszakolások, a szabad rablás, a gyilkosságok, az eltűnések rendszerezettek voltak. A katonák mindent, amit értékesnek gondoltak, magukénak tekintettek, mindenkit, akit ellenségnek vélték, megölték, és szinte csak a saját magas rangú tisztjeiket tartották tiszteletben. Rácsodálkoztak a nyugati világ vívmányaira, de nem becsülték meg azokat. Az írókat és a gyerekeket nem bántották, de kifejezetten veszélynek voltak kitéve a nők és rajtuk kívül mindenki, aki ellenállt, vagy aki tudott oroszul. Kifejezetten kedvelték a polgári életforma jelképévé vált órákat és töltőtollakat, ami már-már komikus mértéket öltött. A katonák nem áldozatként kezelték a magyar lakosságot, ezért megesett, hogy elhurcolták a korábban üldözötteket is. A kisajátításoknak maga a lakosság is része volt, a megszállók nem keresgeltek hosszú ideig, ha törmeléket kellett takarítani, lövészárkot ásni, esetleg a holmijukat cipelni.

A katonák viselkedését többen is megörökítették, és

próbálták megfejteni a gondolkodásukat, a motivációikat. Budapesten vészelte át ezeket a hónapokat Márai Sándor és Kishont Ferenc is, de a történészek forrásként használhatnak naplókat, interjúkat és egyéb visszaemlékezéseket is. Márai és közvetlen környezete megmenekült a legrosszabbtól, mert az írókat különös tisztelet és félelem övezte. Kishontot korábban munkatáborba szállították, de egy rövid ideig egy Szovjetunió felé tartó fogolytranszportnak is a része volt.

Mindent egybevetve, a magyar lakosság szenvedései nem értek véget a náci Németország bukásával. A Vörös Hadsereg bevonulásával a Szovjetunió uralma valósult meg egész Kelet-Európában, amit később akadálytalanul váltottak politikai hatalomra. A logikája jellegzetesen keleti volt, ami megnehezítette az alkalmazkodást. A háború ugyan véget ért, de a béke még váratott magára, és ezért is csak az új elnyomás szóinkincében hívták felszabadulásnak a megszállást.”

Szőnyi Judit:

„Az orosz társadalommal, magával Oroszországgal egyelőre csupán a filmvásznon vagy régi könyvek kopott papírjain volt szerencsém találkozni. Azonban itt is egy régen elveszett fajta világgal, ahol még bálokat tartottak, és a férfiak párbajoztak a hölgyek becsületéért. Ismerek oroszokat, olyanokat, akik megcsalták a férjüket, majd a vonat elé ugrottak, olyanokat, akik belefulladtak a saját nihilizmusukba, és sosem jutottak el Moszkvába, vagy olyanokat, akik egy elkövetett gyilkosságért sokáig kénytelenek számolni lelkiismeretükkel.

Én ezeket az oroszokat ismerem, hála az irodalom-

óráknak és a moziknak. Valamiért ugyanis vannak olyan történetek, melyeket még Hollywood sem tud elfelejteni, és érdemesnek találja őket arra, hogy újra és újra filmvászonra helyezze cselekményüket.

Az én generációm számára ezt jelenti Oroszország. Bár meghallgatjuk nagyszüleinket, szüleinket, kívülről tudjuk már a történeteiket a rendszerváltozás előttről és '56-ról. Mégsem azonosítjuk azokat az oroszokat a ma élő oroszokkal. (Megjegyzendő, hogy visszafelé ítélkezni különben sem érdemes!)

Számomra egy orosz nem jelent többet, mint egy német vagy egy angol. Messzi ország, rengeteg csodálatos látnivalóval. Nem tudom, hogy milyen az orosz ember, ahogyan az orosz sem tudhatja, hogy én milyen vagyok. Természetesen vannak sztereotípiák a különböző nemzetekről, ahogy többek között az oroszokról is, amiket már magam is hallottam. Az orosz állítólag nagyon szereti, hogy ha megmondják neki, hogy mit csináljon. Az orosznak szüksége van egy erős irányító kézre, aki pórázon vezet, húzza maga után az élet röggös útján. Ezen kívül az orosz ember durva, erőszakos humorral, és előszeretettel iszik vodkát. Utóbbi állítólag azért, mert nem akar megfagyni, sőt ebbéli aggodalmából kifolyólag, még kiskorú gyermekét is leitatja egészen óvodás kortól.

De, ahogy általában az összes ilyen tulajdonság, amelyet egy nemzetnek tulajdonítunk, téves. Nem is lehet igaz, hiszen annyi vodka a világon nincs, amennyit a közhitel szerint az oroszok elfogyasztanak. Minden nemzetnek megvan a saját, különös kultúrája, melyet talán nehezen értelmezhetünk, hiszen nem élünk ott, nem ismerjük a szokásokat, hagyományokat, történelmet. Talán

felkapjuk a fejünket, amikor egy-egy érdekes szokásról hallunk, de nem ítélkezhetünk, mert nincs jogunk hozzá.

A magyarok talán azért ítélik el az oroszokat, mert történelmünk egy máig vitatott időszaka erősen hozzájuk kötődik. Ez persze nem azt jelenti, hogy a ma élő oroszokat kellene bármiért is hibáztatnunk. Sőt! Visszafelé mutogatni számomra sosem jelentett előrelépést. Illetve az sem szerencsés, ha bármilyen párhuzamot felállítunk egy bizonyos, a múltban hibás cselekedeteket elkövetett társadalmi réteg és egy ma élő nemzet fiai és lányai között.

Az oroszok bármilyen rögs úton haladnak pórázsal a nyakukban, bármennyi liter vodkával a gyomrukban, jól csinálják, amit csinálnak. Számomra egy európai politikából tudatosan kimaradó hatalmas országot jelent, amely sikeresen robog előre. Szentpétervár és Moszkva a turisták kedvelt célpontja. No, és persze azon is elgondolkodhatnánk, hogy miért akar egy világhíres francia színész orosz állampolgár lenni.

Bármilyen sztereotípiát, általánosítást elítélek, mert ez általában a szélsőséges, radikális nézeteket valló személyek üres luftballonja, melyet kénye-kedve szerint dobálhat, és igény szerint vezetheti meg vele a befogadó közönséget. Én kíváncsi vagyok Oroszországra, egyszer szeretnék is eljutni, de amíg ez nem sikerül, addig Anna és Vronszkij gróf románcának ellenzője leszek. Mert őket legalább ismerem, és erről legalább lehet véleményem...”

Farkas Ádám:

„Előítéletek és sztereotípiák az oroszokról. Erről a kérdésről mindig egy kép jut eszembe. A kép közepén az ‘Élet Oroszországban’ felirat van, körülötte meg egy

orosz ember átlagos napja: dolgozik egy fegyveren, vodkát iszik, felébred a -67 fokban, megint vodkát iszik, az üres üveggel a feleségét veri, a kertben megeteti a kis medvét, elzárja a gázt és olajat, kémkedik a szomszédja után, az univerzumból gondolkodik, letartóztatja az Omon, jeges tó felszínén horgászik. Még szerencse, hogy egy nap csak huszonnégy órából áll, ki tudja mik értek volna még ide.

Erőszak, brutalitás, alkoholizmus, medve, hideg, hatalmaskodás, elnyomás. Ezek a közhelyek már pár száz éve léteznek és elég stabilan tartják magukat. Na meg persze az oroszok kommunisták, ezt se felejtjük el. Még ha nem is a leghízelgőbb tulajdonság, azért valljuk be, kevés nép mondhatja el magáról, hogy az elmúlt században kialakult róla egy új sztereotípiát, hogy aztán az előítéletek listájának élére is kerüljön. Az oroszok erre is képesek.

De nekem valamiért nem ez szokott eszembe jutni az oroszokról. Bevallom, annyi előnnyel indulnak nálam, hogy anya a mai napig nagyon szereti az orosz nyelvet, és ez már nálam is előjött az elmúlt években. Füleimnek kedves a nagyvezda, zavtra, dosztoprimecsatyelnosztj, blincsiki szavak, a csuvsztvovaty és a szvagyba viszont már kevésbé.

Amikor elkezdtem közelebről ismerkedni az orosz kultúrával, akkor először olyan dolgokkal találkoztam, mint a matrjoska, usánka, Kalinka, Katyusa, szamovár, illetve egy „füles” alapján én is leellenőriztem, hogy a szovjet himnusz elejére illeszkedik-e a *Szeptember végén* című vers Petőfitől (a választ nem árurom el, járjon mindenki utána). Meg persze ott van a gyermekkoromból

egy t.A.T.u. kazetta. Ma már se t.A.T.u., se kazetták. Utána jött a nyelv. Meg a történelem kibővítése, mert az orosz történelem nem csak abból a sokat idézett mondatból áll, hogy „Nagy Péter ablakot nyitott Európára”. Utána meg az irodalom. Puskinnak köszönhetem Tatyjána levelét és *A bronzlovast*. Lermontovnak a *Korunk hőstét*. Tolsztojnak az *Anna Kareninát*, Csehovnak a *Három nővért* (Márkus Lászlónak, Haumann Péternek és Körmendi Jánosnak a paródiáját, Andrei Szerban rendezőnek pedig az újabb színházi feldolgozást), Bulgakovnak a *Mester és Margaritát*, Nabokovnak a *Lolitát*, Ulickajának a *Kukockij eseteit*. Chagallnak pedig az összes képét. Kandijcskijnak is. Eisensteinnek a *Patyomkin páncélost* a híres lépcsős jelenettel. Tyermenek meg a tere mint.

De valamiért nem ezek vannak előtérben (bár lehet, hogy nem is a Boney M – Rasputin vagy Dschinghis Khan – Moskau vagy a Bugyes ti v gyekabre /Anasztázia, Disney-rajzfilm/ dalok a legfontosabbak és legértékesebbek). Sokan tartanak az oroszoktól, bár maguk se tudják megmondani, miért. Talán a történelem miatt. Mások barbárnak tartják őket – elvégre keletebbre vannak tőlünk. Az már persze más kérdés, hogy nyugatabbra másoknak pont mi lehetünk az oroszok. Az az igazság, hogy sokan nem ismerik az oroszokat és Oroszországot, így nem tudják milyen. És nem is biztos, hogy meg akarják ismerni. De így soha nem fogják megérteni. Mi is az a nagy különbség amúgy? Az, hogy ők oroszok, mi magyarok vagyunk. Ezzel a válasszal valószínűleg nem döntöttem meg elméleteket, de minden benne van. Nem vagyunk egyformák. De legalább egyenlők.

Ha jobban belemélyedünk ‘Az Oroszba’, sok mindent megérthetünk. Ezt kezdhjük akár a nyelvvel, remélem egyszer majd nekem is sikerül megjegyeznem az összes hangsúly helyét. Vagy a történelmükkel, amihez persze az örök vita is párosul – akkor most európai vagy ázsiai? A válaszom az, hogy orosz. Esetleg megismerhetnénk néhány orosz embert is. Olvassunk orosz irodalmat. Azt jó sokat. Ha ezeket elkezdjük, akkor beférkőzhetünk az orosz lélekbe.

Mert kinek rossz, kinek jó hír, de oroszok eddig is voltak és ezután is lesznek. A mai napig készülnek *Anna Karenina*-adaptációk, mai napig játsszák Csehov műveit a színházak és értelmezik újra és újra a rendezők. A mai napig tanulnak a diákok orosz nyelvet. A mai napig tananyag az orosz irodalom. Ma is isznak vodkát az emberek. Az usánka is újra divatba jött. Sőt, Havronyina nyelvtankönyve a mai napig hasznos. A mai napig van igény ezekre. Amíg *áll egy ifjú nyírfa a réten*, addig ez így is lesz. És ez nekem tetszik.”

Graffits Tamás:

„Megérthjük-e, vagy próbáltuk-e valaha is megérteni ezt a népet?”

Nincs még egy olyan ország, amely a magyar nyelvben ennyire negatív konnotációkkal lenne terhes. Hogyan értsünk meg valamit, valakit, amikor már a nyelvünk is olyan pejoratív jelentéseket hordoz, amelyek képtelenné tehetik az objektív megértés szándékát? Vannak olyan szavaink, amelyek hallatán nem tudok elvonatkoztatni gondolatban ettől az országtól, a sztereotípiák annyira közhelyszerűek, hogy mihelyt meghallunk bizonyos sza-

vakat, tekintetünk titkon egymásnak feszül, és mindenki tudja, mire is gondol a másik. Íme néhány eklatáns példa, csak hogy mindenki számára világos legyen, mire is célzok pontosan!

Ha a hidegre, a télre, a fagyra gondolok, akkor Oroszországra gondolok, még akkor is, ha ez főként Szibériára vonatkozik. Nem Kanada, nem is Grönland, hanem Oroszország. Nem tudom, hogy miért, talán ez csak közelebb fekszik hozzánk vagy csak egy nemzedéknyi generáció tapasztalata hagyományozódik ránk. Talán az apáink, nagyapáink megjárta világháborúk élményei, borzalmai öröklődtek át, mindenesetre, ha a háború iszonyatos tapasztalatáról, kegyetlenségéről nem is meséltek nekünk, a hideg rémisztő és dermesztő valóságáról biztos, hogy szereztünk tudomást egy pár keresetlen szó erejéig. A fagy, amely Oroszországban átjárta az egész fizikai lényüket és szellemi valójukat, talán önkéntelenül is belénk ivódott.

Ha a színekre gondolok, akkor is le tudnám festeni ezt az országot egy színnel a képzeletemben. A vörössel, amelyet mi a kommunizmusból és a vérből kevertünk ki, hazánk mintegy fél évszázadának történetét tudnánk vele „színesíteni”, még akkor is, ha félig az oroszok maszatoltak össze minket. *Nolens-volens*, itt a logikai kapcsolat egyszerű: a kommunizmus, mely csak vérrel járhat – vagy ahogyan Kosztolányi oly találóan megfogalmazta, »ahol embereket ölnek az emberiség nevében« – az orosz földről, az orosz néptől származik. A vörös szín pedig egy életre összeforrott e néppel, elég, ha csak rátekinthetünk a régi térképekre és látjuk e szín fél világnyi orosz árnyalatát. Ahogyan Hegel fogalmazna, e szín eszméjének

földi megvalósulását, világtörténelmi küldetését az orosz nép teljesítette be, pontosabban annak vezetői. Nincs más nép, amelyet egy színnel le tudnék festeni úgy, hogy az annyira egyértelmű legyen, mint a vörös szín esetében.

Ha az állatvilágból kellene példát keresnem, akkor gondolkodás nélkül a medve jutna az eszembe. A medve, amely a nagy és hatalmas természetével olyan lassan cammog, alig halad, de ha veszélyben érzi magát, akkor nem kíméli sem erejét, sem gyorsaságát. Az év fagyosabbik részét szívesen átalussza, nem törődik a külvilággal, megvan neki a saját barlangvilága. Ez a csúcsragadozó, amelyet sose lehet legyőzni az ereje folytán, bár mégis megpróbálkoznak vele a történelem folyamán. Szimbolikus, de egyben a magyar nyelvben oly jól kifejeződik, hogy még e nép egyik vezetője nevében is fellelhetjük, megtalálhatjuk: Medvegyev...

A mennyiség pusztán fogalmi jelentése alapján is e népre asszociálunk. »Annyian vannak, mint az oroszok.« Már gyerekkorában használja ezt a kifejezést a magyar ember, bár valós fogalmunk biztosan nem volt róla, hogy mennyien is lakják ezt az országot. Fogalmam sincs, hogy honnan eredhet ez a mondás, hiszen az ország hatalmas méreteihez képest egyáltalán nem büszkélkedhet olyan magas népességszámmal, amely ezt indokolttá tehetné. Talán itt is a történelmi emlékeink során szűrtük le ezt a tanulságot, amikor megpróbáltunk fegyverrel szembeszállni Oroszországgal. Hiába »szépítjük is kancsal emlékezetünket«, hogy a magyar vitézség és bátorság minőségi küzdelmet, eredményességet szült volna, de hát az orosz »emberanyag«, a pusztán mennyiség által mindez legyőzött. »Világos«, hogy nem Rüdiger, nem Vorosi-

lov, hanem a sokaság, a tömeg, a végeláthatatlan embermennyiség volt a legfőbb ok, amely előbb elárasztotta, majd legyőzte hazánkat.

Talán az itallal megfogalmazódó, italhoz asszociáló országok száma elég gyakori a történelem folyamán, mindenesetre a vodka *sui generis* orosz, ebben senki sem kételkedik. A vodka, amely lebutítja és agresszívvé változtatja az embert, ráadásul sunyin, hiszen színtelen és szagtalan is. Éppen olyan tulajdonságok, jellemzők ezek, ahogyan az oroszokról gondolkodnak sokan idehaza. Nincs a képzeletünk előtt egy olyan orosz ember sem, aki ne húzná meg szívesen ezt a csodás nedűvel teli üveget. Nekem már be is lépett képzeletem birodalmába a jókedvű és vidáman táncoló Jelcin elnök pontosan úgy, ahogyan megtestesítette személyében ezt az orosz birodalmat és védjegyesítette ezeket a képeket örökre a nemzetközi médiában az orosz népről. Nemrég láttam az interneten, hogyan globalizálódott át a hagyományos orosz kocsmá – a nemzeti karaktert megtartva a kocsmá nevében – egy igazán autentikus Len Inn-é. Csak a forma változik, a tartalom megmarad.

Volt már szó a mennyiségről, érdemes egy kicsit kitérni a terjedelemre, a távolságra, az óriásra. Ha rápillantok a térképre és meglátom ezt az óriási területet, amelyet Oroszországnak hívnak, Pascal sorai jutnak eszembe: »E végtelen tér örök csöndje, rémülettel tölt el.« Mi, akik egy csipetnyi ország lakói vagyunk e nagyvilágban, tudjuk nagyon jól, milyen az, amikor az ország minden egyes szegletét ismerjük, ha nem is jártuk be, legalább hallottunk róla. Mi, akik tudjuk, hogy nincs olyan hely, folyó, hegy és síkság ebben az országban, amelyet ne

örökített volna meg legalább egy költőnk vagy egy írónk, akkor fogjuk csak fel igazán, milyen lehet élni Szentpétervártól Vlagyivosztokig. József Attila szavaival megfogalmazva, »mint egy darab csönd«. Talán éppen ezért szerettem volna mindig is eljutni ebbe az országba, ez vonz a mai napig is a leginkább ide. A hatalmasan elterülő erdők, sztyeppék, síkságok, amelyeket folyók és partakok szelnek ketté, oly csendesnek és végtelennek tűnnek, amelyből valami ősi nyugalom és békesség árad, ami ugyanakkor akaratlanul is szembesíti az embert önmaga parányi és véges voltával. Mindezt emberi közelségből végigutazni a transzszibériai expresszen Moszkvától Vlagyivosztokig – az orosz Route 66-en, vagy inkább Route 66 a hatodikon –, egészen fantasztikus élményt nyújthat.

Folytathatnám a sort még rengeteg olyan szavunkkal, amely valahogyan kapcsolódik e néphez, de akkor is kénytelenek lennénk belátni, hogy egyik szavunk sem lenne egyértelműen pozitív töltetű az olvasó számára. Minden mondatunk ellenkezik ezzel az országgal, vagy legalábbis olyan képzettársításokat tartalmaznak, amelyek gátolnak az érzelemmentes, objektív megértési folyamatban...

Talán nem is értenünk kellene ezt az országot, ezt a népet, csak egyszerűen megismerni. Hiszen az Elba partján az orosz–magyar kapcsolatok hamar felszabadultak a történelmileg és kulturálisan terhelt előítéletek alól, hogy aztán azok blódségein immár együtt nevéssünk reggelig...”

Sonkoly Tamás:

„Magyarországon az 1990 környékén vagy az után született fiatalok oroszképét, úgy gondolom, három fő tényező határozhatja meg legmarkánsabban. Az első a szülőktől, rokonoktól halott történetek; a második a sajtóban megjelent Oroszországgal kapcsolatos hírek, a harmadik pedig a filmekben, túlnyomórészt angolszász filmekben megjelenített orosz emberek képe. Írásomban főleg az utóbbira koncentrálok, célom, hogy kicsit ismertessem az általam kedvelt, XXI. századi filmek orosz-képét, a benne található orosz emberek bemutatásával. A filmek, amelyeket választottam: *Spíler* (RocknRolla 2008), *Red* (2010), *Vasember 2* (Iron Man 2 2010).

Spíler (2008)

Guy Ritchie filmje a londoni alvilágról több orosz karaktert jelenít meg a vásznon, a legmagasabb társadalmi rangú alaktól, London felvásárló milliárdosától, az ex-katona testőrökig. A film legdominánsabb orosz szereplője az üzletember, Uri Omovich. Uri a sajtóban is sokat szereplő Roman Abramovics-„féle”, Nagy-Britanniában letelepedő orosz oligarchát testesíti meg. Rá nem vonatkoznak a klasszikusnak mondható orosz sztereotípiák, mint a vodka („Whisky is the new vodka”), alig észrevehető akcentussal beszél az angolt, kifinomult, művészetkedvelő úriemberként jelenik meg a vásznon. Ezzel együtt megjelennek olyan újfajta sztereotípiák vele kapcsolatban, amelyek szerintem kifejezetten huszonegyedik századinak mondhatóak: drága Mercedes márkájú autóval közlekedik, hatalmas magánjachtja van, focicsapatot birtokol. A hozzá közelálló emberek kivétel nélkül oroszok, és ahogy haladunk lejjebb a ranglétrán, egyre erő-

sebben jönnek elő a klasszikusnak mondható orosz sztereotípiák. Első embere, Viktor már erős akcentussal beszél az angol, mindezek mellett más nem feltétlenül sejteti, hogy oroszról van szó. Akiknek viszont Viktor adja ki a parancsot, már a tipikusnak mondható orosz sztereotípiába esnek bele. A két testőr/bérgyilkost egy jelenetben úgy látjuk, amint alsógatyában, vodkával és fegyverrel a kézben készülnek megkínozni főhősünket, bónuszba, ha ez nem lenne elég, orosz rockzene megy a háttérben maximum hangerőn. Minden emberük „nagyon kemény”, leüthetetlenek, lelőhetetlenek, mintha nem is emberek lennének. Amikor látjuk őket egymással beszélgetni, a beszélgetés oroszul zajlik, és a sebhelyeiket méregetik össze a kocsiban. Összességében tehát elmondható, hogy a film elég gazdag az orosz sztereotípiákban, viszont alapvetően nem veszi komolyan magát, így a sztereotípiák is inkább komikusba hajlanak, mintsem hogy komolyan vegyük őket.

Red (2010)

A 2010-es akcióvígjátékot Robert Schwentke rendezte. A film főszereplője egy nyugdíjba vonult CIA ügynök, Frank Moses (Bruce Willis), akit egy politikai konspiráció eredményeként maga a CIA kezd el üldözni. Frank régi hidegháborús kapcsolatait használva, az orosz nagykövetségen dolgozó ex-KGB-s Ivan Simanovtól (Brian Cox) kér segítséget. Ivan karikatúrája a legtöbb létező orosz sztereotípiának. Mikor találkoznak, rögtön előkapja a vodkát, késsel kinyitja az üveget, és szép orosz akcentussal beszélget Frankkel. Ivan mindvégig pozitív, humoros karakter a filmben, segíti az amerikai és angol ex-ügynököket, el is jutunk a vidéki házába, ami a he-

gyekben található, a falon vaddisznó- és medvebundákkal, és ezek mellé előkerül a szamovár is, hogy teljes legyen a kép. Ha mindez nem lenne elég, elesett társukra vodkával koccintanak, valószínűleg ő, mint orosz nem is ismer másfajta alkoholt. A film végjátékkor pedig, hogy föltegyék az i-re pontot, Ivan egy régi GAZ-M14 „csajkával” jelenik meg, abszurd is lett volna, ha nem egy szovjet gyártmányú autót vezetne egy ex-KGB-tügnök. Ivan Simonov tehát a „jó öreg” hidegháborús orosz megtestesítője. 2010-ben viszont már abszolút szerethető és pozitív karakterként jelenik meg, aki a „régis szép idők” emlékére segíti volt CIA-s és MI6-es ellenségeit. Mivel a film műfaját tekintve akcióvígjáték, Ivan egy komolyan nem vehető karikatúra, a 80-as–90-es évek orosz sztereotípiáját figurázza ki.

Vasember 2 (2010)

John Favreau 2010-es képregény-adaptációjában Ivan Vanko (Mickey Rourke) reprezentálja az oroszokat. Ivan a film fő antagonistája, egy orosz mérnök, akinek az apja készítette el a szovjet csodafelszerelést, amelyet később fia is magára ölt. A képregényekben a felszerelést „Vörös Dinamónak” hívták, ezt azonban a filmben megváltoztatták „Whiplash”-re, mivel talán túlzás lett volna még 2010-ben is a szovjet főgonosz. Mindezek ellenére Ivan megjelenése magáért beszél: magas, szőke, erős testfelépítésű, és hogy még „oroszosabb” legyen, fémfogái és tetoválásai vannak. Tudós ide vagy oda, az angolt nagyon töri, lassan beszél, és természetesen odáig van a vodkájáért. Az eredeti képregények többnyire a hidegháború idején íródtak, így ezek adaptációját érdekesen oldották meg: a szovjetekre utaló témákat próbálták a filmből

kiszedni, viszont az orosz sztereotípiák ugyanúgy megmaradtak.

Összességében szerintem elmondható, hogy a filmek orosz sztereotípiái részben változnak az idők során, megjelennek új sztereotípiák a régiéik mellett, talán a legfontosabb változás, az oroszok árnyaltabb ábrázolása: már nem egyértelműen főgonoszok, viszont még mindig nem tudják levetkőzni a múltat. A vodka pedig, úgy néz ki, örök.”

Nun Barbara:

„Mi jut eszembe az oroszokról? Mozaikdarabok a gyermekkoromból, a családi történetek, a moszkvai utazásaim már halvány emlékei, a kérdésesen objektív szűrt orosz és az összefonódó orosz–magyar történelem epizódjai és persze azok a mendemondák és sztereotípiák, amelyek a környezetemben róluk keringenek.

Máig nem alakult ki bennem egy egységes kép, a különféle benyomásaim sokszor túlságosan ellentmondásosak és összetettek, csakúgy mint a kapcsolatom mindenvel, ami orosz. Egyszerre érzem magam idegennek, ami nem meglepő, hiszen magyarként nőttem fel, magyar gyerekek között, és egyszerre tartom magam félig orosznak, némiképp indokolatlanul, de töretlenül. Ez alapvetően meghatározza a gondolataimat és véleményemet az orosz emberekről, társadalomról, kultúráról. Valamiféle elemi kíváncsisággal és szeretettel fordulok feléjük, még a legnegatívabb dolgok is az oroszokkal kapcsolatban (itt például ügyetlenül eltussolt történelmi eseményekre gondolok) ellenállhatatlanul vonzanak, és érteni akarom, miért így történtek. Ha csak meghallom az orosz nyelvet,

eláraszt a jóindulat és igen, valamilyen családi szeretet. Gyermekkori éveim alatt pedig végig elkísért a zord időjárással dacoló, hatalmas subába burkolózó, trojkán suhanó vad, de óriási szívű orosz ember képe.

Édesanyám, a meglepetésszerűen felbukkanó rokonok és a család orosz barátai (mindannyian nők!) benyomásaim talán legfőbb és vitathatatlanul legközvetlenebb forrásai az oroszokról folyamatosan formálódó képemnek: kedélyesek, egyesek olykor már-már tolakodóan vendégszeretőek, imádnak apró sütemények falatozása közben megállás nélkül beszélgetni. Minden apróbb problémát és gondolatot szokatlanul hosszasan kell megvitatniuk, újra és újra. Kislány koromban is gyakran kígyózott a nappali padlóján keresztül a telefonzsinór és szűrődtek ki a zárt ajtó mögül a hosszas tanácskozások sustorgásai és a végtelenített elköszönések 'Nu ladno... ladno... horoso, poka'-i. Az előbb felsoroltak teljesen ellentmondanak az egyébként közszájon forgó és emiatt az évek alatt lassan belém is ivódott sztereotípiáknak, miszerint az oroszok ridegek, merevek és lekezelően bánnak másokkal.

A szolgálalkúséggel való megint csak sztereotipikus támadást pedig hevesen elutasítom. Nagypám a Szovjetunió széthullását követően helyi képviselő és a Moszkvai Tanács tagja lett. Hitt a változásokban és a demokráciában. Mikor az újraszerveződő politikai elit, hatalom erős szakos eszközökkel elmozdította a parlamenti és helyi képviselőket, összeroppant. Még évekig rettegett attól, hogy esetleg bebörtönzik. Az eset előtt én még nem ismerem, csak utána találkoztam vele. Kesorú volt és szomorú. Történelmi távlatból persze lehet azt mondani, hogy ő is beletörődött az ismét kiépülő erősen autokra-

tikus rendszerbe. De közelebről nézve fény derül a turpisságokra. Számomra különösen érdekes, hogy a családtagjaim ezt az időszakot demokratikusnak tartják, míg különféle források több helyen anarchikusként emlegetik.

Ha az oroszokra gondolok, a több órás dugóban rekedt mérgelődő moszkvaiakat látom, a dácsán kígyókkal hadakozó tenyeres-talpas családanyákat, a jókedvűen vodkát hörpintő urakat, Csajkovszkij borzongató zenéire hajladozó prímabalerinákat, a különösen kallódó irodalmi hősoket, a 'sajátos orosz út' számomra még megfejtendő árnyalatait, a káprázatos nagyvárosok és a szibériai puszta feszülő ellentétét. Oroszország valamiért egzotikus és mégis közeli. Más.

Történelemről és politikáról hallok, életképeket látok, hangulatokat érzek, és személyiségzilánkokat ismerek meg. Mindez persze így szétpergetve kevés, egyelőre ahhoz is, hogy egy elfogadható egységbe forrjanak össze. A sztereotípiákkal segített összecsirizeléssel pedig, úgy érzem, túl sokat vesztenék. Azért vagyok szlavista, hogy tanuljak magamról, a családomról, az oroszokról, és mikor elvégzem az egyetemet, magaménak tudhassam az áhított, kikristályosodott képet.”

Dancsecs Beáta:

„1944 őszén váltotta egymást a két hadsereg a rábavidéki kis faluban, Apátistvánfalván, ahol a dédszüleim éltek. Voltak házak, ahol egyik este még német katonáknak adtak otthont, másnap pedig már orosz katonákat szállásoltak el. A magyar–szlovén–osztrák hármashatár közeli kis falvakat vend és sváb nemzetiségű emberek lakták. Az

elszigetelt terület lakóinak földjei magánkézben voltak. Nagyrészt önellátó gazdaságok voltak ezek, a mégis hiányzó árut az első világháború alatt Szlovéniából és Ausztriából szereztek be. Az egyszerű ember nem érzékelt sokat a háborúból, sem az azt követő események mértéjéről nem tudott volna sokat elmondani. Azt viszont tudta, hogy a katonák sokan és fegyverrel érkeznek, és ételt, szállást kell biztosítaniuk a számukra.

Amikor a német katonák elhagyták a vidéket, a dédanyám összecsapta a két kezét és hálát adott az égnek, hogy végre elmentek. Annyi éhes emberre főzni nem kis munka. Megettek mindent, a családnak is kevesebb jutott, így hát nem marasztalták a távozókat. Estére már ott voltak az oroszok. Tudták, hogy meg fognak érkezni, és jött is egy kisebb zászlóalj. Elsőként egy tiszt ért oda, aki az akkor 6 éves nagymamám fel is kapta a nyeregbe és ellovagolt vele egy keveset, majd pár perc elteltével vissza is hozta. A család persze nagyon megijedt, nem értették, hova viszi az orosz a kislányt, de kiderült, hogy csak játszani akart a gyerekekkel, aki fel akart ülni a nyeregbe. A dédszüleim közel a patakhoz, a postaút melletti első házban laktak. Itt táboroztak le a tisztek, itt tárolták a fegyvereket és a faluból összehordott ételmezt és bort. A katonáknak európai kinézetük volt, nem rendelkeztek keleties vonásokkal, ahogy azt korábban gondolták a helyiek. Dédanyám sváb származású volt, ő a németekkel értett szót, dédapám pedig vend anyanyelvével tudott az oroszokkal beszélni, bár furcsának találta az orosz kiejtést. Azon a vidéken nem bántották a helyieket, a tisztek ezt parancsba is adták. Egyedül a dédpapa óráját vitték magukkal, amit Ausztriából hozott a nagybácsi. Déd-

apám ezt mindig nagyon bánta és sokszor emlegette is. Reggel az asszonyok főztek, 30-40 tojásból készítettek reggelit, a katonák rengeteg tejet ittak hozzá. Cserébe csokoládét, konzervélelmiszert, kávékat adtak a gyerekeknek, asszonyoknak. A tisztok a szobában aludtak, míg a háziak a konyhában és a kamrákban. Esténként kártyáztak, sakkoztak a háziakkal, ha zene volt, táncoltak és énekeltek is. Az egyik tiszt sokat mesélt a családjáról. Elmesélte, hogy otthon szép felesége és kislánya van, a téglából készült istállókra nézve pedig így szólt: Magyarországon még az állatoknak is kastélyt építenek. A gyerekekkel mindig kedvesek voltak. Elsőként kaptak az ételből, amit a sereg szakácsa készített. Finomakat ettek, egybesütötték a disznó- és marhahúst, amiből a háziakat is megkínálták. A katonák három hónapot töltöttek a vidéken. Egy hadosztályt kellett megvárniuk és úgy mentek tovább Ausztrián keresztül Berlin felé. Őket egy másik orosz csapat követte, nem katonák voltak, de oroszul beszéltek és kevésbé voltak barátságosak. Rabló banda volt ez, nők és gyerekek is érkeztek velük. Három napot töltöttek a faluban. Bár nem bántottak senkit, elvittek mindent, ami mozgatható volt, épp csak az a ruhájuk maradt a háziaknak, ami rajtuk volt. Foglyokat is ejtettek és visszafordultak az ország belseje felé. A nagybácsit magukkal vitték, de később sikerült megszöknie. Ahogy mesélték, hanyatt feküdt a tó partján, ahol első este letáboroztak, nézte a naplementét és arra gondolt, hogy ő innen meg fog szökni. Ez az éjszaka folyamán sikerült is, mert a katonák valamin összevitattakoztak, így a foglyokról elterelődött a figyelem. Szaladt, ameddig csak tudott, aztán a Farkasfai erdőben elbújt egy nagy gödör-

ben és elő se jött onnan három napig. Ezután sikerült hazatérnie.

Természetesen hallottak történeteket arról, hogy más magyarlakta helyeken mit tettek az oroszok, milyen borzalmakat kellett átélniük az ott élő embereknek, de az ő vidékiükön megkímélték a népet. Hogy miért? Arra az öregek sem tudtak válaszolni.”

AMERIKAIÁK

Oroszország mindig a szélsőségek országa volt, amely nemcsak lenyűgöző vívmányairól volt ismert, hanem a valóság ijesztő tényeiről is. Ki tudja, hogy az orosz embernek miért annyira sajátja a végletes pesszimizmus és fatalizmus?.. Lehetséges, hogy ennek oka a néptelen és végtelen orosz tájakban és a zord éghajlatban rejlik, vagy abban, hogy Oroszország kivételes történelmen ment keresztül... Egyes sírokon tucatnyi, másokon csak pár szál virág volt, némelyiken csak egy, de olyan is akadt, amelyen egy sem. Sztálin sírját szó szerint elborították a virágok. (Alex Davy)

Az oroszok és az amerikaiak között számos kulturális különbség létezik, az egyik már oroszországi tartózkodásom első napjaiban megmutakozott. Konkrétan arra gondolok, hogy az orosz társadalomban mind a mai napig jelen van és óriási szerepet játszik a kollektívizmus eszméje. A közösségi érzés és a szellemi egység tudata megkülönbözteti az oroszokat az amerikaiaktól, akiknek a körében inkább az individualizmus és a versengés szel-

leme terjedt el. A kollektív létezési formák iránti hajlam manapság éppúgy áthatja az oroszok mindennapjait, mint a kommunizmus éveiben. Nagyon elterjedt a fizikai kontaktus ismeretlen emberekkel, a lökdösődés, tolokodás nyilvános helyeken nem vált ki visszatetszést. A férfiak férfiaknak is adnak puszit, a nők kézen fogva járnak és minden feszengés nélkül a szemedbe mondják, hogy az öltözéked nem illik az alkalomhoz vagy nem felel meg az időjárásnak.

A kollektivisták társadalomra általában igaz az, hogy ami az egyik tagjával történik, az mindenkit érint. Amerikában, ahol az élet minden területén az individualizmus dominál, minden másképpen van.

Még egy sajátosság, ami megkülönbözteti az oroszokat: a pesszimizmusuk. Az amerikaiak bíznak abban, hogy minden jól alakul, és nagyon elkeserednek, ha valami nem a terveik szerint történik. Az oroszok ellenben mindig negatívan vannak hangolva, és nekem úgy tűnik, hogy már hozzászoktak ahhoz, hogy állandóan valamiféle határmezsgyén éljenek. Pesszimizmusuk ellenére feltűnően szívósak, nyugodtak és hihetetlenül nagy a lelkierejük. (Andrew)

Ez a leghevesebb, legkreatívabb, legkíváncsibb, legempathikusabb és legjobban öltözött emberek országa a világon. Minél hosszabb ideje élek itt, annál nyilvánvalóbbá válik a számomra, hogy ebben az országban teljesen mást kap az ember, mint amit lát. Időnként már-már úgy tűnik, hogy nincs borzasztóbb egy metrózásnál, nincs agresszívabb ember az orosz néniknél, az ég pedig sehol a világon nem ilyen nyomasztó és sűrű, de aztán hirtelen

történik valami, amitől mosolyogsz, és hálás vagy a lehetőségért, hogy ebben a furcsa, ugyanakkor csodás és hihetetlenül életteli környezetben élhetsz.

Kétségtelen, hogy Szentpétervárról nem lehet úgy teljes képet rajzolni, hogy ne íránk a metróról. Jaj, a metróról! A pétervári metró olyasmi, mint a szodomazochisták Disneylandje. Soha életemben nem láttam még ilyen kegyetlen tömegközlekedést. (Dave)

A tipikus orosz mentalitás ázsiai mentalitás európai beütéssel vagy európai ázsiai beütéssel. Azért mondom, hogy „beütéssel”, mert mindkét esetben érezhető némi összeférhetetlenség. Ezt a legszembetűnőbbben akkor érzetem, amikor a lakhelyemül szolgáló lakás tulajdonosával beszélgettem. Néha úgy beszélt, mint egy valódi, széles látókörű európai, aki osztja a demokratikus értékeket és lojálisan viszonyul hozzájuk. Időnként viszont képes volt átváltozni egy olyan emberré, aki állítása szerint soha nem bízna meg egy zsidóban vagy egy kínaiiban. Azaz úgy viselkedett, mint egy tradicionalista xenofób, és olyan tulajdonságokat mutatott fel, amelyek rendszerint ázsiai országok lakóinak sajátjai. Ez a kettősség az egész országra jellemző.

Az oroszok többségére ambivalencia jellemző a kormányukhoz fűződő viszonyukban is: egyrészt erős kormányt akarnak látni, amely a népnek bizonyos garanciákat és jótéteményeket biztosít, másrészt meg sem próbálják az államot arra bírni, hogy teljesítse a kötelezettségeit. Mi a megoldás? Amíg nem épül fel valódi civil társadalom, és az orosz kormányban nem lesznek változások, addig az orosz nép életében sem következik be javulás. Azaz az

embereknek feltétlenül részt kell vállalniuk az állami ügyekben és cselekedniük kell azért, hogy az emberi jogok terén változások menjenek végbe. Az embereknek le kell küzdeniük ezt a kettősséget: a vágyat, hogy úgy éljenek jobban, hogy nem hajlandók ezért semmit se tenni. (Evan)

Nem állítom, hogy Amerikában jobb lenne, csak könnyebb. Az a benyomásom, hogy Oroszországban az emberek állandóan rosszkedvűek, és ez főleg az élelmiszerbolti eladókra igaz, akik a rosszkedvüket a lehető legnagyobb számú vásárlóval meg akarják osztani.

Amerikában még soha nem akart rendőr rábeszélni arra, hogy adjak kenőpénzt. Sőt, ha egy amerikai rendőrrel megpróbáltam volna bármi ilyesmit, megvesztegetésért is megbüntettek volna. Az orosz rendőrök nemcsak hogy követelik a kenőpénzt vagy lopnak, de ami a legundorítóbb, gyakran egyszerűen nem csinálnak semmit, ha bűncselekmény történik.

Ahogy az oroszok is vagy lelkesen imádnak, vagy ádázul gyűlölnek valamit, én is így szeretem és gyűlölöm az orosz élet különböző aspektusait. De el kell ismernem, hogy jobban szeretem ezt az országot, mint gyűlölöm. A város maga és az utcán sétáló emberek szomorúnak és komornak tűnnek, de ha valakihez odafordulunk az utcán, akkor felfedezhetjük a mosolygó embert, aki örömmel kész segíteni... (Forest)

Az oroszokat nehéz kihozni a sodrukából, találékonyak, és nem kerülgetik a forró kását, ha valami nincs ínyükre. Egy amerikait, aki hozzá van szokva ahhoz, hogy a leg-

ádázabb ellenségeivel is maximálisan udvarias legyen, sokkolhatja az oroszok hajlama a kendőzetlen őszinteségre.

Szeretném kifejezni lelkesedésemet az orosz nők iránt, akik szerintem etalonok a kifinomultság, stílus, nyugalom, türelem terén és egyúttal hihetetlenül erős lábizmaik vannak.

Magas sarkú cipők. Nem tudom, hogy ez genetikailag veleszületett vagy edzés eredménye, de meg vagyok győződve arról, hogy ha az olimpián a versenyeket magas sarkú cipőben rendeznék, akkor az oroszok elsőprő győzelmet aratnának, olyan könnyedséggel hordják őket, ami csak a keletnémet úszónők úszására jellemző. (Justin)

Az orosz nők a vezető designerek két lábon járó reklámjai. A külsejükön minden makulátlannak tűnik: a frizurájuk rendezett, az arcukon vastag réteg smink, nem csoda, hogy őket tartják a legszebbeknek a világon.

A gyönyörű külső és a divat állandó követése egy nagyobb terv részét képezik, mégpedig hogy férjhez menjenek és pénzügyi stabilitást biztosítsanak maguknak. Ne gondoljuk természetesen azt, hogy az orosz lányok csupán erre törekednének. Ám akkor mivel lehet megmagyarázni, hogy a vonzerejük egy bizonyos ponton a csúcsára ér? Megfigyelésem szerint ezek a lányok csak addig a pillanatig őrzik az alakjukat és a szépségüket, amíg férjhez nem mennek, akkor lezárul a keresgélés és végre le lehet eresztetni. (Kali Beth)

Vendégségben azonnal megetetnek, töltenek egy csésze kávé és egy kupica vodkát, a sáros csizmád helyett

kényelmes papucsot adnak, sőt, erkölcsi támogatást is nyújtanak, ha szükséges. De ez csak akkor történik meg, ha átléptük a határt az utca és a konyha között, mivel ne számítsunk semmiféle barátságosságra, ha soha nem ettünk egy asztalnál, nem ittunk teát az ő cukrukkal és citromukkal, vagy nem utaztunk egy kupéban a vonaton. A metrón, a buszon és a pénztárok előtti sorban észrevehetjük, hogy az oroszoknak a személyes tér a maga fizikai megnyilvánulásában nem olyan fontos, mint az amerikaiaknak, ellenben az a benyomásom, mintha őket „a személyes tér valamilyen lelki buborékja” venné körül. (Katelyn)

Szinte az összes, Oroszországot megjárt ismerősöm ugyanazt a tanácsot adta: Oroszországban ne hagyatkozzak a nyugati logikára. Miután újra és újra meghallgattam ezt a tanácsot, már automatikusan bólintottam és mondtam, hogy persze, minden értek. De mennyire nem volt igazam, amikor olyan könnyelműen viszonyultam ehhez a bölcs és életszerű tanácshoz! Bár végeredményben nem felelt meg száz százalékosan a valóságnak. (Keith)

Itt nem ritka látvány, hogy reggel fél kilenc táján egy vékonyka nő fagyit eszik, a barátnők itt gyakran járnak kézen fogva, gyakran látni az utcán alkoholizáló férfiakat, és itt mindenki, még a gyerekek is dohányoznak! Állandóan szennyezett levegőt kell szívnom, folyamatosan szemetbűzt és cigarettafüstöt érzek. ... Tapasztalt utazó vagyok, négy kontinensen, tizennyolc országban jártam, ezért van tapasztalatom arról, hogy milyen egy idegen

országban élni tizenkét hónapig, távol az otthonomtól és a családomtól. A mostaninál még idegenebb nyelvi környezetben is éltem, korábban mégse tapasztaltam meg a kulturális sokkot. De most folyamatosan azon kapom magam, hogy időnként különösebb ok nélkül mindent kritikával illetek, ami nem elégít ki Oroszországban. Eleinte állandóan felháborodtam: Képtelenek betartani a személyes tér határait! Durvák és direktsek! Nem tudják kívárni a sorukat! Ez egyszerűen egy fejletlen ország! Itt még teljes értékű postaszolgáltatás sincsen! Miért kell az egyetlen és a közkönyvtárban fizetni az internetért? Nem akarok senkit se megsérteni, de nálunk, az USA-ban minden sokkal jobban meg van szervezve.

A pétervári élet továbbra is negatívan hat a lelkivilágomra, és egyre gyakrabban gondolok bosszúra és erőszakra. Amikor egyesek a járókelők életét kockáztatva kíméletlenül száguldanak, a legszívesebben kiszúrnám a kereküket. Amikor az utcán a lábam elé dobják a csikket, legszívesebben behúznék nekik egyet. Amikor a barátainak a szülei csomagot küldenek, és valaki kilopja belőle az édességet, akkor azt kívánom, hogy a szülei mérgezett édességet küldjenek, hogy valami szörnyű betegség támadja meg azt, aki ellopja őket.

Korábban soha nem merültek fel bennem ilyen perverz gondolatok, hogy másoknak kárt akarnék okozni. Mi ütött belém? Nem véletlenül vélte úgy Puskin, Gogol és Dosztojevszkij, hogy itt van valami, ami elősegíti a polgárok rossz hangulatát és hat a cselekedeteikre. De mi ez a valami? (Liza)

Az orosz nép túlélte a Nagy Honvédő Háborút, az októberi forradalmat, a polgárháborút, a sztálini elnyomást, a fasiszták gáztetteit, számtalan fennakadást az élelmiszerellátásban, Csernobilt, a Szovjetunió széthullását, nem csoda, hogy itt ritkán látni az utcán mosolygó embert. Szerintem Oroszországgal kapcsolatban már az is lelkesítő, hogy nem adta fel azokban a nehéz években.

Az én Oroszországom, vagyis az az Oroszország, amelyet a mindennapi élet prizmáján keresztül láttam, a meglepetések és a véletlenek országa, amely meghökkent, megrémít, meglep és gazdagít engem. Egy egyszerű sétaból a Nyevszkijen vagy egy metrózásból olyan kaland kerekedhet, amely felér egy Stanley Kubrick-remekmű megtekintésével. Reggel fél kilenckor is lehet látni hullarészeg, dülöngélő férfiakat, és naponta többször is lehet a tanúja annak az ember, hogy egy autó őrült sebességgel száguld az ellentétes sávban, hogy kikerülje a dugót. (Matthew)

Az embert eleinte sokkhatásként érheti a hétköznapi komfort hiánya. A WC-papír itt szürke és pontosan olyan, mintha vászonzsákot használna az ember, olyan durva és rossz a nedvszívó képessége. A lakásunkban egyszer elfogyott, mire összegyűrt füzetlapokat kellett bevetnünk, ezután a szürke papír istenáldásnak tűnt. A papír minőségével kapcsolatos kellemetlen tapasztalataim csak fokozódtak, amikor Moszkvába utaztam, hogy letegyem a vizsgámat. A Leningrádi pályaudvaron ingyenes guggolós vécék, azaz földbe vájt lyukak voltak, az utcán pedig néhány gusztustalan kinézetű mobilvécé állt. Az előbbi választottam. ... Mégis mi teszi Oroszországot olyan

vonzóvá? Leszámítva az orosz bürokrácia miatti elégedetlenségemet, a szolgáltatásokkal kapcsolatos problémáimat és a kényelmetlenségeket, Oroszország engem továbbra is vonz. Arról álmodom, hogy megtanítom a férjemet is oroszul és egyszer elhozom a gyerekeimet is Pétervárra. Úgy iszom magamba az orosz történelmet és az irodalmat, mint a sivatag földje a záporosót. Szomorúvá tesz, hogy csak négy hónapot töltök itt és komolyan nézegetem a lehetőségeket, hogy visszatérjek ide tanulni vagy dolgozni.

Azt hiszem, hogy engem Oroszországban az emberek vonzanak. (Meredith)

JEGYZETEK

- 1 Magyar elemzése: Krausz T.: Tézisek a russzofóbia történelmi funkciójáról. In: Lenintől Putyinig, Bp., 2003; Görög T.: Russzofóbia: mítosz és valóság. In: Valóság, 1991/6. Túl azon, hogy érdekes, mai tanulságokat is tartalmaz: J. E. Cain: Bram Stoker and Russophoby. Evidence of the British Fear of Russia in Dracula and The Lady of the Shroud, McFarhand, 2006. Klasszikus feldolgozások: J. H. Gleason: The Genesis of Russophobia in Great Britain. A Study of the Interaction of Policy and Opinion, Cambridge, 1950; R. T. McNally: Origins of Russophoby in France. 1812-1830. In: American Slavic and East European Review, vol. 17, No 2, April, 1958.
- 2 Russzofobija zapadnih SzMI, 2008. március 1. In: <http://www.inosmi.ru/>; Rejting ruszofobii. In: www.e-generator.ru, 2007. február 2.
- 3 Safarevics: Russzofobija [http:// libereya.ru/biblus/ ruszofobia.htm](http://libereya.ru/biblus/ruszofobia.htm)
- 4 Ld. részletesen: Hunyady Gy.: Sztereotípiák a változó közgondolkodásban, Bp., 1996. 113–124.
- 5 Marquis de Custine: Oroszországi levelek. Oroszország 1839-ben, Bp., 2004. 9–10.
- 6 I. m., 11.
- 7 Ezekben a cikkekben, pamfletekben számos olyan esemény jelenik meg, amely az orosz katonák kegyetlen-

kedéseit, primitívségét mutatja. Ezek alapján az orosz katonák már ekkor is gyűjtenek karórákat. Ezzel szemben a későbbi Bourbon-párti vélemények többek között arról számolnak be, hogy a tömeg hogyan üdvözölte a Párizsba érkező I. Sándor cárt. A kevésbé propagandisztikus véleményekből, például Chateaubriand beszámolójából, az tűnik ki, hogy a helyi lakosság és az orosz megszálló katonák között a körülményeket figyelembe véve, jelentősebb konfliktusokra nem került sor. Azonban a francia területen állomásozó 150 ezer katona már önmagában elég volt, hogy gerjessze az európai és francia félelmeket. McNally, Raymond T.: *The origins of Russophobia in France: 1812–1830.* 173–189. In: *The American Slavic and East European Review.* Vol. 17., No. 2. 1958. 175–178. A továbbiakban: McNally

8 McNally, 174.

9 Nagy Péter testamentumának szövegét angol fordításban közli: Lehovich, Dimitry: *The testament of Peter the Great* 111–125. In: *The American Slavic and East European review.* Vol. VIII., No. 2., 1948. A továbbiakban: *The will.*

10 Többek között III. Napóleon Franciaországában is nagy népszerűségnek örvendett Nagy Péter végrendelete. A testamentumot a XX. században, mások mellett Adolf Hitler használta fel, hogy igazolja a náci Németország Szovjetunió elleni agresszióját, általa preventívnek tekintett háborúját. A szövegre még Truman amerikai elnök is mint hiteles forrásra tekintett a hidegháború előestéjén, ahogy az egyik leveléből kiderül. Nagy Péter végrendeletének utóéletére vonat-

- kozólag; Resis, Albert: Russophobia and the „Testament” of Peter the Great, 1812–1980. 681–693. In: Slavic Review, vol. 44. No. 4. 1985.
- 11 „[P]eace is subservient to war, and war to peace, interest of aggrandizement and increasing prosperity of Russia” The will, 111.
- 12 Suhajda Szabolcs: A cári intervenció az 1830–31-es lengyel felkelésben és az intervenció magyarországi vonatkozásai, szakdolgozat, ELTE Ruszisztikai Mesterszak, 2013. 11–12.
- 13 K. Marx: Leleplezések a 18. századi titkos diplomácia történetéről. Idézi Szvák Gy.: Moszkóvia és a Nyugat, Bp., 1988. 207.
- 14 Rónay Jácint: Jellemisme, vagy az angol, francia, magyar, német, olasz, orosz, spanyol nemzet, nő, férfiú és életkorok jellemzése lélektani szempontból (1847). In: Nemzetkarakterológiák, szerk. Hunyady Gy., Bp., 2001, 167–168.
- 15 Ld. részletesen: Az Európában található népek és tulajdonságaik rövid leírása. In: <http://www.hik.hu/tankonyvtar>. Orosz „megfelelőjét” ld.: Opisz kacsesztv znatnyejsih jevrolejszkih narodov. In: Piszmovnyik N. Kurganova (1769).
- 16 A téma klasszikusai: V. O. Kljucsevszkij: Szkazanyija inosztrancev o Moszkovszkom Goszudarsztve, Moszkva, 1916; Sz. F. Platonov: Moszkva i Zapad, é. n.
- 17 Magyarul ld. Radnóti K.: Európa Moszkóvia-képe a XV–XVI. században, Bp., 2002, Szvák Gy.: Moszkóvia és a Nyugat, Bp., 1988.

- 18 Marshall T. P.: „A People Born to Slavery”. *Russia in Early Modern European Ethnography, 1476–1748*, Ithaca–London, 2000.
- 19 G. Fletcher: Az Orosz Államról, avagy az orosz cár kormányzási módja (akit általában Moszkvai Cárnak neveznek), ezen ország lakóinak szokásairól és erkölcsiéről való leírással. In: *Világtörténet*, 1984/3, 116.
- 20 S. Herberstein: *Zapiski o Moszkovii*, Moszkva, 1988, 112.
- 21 G. Fletcher: i. m., 113.
- 22 Adam Olearius viszontagságos útja az orosz földön át Perzsiába (ford. Balassa Klára), Bp., 1969, 99.
- 23 C. Margeret: *Estat de L’Empire de Russie, et Grande Duché de Moscovie*, Paris, 1821, 164.
- 24 Novoje izvesztyije o Rosszii vremenji Ivana Groznovo. „Szkazanyije” Alberta Slihtinga, Leningrád, 1934, 19.
- 25 A. Olearius: i. m., 92.
- 26 Idézi: Bocskarev: *Moszkovszkoje goszudarsztvo XV–XVII vv. po szkazanyijam szovremennyikov-inoztrancev*, Szentpétervár, 1914, 113.
- 27 R. Barberini: *Putyesesztvije v Moszkoviju v 1565 godu*. In: *Szkazanyija inoztrancev o Rosszii XVI i XVII vekah*, Szentpétervár, 1843, 19.
- 28 Albert Kampenszkij: *O Moszkovii*. In: *Rosszija v pervoj polovinye XVI v.: vzgljad iz Jevropi*, Moszkva, 1997, 106.
- 29 A premodern „nemzeti” tudatról ld. részletesen: Szvák Gy.: «Doszovremennaja nacija» v vengerszkoi izstoriografii. In: *Dve imperii – mnogo nacionalnosztijej*, szerk. Szvák Gy., Bp., 2007. 7–28.

- 30 Erre tett kísérletet a Ruszisztikai Központ, amikor 2009. december 15-én megrendezte az *Obraz Rosszii sz Central'no-jevropeszkim akcentom* című nemzetközi szimpóziumát, amelynek anyaga hasonló címmel 2010-ben jelent meg a *Russica Pannonicana* kiadásában, Szvák Gy. és Kiss I. szerkesztésével.
- 31 V. O. Kljucsevszkij: *Szkazanyija inosztrancev o Moszkovszkom goszudarsztve*, Moszkva, 1916.
- 32 M. A. Alpatov: *Russzkaja isztoricsesz-kaja miszl i Zapadnaja Jevropa XVII–XVIII vv.*, Moszkva, 1973, uő: *Russzkaja isztoricsesz-kaja miszl i Zapadnaja Jevropa. XVII–pervaja csetverty XVIII veka*, 1976.
- 33 Az 1700 előtt Oroszországban járt külföldi utazók életrajzára, műveire, azok kiadására 1.: F. Adelung: *Krityiko-lityeraturnoje obozrenyije putyesesztvennyikov po Rosszii do 1700 goda i ih szocsinyenyij*, 1–2., Moszkva, 1864.
- 34 A háború lényege tömören összefoglalva: IV. Iván válós sérelmek alapján megtámadta a livóniai városokat, melyek válaszul erre lengyel–litván protektorátus alá „menekültek”, így Moszkóvia egyszerre Litvániával, Lengyelországgal és Livóniával viselt huszonöt évig tartó háborút.
- 35 Radnóti: i.m., 25.
- 36 Kecskeméti G.: *Az orosz- és Oroszország-kép változása Magyarországon a 19. század során*. In: *KÚT X–XII. évf. (2011–2013 összevont szám)*, 54–68.
- 37 *Anglijszkije putyesesztvennyiki v Moszkovszkom goszudarsztve v XVI veke*, Leningrád, 1937. 55.
- 38 *Putyesesztvije v Moszkoviju barona Avgusztina Mejerberga v 1661 g.* In: *Cstyenyija OADR*, 1873/3, 122.

- 39 G. Fletcher: *Az Orosz államról...*, i. m., 98.
- 40 S. Herberstein: *Rerum Moscoviticarum Commentarii*, Antwerpiae, 1557. 68.
- 41 A. Mayerberg: i.m., 85–86.
- 42 C. Margeret: *Estat de L’Empire de Russie, et Grande dusche de Moscovie*, Paris, 1821, 53, 10–11.; C. Margeret: i.m., 65.; J. Reutenfels: *Szkazanyija Szvetlejsemu Gercogu Toszkanszkomu Kozme Tretyjemu o Moszkovii*, Moszkva, 1905. 29.
- 43 Adam Olearius *viszontagságos útja az orosz földön át Perzsiába*, ford.: Balassa Klára, Bp., 1969. 68.
- 44 C. Margeret: i. m., 105–106.
- 45 Vö.: V. O. Kljucsevszkij: i.m., 175.
- 46 I. m., 197.
- 47 I. m., 199.
- 48 *Szkazanyija szovremennyikov o Gyimitrii Szamozvance*, 47; A. Olearius: i.m., 84.
- 49 A. Olearius: i. m., 84.
- 50 Antonii Possevini *Moscovia, et alia opera*, Köln, 1595. 13–14.
- 51 *Anglijszkije putyesesztvennyiki...*, i. m., 75.
- 52 C. Margeret: i. m., 60.
- 53 G. Fletcher: i. m., 116.
- 54 Uo.
- 55 *Nacsalo i vozvisenyije Moszkovii, szocsinyenyije Danyiila Princa iz Buhova*. In: CSOIDR, 1876, Kny. 3, otd. 4.
- 56 *L. részletesebben: Ju. Tolsztoj: Anglija i jejo vidi na Rossziju v XVI veke*. In: *Vesztnyik Jevropi*, 1875.
- 57 C. Margeret: i. m., 41.
- 58 *Idézi: V.N. Bocskarev: Moszkovszkoje goszudarsztvo*

- XV–XVII vv. po szkazanyijam szovremennyikov-
inosztrancev, Szentpétervár, 1914. 36.
- 59 G. Staden: O Moszkve Ivana Groznovo. Zapiszki
nyemca opricsnyika, Leningrád, 1925. 72.
- 60 Vö.: Joannis Basilidis Magni Moscoviae ducis vita
Paullo Oderbornio tribus libris conscripta, Witeber-
gae, 1585.
- 61 Vö.: Alexandri Guagnini Veronensis Omnium regio-
num Moscoviaen Monarchae subjectarum Tartaro-
rumque campestrium etc. suficiens et vera descripto.
In: Rerum Moscoviticarum auctores varii.
- 62 S. Herberstein: Rerum..., i. m., 131.
- 63 J. Reutenfels: i. m., 100.
- 64 I. m., 101.
- 65 A. Possevino: i. m., 3.
- 66 I. m., 16.
- 67 Novoje izvesztyije o Rosszii vremenyi Ivana Grozno-
vo. „Szkazanyije” Alberta Slihtinga, Leningrád, 1934.
43.
- 68 I. m., 19.
- 69 G. Fletcher: i. m., 104.
- 70 I. m., 108.
- 71 I. m., 98–99.
- 72 I. m., 103. Vö.: Zapiszki o Moszkovii XVI veka szera
Dzseroma Gorszeja, Szentpétervár, 1909. 34.
- 73 G. Fletcher: i. m., 108.
- 74 I. m., 99.
- 75 Uo.
- 76 I. m., 102.
- 77 A. Mayerberg: i. m., 166–167.
- 78 A. Possevino: i. m., 19.

- 79 Szkazanyija inosztrannih piszatyelej o Rosszii, t. II., Szentpétervár, 1868. 137.
- 80 Zapiszki Sztanyislava Nyemojevszkovo (1606–1608) In: Tyitov, A. A.: Rukopiszi szlavjanszkije i russzkije, prinadlezsascisije... I. A. Vahromejevu, vip. 6., Moszkva, 1907.
- 81 Szkazanyija inosztrannih..., 24.
- 82 I. m., 129.
- 83 Szkazanyija szovremennyikov..., i. m., 56.
- 84 J. Reutenfels: i. m., 114.
- 85 G. Staden: i. m., 123.
- 86 Anglijszkije putyesesztvennyiki... i. m., 62.
- 87 I. m., 61.
- 88 Uo.
- 89 I. m., 91–92.
- 90 Szkazanyije inosztrancev o Rosszii v XVI i XVII vekah, Szentpétervár, 1843. 32.
- 91 Dnyevnyik generala Patrika Gordona vo vremja ego prebivanyija v Rosszii ot 1661 do 1699 gg., 2. rész, Moszkva, 1892. 22.
- 92 C. Margeret: i. m., 43.
- 93 G. Fletcher: i. m., 116.
- 94 Vö.: V. Kljucsevszkij: i.m., 150
- 95 G. Fletcher: Of the Russe Commonwealth, Cambridge, 1966. 44–45.
- 96 I. m., 47–48.
- 97 L. V. Kljucsevszkij: i.m., 81,87.
- 98 Vö.: Anglijszkije putyesesztvennyiki..., 60. J. Reutenfels: i.m., 126, 127.
- 99 Anglijszkije putyesesztvennyiki... i. m., 60.
- 100 A. Possevino: i. m., 24.

- 101 G. Fletcher: Az orosz államról..., i. m., 110.
 102 Nacsalo i vozvisenyije..., i. m., 30.
 103 I. m., 27.
 104 A. Possevino: i. m., 16.
 105 Zapiszki o Moszkovii..., i. m., 60–61.
 106 I. m., 27.
 107 I. m., 41.
 108 G. Fletcher: i. m., 113.
 109 C. Margeret: i. m., 121.
 110 I. m., 164.
 111 I. m., 39.
 112 Szkazanyija inosztrannih piszatyelej..., i. m., 259.
 113 G. Fletcher: i. m., 117.
 114 Zalánkeményi Kakas István: Iter Persicum. In: Magyar gondolkodók. 17. század, Bp., 1979. 1094.
 115 Kratkaja isztorija Moszkovii i drugih malizvesztnih sztran, lezsascsih k vosztoku ot Rosszii do Kitaja. In: Moszkovija Dzsona Miltona, Moszkva, 1875. 10.
 116 A. Contarini: Viaggio in Persia. In: Barbaro i Kontarini o Rosszii, Leningrád, 1971. 204.
 117 Szkazanyija inosztrancev o Rosszii: i. m., 16.
 118 Neville: Zapiszki o Moszkovii 1689 g. In: Russzkaja sztarina, 1891. 71 t., 269–270.
 119 Idézi V. Bocskarev: i.m., 136., A. Olearius: i.m., 78.
 120 Idézi V. Bocskarev: i.m., 136.
 121 G. Fletcher: i. m., 111.
 122 I. m., 117., 116., 112.
 123 Szkazanyija szovremennyikov..., i. m., 88.
 124 J. Reutenfels: i. m., 142.
 125 Zalánkeményi Kakas: i. m., 1094.
 126 A. Possevino: i. m., 9., 24.

- 127 C. Margeret: i.m., Epistre.
- 128 Idézi: Szvák Gy.: A magyar–orosz kapcsolatok tizenkét évszázada. In: A magyar–orosz kapcsolatok tizenkét évszázada (szerk. Szvák Gy.), Bp., 2006. 9.
- 129 Nem véletlenül bontakozott ki a Krausz Tamás és Varga Éva Mária által szerkesztett A magyar megszálló csapatok a Szovjetunióban – Levéltári dokumentumok 1941–1947 (Bp., 2013) c. nagyszabású dokumentumkötet kapcsán az utóbbi idők leghevesebb történelem-polémiaja. A vita „első menetét” összefoglalja: A magyar megszállás – vajúdó nemzeti önismeret. Válasz a kritikákra (szerk. Gémesi F.). Poszt-Szovjet Füzetek XX. Bp., 2013.
- 130 Részletesen foglalkozik e kérdéssel Baráth Magdolna több cikkében is (ld. Baráth M.: A Kreml árnyékában. Tanulmányok Magyarország és a Szovjetunió kapcsolatainak történetéhez, 1944–1990, Bp., 2014.).
- 131 A magyar–orosz kapcsolatok történetéről és hézagos, egyszersmind szövevényes irodalmáról tájékoztatást ad a már idézett A magyar–orosz kapcsolatok tizenkét évszázada c. kötet, valamint szerzőinek és Kolontári Attilának az azóta eltelt időben írt könyvei.
- 132 Szabó Ildikó: Ismeretek a Szovjetunióról, Bp., Ifjúsági Lapkiadó Vállalat Sajtó- és Közvéleménykutató Osztálya, 1978. 33.
- 133 I. m., 40.
- 134 I. m., 30.
- 135 Első eredményeik olvashatók az Obrazi Rosszii sz XVII po XXI vv. c. kötetben (főszerk. Szvák Gy.), Poszt-Szovjet Füzetek XIX. Bp., 2013.

- 136 Elizabeth Roberts: Miért nem bírjuk a ruszkat?
(ford. Borsovszky Éva) Bp., 1999. 13.
- 137 Marco Polo utazásai (ford. Vajda Endre), Bp., 1963.
375.
- 138 V. O. Kljucsevszkij: Szkazanyija inosztrancev o
Moszkovszkom goszudarsztve. Moszkva, 1916. 21.
- 139 Ld. I. I. Glebova: Kto mi? Isztoriceszkaja pamjaty
i problemi nacional'no-go szamoopregyelenija v
posztszovjetszkoj Rosszii. In: Goszudarsztvo i nacija v
Rosszii i Central'no-vosztocsnoj Jevrope – State and
Nation in Russia and Central-East-Europe. Ruszisz-
tikai Könyvek XXII. Bp., 2009 (szerk. Szvák Gy.),
350–62., illetve pl. Vlagyimir Megyinszkij A mító-
szok Oroszországról c. könyvsorozatának egyik da-
rabját.: „O ruszskom rabsztve, grjazi i «tyjurme naró-
dov»”. Moszkva, 2008.
- 140 Csubcsik Kucserjavij című dal: „Szibir vegy tozse
ruszskaja zemlja.” („Hisz Szibéria is orosz föld.”)

ISBN 978-615-5651-00-7

Felelős kiadó: a Magyar Ruszisztikai Egyesület elnöke és az
ELTE BTK Ruszisztikai Kutatási és Módszertani Központ vezetője

www.russtudies.hu

Felelős szerkesztő: Schiller Erzsébet
Borítóterv: Pintér József
A képeket válogatta: Szaniszló Orsolya
Tördelés: Typo D'Apo Bt.

A kötet oktatási célokat szolgál.

Nyomdai kivitelezés: Komáromi Nyomda és Kiadó Kft.
Felelős vezető: Kovács János Ferenc ügyvezető igazgató